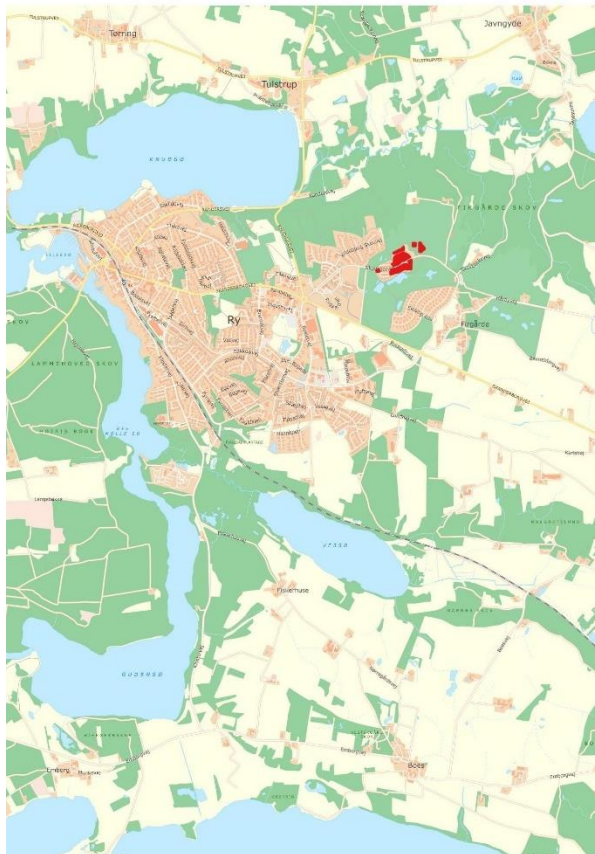

Samlet beretning for SBM1159 Kildebjerg Ry Midtfasen del 1, 2 og 3 samt gravhøjen Bredhøj

Dover sogn, Hjelmslev herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.02.03. Sb.nr. 285.

Udgravningsberetning for de systematiske udgravninger af Midtfasen del 1, del 2 og del 3 samt gravhøjen Bredhøj (sb 59). Udgravningerne er foregået som fire forskellige kampagner fra 2015 - 2020, og beretningen er en sammenskrivning af alle resultater.

Der er undersøgt bebyggelse fra den førromerske jernalder i form af treskibede langhuse, hvoraf nogle var udstyrede med små indhegninger og et enkelt med væggrøft. Fra denne periode har der desuden været omfattende grubeaktivitet. Yderligere bebyggelsesspor kunne dateres i den romerske jernalder, hvortil der hører en gruppe jernudvindingsovne af Drengsted-typen.

Som det allersidste kapitel i den 16 år lange udgravnings-historie på Kildebjerg blev der udgravet et overfløddighedshorn af en gravhøj (sb 59), der trods sit nedpløjede udseende, viste sig at indeholde ardspor, to huse (SN-ÆBA), en bulkistebegravelse, en brandpletgrav samt et nedsat kar og flere spor efter offerhandlinger ind i ældre førromersk jernalder. Udgravningen er foretaget af Museum Skanderborg i årene 2015-2020. Udgravningsleder har indledningsvis været Merethe Schifter Bagge, siden Louise Søndergaard.

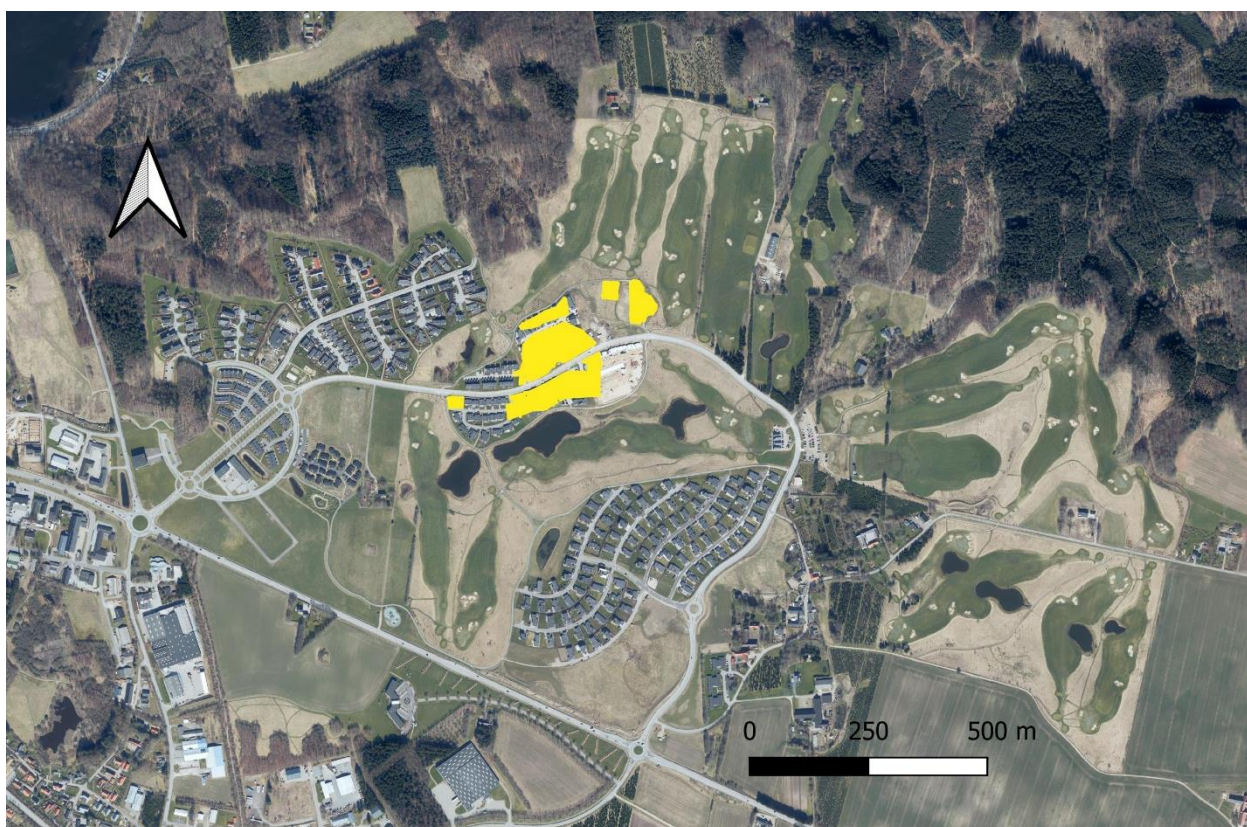
Indhold

Abstract	3
Undersøgelsens forhistorie	3
Administrative sagsgang	5
Topografi, terræn og undergrund	7
Målesystem	9
Øvrige data	10
Metode	12
Undersøgelsens resultater	14
Udgravningen i tal	14
Bebyggelses- aktivitetsområde.....	15
Neolitikum og bronzealder	15
Førromersk jernalder.....	21
Gruber og produktionsanlæg	72
Jernudvindingsovnene.....	74
Gravhøjen Bredhøj sb. 59.....	79
Overordnet faseinddeling.....	84
Fase 1 – Senneolitisk hus og gruber	85
Fase 2 – Ardpløjning	98
Fase 3 - Opførelse af langhus K43	101
Fase 4 - Bulkistebegravelse og opførelse af gravhøj	104
Fase 5 - Brandpletgrav og nedsat kar	112
Fase 6 – (Rituelle) aktiviteter i gruber ved højfod.....	116
Nyere tid	129
Fremtidigt arbejde på stedet.....	132

Abstract

Der er ved udgravningerne undersøgt bebyggelse og massiv grubeaktivitet fra en lang periode af førromersk jernalder samt bebyggelse og jernudvindingsanlæg af Drengstedtypen fra romersk jernalder.

Tillige en gravhøj dateret til ældre bronzealder periode II dækkede en bulkistegrav med en kvindegrav (med bronzedolk og bælteplade, og vi døbte hende straks Kildebjergkvinden), masser af ardspor, et væggrøfthus fra senneolitikum/ældre bronzealder, et parallelt-liggende treskibet hus fra ældre bronzealder, en brandpletgrav fra yngre bronzealder/ældre førromersk jernalder, et nedsat kar uden ben samt et kornoffer på højfladen. Rundt langs højfoden fandtes talrige gruber, nogle hvori der kunne observeres offerhandlinger fra den tidligste førromerske jernalder. I alt er der udgravet 29.500 m².

Oversigt over hele Kildebjerg-området med moderne bebyggelseskonzentrationer inde midt i golfbanen. Det gule areal udgør del 1, 2, 3 af Midtfasen samt gravhøjen.

Undersøgelsens forhistorie

Der er lavet massive arkæologiske undersøgelser på Kildebjerg ved Ry, da der over en periode på mere end 15 år er blevet opført en helt ny bydel med boliger, institutioner og golfbane. De 155 hektar, som bydelen var planlagt til, er anlagt midt i et større kulturarvsareal (sb 160203-135) Midtfasens areal er placeret højt i terrænet og flere steder er der dannet plateauer, som egner sig

godt til forhistorisk bebyggelse. Der var kendte gravhøje på arealet: sb 59, kaldet Bredhøj, der var beskrevet som en overpløjet høj, samt sb 53, kaldet Trindhøj, som ifølge mundtlige overleveringer skulle have rummet en stenkiste og muligvis siden være udgravet, men der var ikke spor efter andet end en nyere nedgravning i siden af en naturlig højning. Der er også markeret en sb 58 i landskabet. Den er i 1896 beskrevet som En overpløjet, ikke stor Høj, ikke beset paa Grund af Sæd. Højen er dyrket og ligger i Ager. Den har ikke engang fået et kaldenavn, og det siger nok noget om, at den aldrig har været markant. Hvis den overhovedet har eksisteret. Omstændighederne omkring SB 58 er fortsat uafklarede. Det blev i forundersøgelsen SBM1159 Midtfasen vurderet, at SB 58 måtte være afsat forkert i landskabet, da der intet højliggende var over dens i FF nuværende placering. Der blev fremsat et par andre bud på en placering, bl.a. i et lille felt, nærmest stik vest for SB 59 Bredhøj. Feltet udpegedes til systematisk udgravning (Midtfasen del 3, område 4 i den oprindelige plan – se nedenfor), men her fandtes udelukkende et lille antal gruber og ingen spor efter en høj. Det kan betyde, at der aldrig har været nogen høj, men det kan også betyde, at højen har ligget et andet sted i nærheden. Den vil ikke yderligere blive behandlet i denne rapport.

Overblik over samtlige søgegrøfter og udgravnings-felter på Kildebjerg og tilstødende arealer. Som det fremgår har museet efterhånden et vældigt godt overblik over fortidsminderne i dette område, som samtidig byder på de største, sammenhængende udgravningsfelter, som er udgravet i Museets ansvarsområde.

De mange udgravningskampagner i området har fremvist talrige spændende iagttagelser med en bred dateringsmæssig ramme fra neolitiske offergruber, enkeltgravs-grave, bronzealder-urner, en bulkistebegravelse, massive jernalderbebyggelser, en mose, en vikingetidsgravplads samt en fattiggård fra omkring år 1900. Alt dette kan man læse om i beretninger og artikler fra sagerne:

SBM983, SBM1077, SBM1383 og SBM1159. SBM1159 Midtfasen og gravhøj var de allersidste kampagner i det lange forløb.

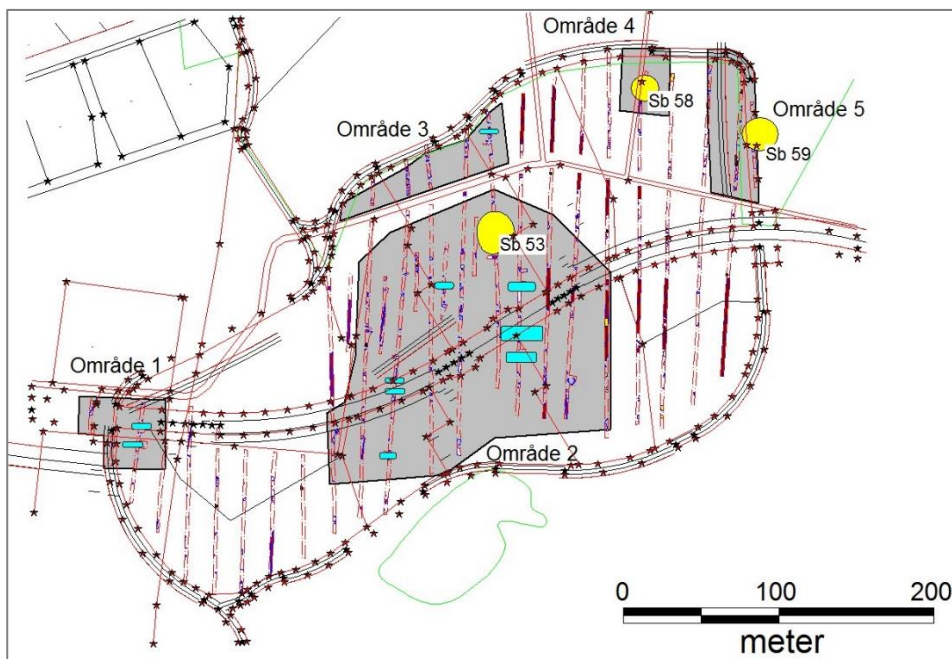
Der er flere udgravnings-sager under sagsnummer SBM1159:

- SBM1159 Kildebjerg Ry, Stamvej (afrapporteret)
- SBM1159 Kildebjerg Ry, Spildevand (afrapporteret)
- SBM1159 Kildebjerg Ry, Midtfasen (del 1, 2, 3)
- SBM1159 Kildebjerg Ry, Gravhøj (sb. 59)

Der er for længst skrevet beretninger på Stamvejen og Spildevands-sagerne. Sagsberetningen her afrunder de mange års udgravningsaktiviteter med en rapport, der dækker alle tre dele af SBM1159 Kildebjerg Ry Midtfasen samt SBM1159 Kildebjerg Ry Gravhøj.

Administrative sagsgang

Sagen SBM1159 Kildebjerg Ry Midtfasen begynder i december 2009, hvor forundersøgelsen af hele arealet udføres. Der blev som følge af forundersøgelsen indstillet fem forskellige områder til systematisk udgravning (område 1-5). Bygherres planer fulgte naturligt nok byggeaktiviteten nærmere end de arkæologiske interesser, og derfor blev fordelingen ikke helt som arealerne på den indledende oversigt.

Indledende plan med del-områderne 1-5.

I stedet blev fordelingen fire forskellige sager, der blev udgravet som byggeriet havde behov:

- Midtfasen del 1 dækker det, der kaldtes område 1, plus dele af område 2.
- Midtfasen del 2 dækker den nordlige del af område 2 (nord for stamvejen) samt område 3.
- Midtfasen del 3 dækker den sydlige del af område 3 samt område 4 og dele af område 5.
- Gravhøjen dækker sb 59 i område 5, men det stod hurtigt klart at det ikke rigtig lod sig gøre at adskille del 3 og gravhøjen, så på profiltegninger, manillamærker osv. benævnes anlæg og fund fra område 5 som Midtfasen del 3/gravhøj. Det har ingen praktisk betydning, da de alligevel deler journalnummer. Men det skal nævnes.

Oversigten viser, hvorledes del-etaperne endte med at fordele sig:

Del 1: grøn

Del 2: Pink

Del 3/gravhøj: Blå

Der er for længst skrevet udgravningsberetning på SBM1159 Stamvejen, som blev gravet i 2010 (Christensen 2011), selvom den ellers griber gevaldigt ind i Midtfasens bebyggelses-spor. Man må orientere sig i den beretning for detaljer, men det store billede vil naturligvis blive inddraget perspektiverende i denne rapport.

Det blev besluttet, at det ville være mest optimalt at skrive beretning for del 1, 2, 3 og gravhøjen sammen, og det er således nærværende rapport. Gravhøjen viste sig betydeligt mere kompleks end indledningsvis antaget, og det giver således bedst mening at udfolde dennes historik efter hele bebyggelses- og aktivitetsområdet (del 1, 2 og dele af del 3) er beskrevet. Rapporten er således ikke bygget kronologisk op som vanligt, men behandler først bebyggelses- og aktivitetsområderne kronologisk, og først derefter gravhøjskomplekset.

Midtfasen del 1: udgravet 2015

Midtfasen del 2: udgravet 2017

Midtfasen del 3: delvis udgravet 2019

Midtfasen del 3 rest samt gravhøj: udgravet 2020

De første tre begivenheder foregik uproblematisk, og eftersom gravhøjen sb 59 var blevet forundersøgt hele to gange, syntes der heller ikke at skulle komme de store overraskelser her.

Budgettet var til den stramme side, men det var vores indtryk, at der var heller ikke meget bevaret af højen, som også var ganske klejn.

Heri havde vi imidlertid taget ganske fejl. Detaljerne kan man læse om i afsnittet om gravhøjen, men her skal det blot nævnes at det af flere omgange var nødvendigt at anmode Slots- og Kulturstyrelsen til yderligere midler.

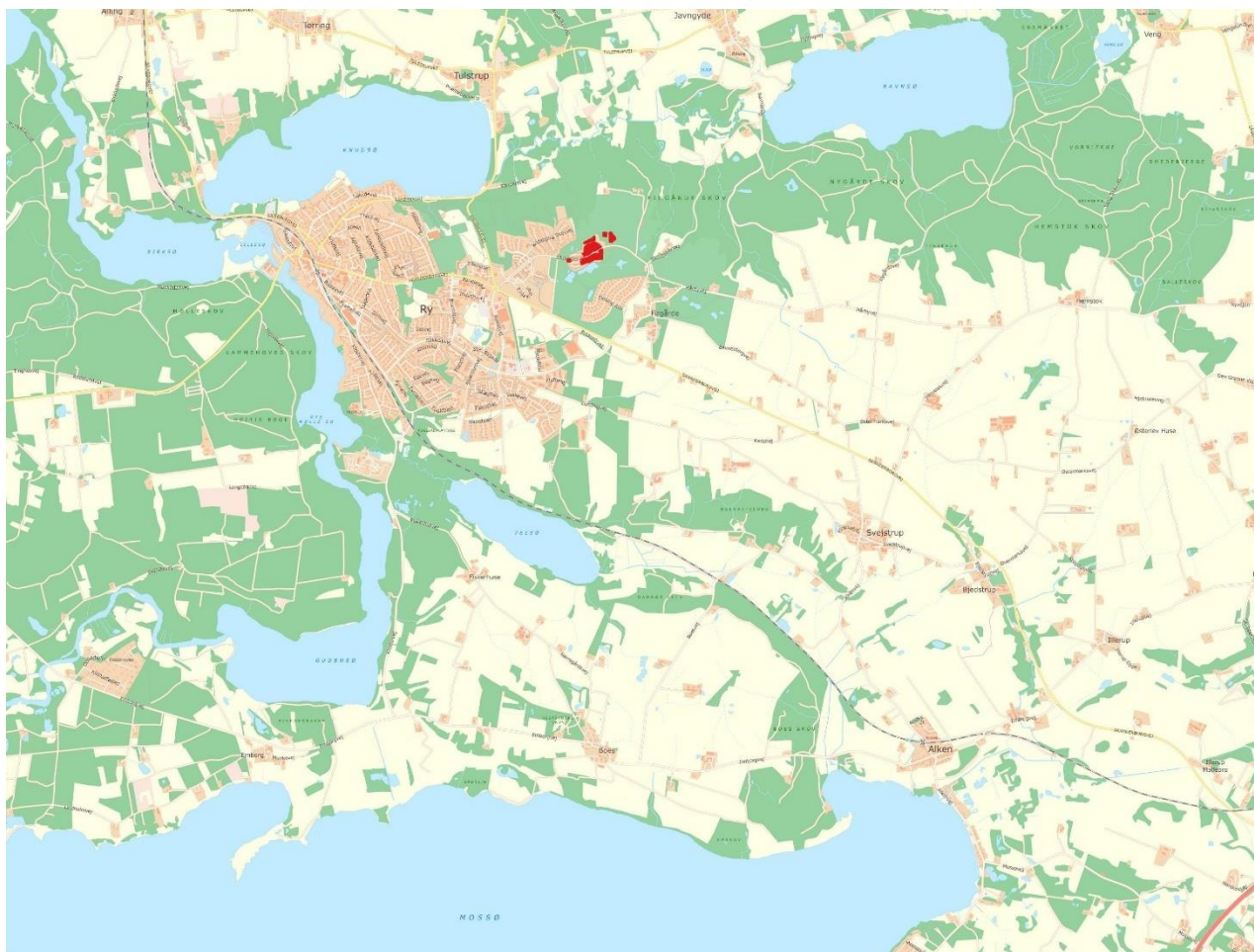
- 13. februar 2015: SLKS godkender budget for udgravning af del 1. (2700 m2).
- 28. marts 2017: SLKS godkender budget for udgravning af del 2. (13.280m2).
- 3. september 2019: SLKS godkender budget for udgravning af del 3. (12.560 m2)
- 5. oktober 2020 ansøges Kulturstyrelsen om yderligere midler til at udgrave den restende del af gravhøjen Bredhøj sb 59. Forundersøgelsen har vist sig ikke at holde stik, og eftersom der er langt mere højfyld og en langt større diameter på højen end antaget i forundersøgelsen, er der behov for ekstra midler.
- 14. oktober 2020: SLKS giver tilsagn om delvis tilskud. Konservering kommer der ikke noget til i år. De skal søges næste år. Bevillingen er 300.000 Kr.
- 7. april 2021: Ansøges SLKS om midler til dækning af konserveringsudgifter.
- 25. juni 2021: SLKS giver tilsagn om bevilling på 184.100 Kr. til dækning af manglende konserveringsudgifter.
- 21. juni 2023: Ansøgning om ekstra midler til beretnings-udarbejdelse for SBM1159 Kildebjerg Ry, Midtfasen del I, II, III samt gravhøjen sendes til SLKS. Der ansøges om et samlet beløb på 201.171,96 kr. inkl. moms.
- 22. september 2023: SLKS giver tilsagn til ansøgningen og imødekommer bevillingen.

Bygherre: Kildebjerg Ry A/S, Kundhulevej 4, 8680 Ry. Kontaktperson; Jens Mastrup.

Dokumentationsmateriale bestående af fund, fotos, tegninger og beretning opbevares på Skanderborg Museum, Perron 1, Jernbanevej 9, 8660 Skanderborg.

Topografi, terræn og undergrund

Kildebjerg udgøres af et bølgende terræn med udkig til Himmelbjerget og Ry. Midtfasen, der ligger i den nordlige kant af udstykningsområdet er noget af det højeste i området og fra gravhøjen sb 59 er der vidt udsyn mod vest og sydvest. Syd for Midtfasens areal findes en mindre, langstrakt sø, der formentlig har været noget mere omfattende i fortiden, og terrænet falder drastisk herved imod. De dele af del 1 og del 3, der findes syd om stamvejen (Skovagervej) ligger på lettere skrånende arealer, mens bebyggelsen omkring Stamvejen befinder sig på et langstrakt plateau, der strækker sig i øst-vestlig retning.

Kildebjerg er en helt ny bydel, der er vokset frem på nordøst-siden af Ry. Landskabet er kuperet og der er mange forbundne søer, der har kunnet byde på både fiskeri og gode transportmuligheder. Udgravningsfelterne til SBM1159 del 1, 2, 3 og gravhøj er markeret med rødt.

Undergrunden på Kildebjerg er meget vekslende, og kan være vanskelig at vurdere anlæg i for nye medarbejdere. Der er alle tænkelige variationer af sandet ler og leret sand, men generelt er det småt med sten naturligt i undergrund. I Midtfasen er det overvejende sandet leret undergrund, men der er partier med ler, hvor materialetagningsgruber har givet glimrende mening. Deciderede sandede områder var få og af beskedent omfang. Muldlag over så store områder er naturligvis også af vekslende kraftighed, men generelt var der overraskende meget muld. Stedvis, bl.a. omkring Stamvejen, var der omkring 1 m muld, og generelt var muldlagene ned ad skråningerne omfattende, og der må være sket massive jordflydninger i fortiden. De højtliggende arealer med bebyggelsessporene var overraskende veldrænede og har næppe været tilfældigt udvalgt i forhistorisk tid.

I et større perspektiv ligger Kildebjerg perfekt placeret midt i et centralt knudepunkt for vand- og landveje med kort afstand til både Mossø, Knudsø, Ravnsø, Vessø, Gudensø og Birksø. Alle forbundne med hverandre samt med Gudenåen, der har kunnet føre folk og varer vidt omkring. Boniteten er høj, og man skal også forestille sig vidtstrakte skovområder. Området vrirler med

gravhøje fra enkeltgravskulturen og bronzealderen, og der er kort afstand til Alken Enges rituelle landskab og det rigdomscenter, der efterhånden synes at tegne sig for Boes på den nordlige side af Mossø. Der er ikke deciderede magtstrukturelle spor fra jernalderen, der tyder på at bebyggelsen har haft særstatus i denne periode, men den massive bebyggelse fra hele jernalderen understreger, at det var et perfekt sted at bosætte sig. Gravhøjen med bulkistebegravelse og spor af intensiv forfædredyrkelse fra sen-neolitikum til ældre jernalder, vidner dog om, at det i hvert fald er startet ud med en indflydelsesrig slægt.

Her kan man få en fornemmelse af, hvorledes terrænet falder ned mod søen, og hvor kraftigt muldlaget er på skråningerne.

Målesystem

Alle anlæg er efter muldafrømning indmålt med GPS (Leica Viva) i projektionen Euref 89, UTM 32. Data er efterfølgende behandlet i et GIS-program. Da udgravningen startede, blev Mapinfo anvendt, men Museet har i mellemtiden skiftet til Qgis. Originaldokumentation i begge formater er til rådighed på museets server, men den endeligt forarbejdede version foreligger kun i Qgis.

Kun ved gravhøjen blev der anvendt nivelleringsapparat og fixpunkt, og her gælder: Fixpunkt 240 på den store sten indmålt umiddelbart vest for A2865.

Ved gravhøjen blev der desuden foretaget overflyvning med drone med efterfølgende georeferering til registrering af ardspror. Dette bistod Ronni Fjordvald Søe fra Kommunes GIS-afdeling med.

Til 3D af gravhøjsprofiler og bulkistegraven A2966 stod Arkæologisk IT på Moesgaard bi, i form af arkæolog Casper Skaaning.

Kortmateriale i form af baggrundskort og orto-fotos tilhører Styrelsen for dataforsyning og infrastruktur, og er anvendt med tilladelse via Qgis. Kort vil altid have nord opad, også i tilfælde, hvor der ikke er sat nordpil på.

Øvrige data

Del 1: udgravningen løb fra 20. april - 5. maj. 2015. Deltagende var arkæologerne Anja Vegeberg Jensen, Morten Valdorff og Merethe Schifter Bagge, sidstnævnte som udgravningsleder.

Del 2: udgravningen løb fra 5. april - 7. juni 2017. Deltagende var arkæologerne Peter Lundby, Susanne Nissen Gram, Anders Bonde (nu Hagen) Mørk, Lise Hjort Riishede og Louise Søndergaard, sidstnævnte som udgravningsleder.

Del 3/gravhøj: Første del af del 3 blev udgravet fra 21. oktober - 5. december 2019, i det vådeste efterår siden Meteorologisk Institut begyndte målingerne. Deltagende var arkæologerne Anders Bonde Mørk, Line Thyrring Nielsen og Louise Søndergaard. Anden ombæring af del 3 indeholdt arealet omkring gravhøjen samt selve gravhøjen. Denne del løb fra 10. september - 18. december 2020. Deltagende var Anders Hagen Mørk, Merethe Schifter Bagge, Birgitte Bang Madsen, Ejvind Hertz og Louise Søndergaard, sidstnævnte som udgravningsleder.

Desuden fik vi i den sidste del 3 og gravhøj uvurderlig hjælp af Østjysk amatør-arkæologisk forening med vekslende frivillige: Bent Rothborg, Carsten Jensen, Henning Grøn, Gert Nøjsen, Kirsten Danscher og Allan Larsen. Projektet var en anelse udfordret af Corona-restriktionerne, så vi kunne kun holde pause to personer ad gangen, men alle var begejstrede for, at det overhovedet kunne lade sig gøre.

Del 1 er indtastet i MUD af Merethe Schifter Bagge, del 2 og del 3/gravhøj af forskellige medarbejdere, men hovedsageligt Louise Søndergaard, der også har stået for fundbearbejdning og sammenskrivning af beretningen for alle udgravninger i Midtfasen, dog med løbende diskussioner og bistand fra den oprindelige udgravningsleder Merethe Schifter Bagge. Midtfasen del 1, 2, 3 og gravhøjen er sammenfattet i samme beretning.

Amatørarkæologerne kløede på med krum hals, og var en uvurderlig hjælp i kapløbet med regnvejr på den ene side og ardspor på den anden. Tak!

Maskinkraften i form af en 25 tons gravemaskine på bælder blev ved alle udgravninger leveret af Danjord med maskinfører Jesper Dahlstrøm. En enkelt gang var der assistance fra KM med en gravemaskine og et par gange var det en mindre gravemaskine fra Danjord kørt af Frank.

Pressemeddelelse om Kildebjergkvindens grav blev udsendt d. 5 januar 2021 og artikler blev trykt i Jyllands-Posten, Midtjyllands avis, TV2-øst og Golfmagasinet. Eksemplarer vedlagt arkivmappen.

Der er af museets medarbejdere desuden afholdt adskillige foredrag samt udarbejdet en lang række artikler med udgangspunkt i udgravningerne på Kildebjerg/Firgårde:

- Bagge, M.S. 2023: Stenalderkult og innovative jernalderbønder på Firgårde IV, Museum Skanderborg Årbog, 2022.
- Mauritzen, M; M.P. Mølgaard og M. H. Pedersen 2018: Livet på kanten – en fattiggård ved Firgårde. Museum Skanderborgs Årbog 2017.
- Mørk, Anders Hagen & Bagge, Merethe Schifter, 2020: Hør engang! I: SKALK, nr. 4. 2020.
- Mørk, Anders Bonde, 2019: Brønden i mosen. I: Museum Skanderborg Årbog 2018.
- Nielsen, L.T. og K. S. Hansen 2018: Et liv på en fattiggård – genstande fra Firgårde Fattiggård. Museum Skanderborgs Årbog 2017.
- Søndergaard, L. 2023: Mysterier under muld. Skalk 6.
- Søndergaard, L. 2021: Kværnsten i kontekst - en udforskning af potentialet i en forsømt genstandsgruppe. Arkæologisk forum 45.
- Søndergaard, L. 2021: De knuste drejekværns hus. Skalk 2.
- Søndergaard, L. & Bagge, M.S. 2021: Kildebjergkvinden - om en egekistegrav fra bronzealderen. Museum Skanderborgs Årbog 2020.
- Søndergaard, L. 2017: Frivillige børn og voksne på sporet af fattiggårdens glemte historie. Museum Skanderborgs Årbog 2016.

Det blev aftalt med bygherre, at en SKALK-artikel om Kildebjergkvinden, samt en årbogsartikel om samme, kunne udfærdiges i stedet for den traditionelle kulturhistoriske rapport. Disse er for længst udgivet:

- Søndergaard, L. 2023: Mysterier under muld. Skalk 6.
- Søndergaard, L. & Bagge, M.S. 2021: Kildebjergkvinden - om en egekistegrav fra bronzealderen. Museum Skanderborgs Årbog 2020.

Anvendt litteratur i beretningsskrivning:

- Aner & Kersten 2014. Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band XIII : Skanderborg und Århus Amter.
- Becker, C. J. 1971: De gådefulde lerblokke fra ældre førromersk jernalder. *KUML*, 145-156.

- Eisenschmidt, S. 2014: Vom Spätneolithikum in die vorrömische Eisenzeit – Grabhügel und Siedlung in Møsvrå bei Kolding. *Archäologie in Schleswig* 15, 87-105.
- Hansen, J. 2006: Offertradition og religion i ældre jernalder i Sydsandinavien – med særlig henblik på bebyggelsesofringer. *KUML*, 117-175.
- Henriksen, M. B. *Brudager Mark - en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn I*. Odense Bys Museer 2009.
- Hertz, E. 1997: Vestervang-huset fra sen bondestenalder. *Mark & Montre*, 21-25.
- Hornstrup, K.M. 1999: Brandgrave fra yngre bronzealder - Muligheder og perspektiver. *KUML*, 99-142.
- Lolk, J. 2009: Bronzealderens keramik – En kilde til forståelse af kommunikation og social interaktion i bronzealderen, *KUML*, 57-101.
- Mikkelsen, D.K. 2006: Gårdens udvikling gennem jernalder og vikingetid – ændringer i størrelse og struktur, I *Bygder. Regionale variationer i det danske landbrug fra jernalder til 2000*. Beretning fra et seminar på Skarrildshus november 2003.
- Nielsen, B.H. & J-H. Bech 2004: Bronzealderens kulthuse i Thy - Anlæg med relation til gravkulten, *KUML*, 129-159.
- Poulsen, M. & L. Grundvad. 2015: Vestervang ved Vejen – væggrøftshuse fra overgangen mellem yngre stenalder og ældre bronzealder. *By, Marsk og Geest* 27, 20-36.
- Robinson, D. E. 1993: Dyrkede planter fra Danmarks forhistorie, *Arkæologiske udgravninger i Danmark*, 20-35.
- Søndergaard, L. 2021: Kværnsten i kontekst - en udforskning af potentialet i en forsømt genstandsgruppe. *Arkæologisk forum* 45.
- Sørensen, V. 1994: A er ett ræj i Torrenvej – for a haar en Torrenstien i æ Lomm! Lidt om echinittens brug og navne, i *Ord & Sag* 14, Institut for jysk sprog- og kulturforskning Aarhus Universitet, 43-54.

Torsten Madsen har desuden været behjælpelig med datering af den sen-neolitiske keramik fra toppen af gravhøjen.

Metode

Den overordnede metodiske tilgang var at afrømme felterne i så store områder som muligt ad gangen, for at få så omfattende overblik som muligt i udgangspunkt. Afrømningen er foregået med gravemaskine på bælt med 2 m bred rabatskovl. Denne er også anvendt til at snitte de største og dybeste gruber. Efter afrømning er udgravningsfelt og fremkomne anlægsspor målt op med GPS. Er der sket ændringer i anlægsform undervejs er anlæggene genopmålt, ligesom større snit, fund og målepunkter er målt ind.

Museum Skanderborgs politik er at snitte samtlige anlæg, men der vil selvfølgelig altid være spredte anlæg som ikke bliver kigget på, fordi de er kommet uden for en plan, eller ikke kan

genfindes eller bliver glemt. Med vekslende tidsplaner og udgravningsleder, skifter fokus naturligt lidt undervejs, men overordnet set er proceduren den samme: anlæg snittes, tegnes, fund indsamles og udvalgte anlæg fotograferes. De fleste tagstolpehuller konstruktioner i del 3 er tømt med ske efter snitning, men det gav ikke udslag i nedsatte kar eller tilsvarende. Jordprøver er indsamlet efter behov og stolpefyldens beskaffenhed. Disse er sendt til Moesgaards afdeling for Naturvidenskab og konservering for at blive floteret, og det er også her at de kursoriske undersøgelser er foretaget, ligesom makrofossile analyser, udtag til 14C samt vedanatommiske rapporter. Konservering af fund fra gravhøjen er også foregået på afdelingen på Moesgaard. 14C-dateringerne er foretaget på henholdsvis Aarhus Universitet, Poznan og Vilnius Radiocarbon Lab.

Udgravning af henholdsvis langhus K35 og en brønd (A2415)

Der er gået med metaldetektor af flere omgange på Kildebjerg forud for forundersøgelser, men en mere intensiv afsøgning af gravhøjen foretoges af René Hansen (detektorfører og museets forvalter) samtidig med afrømningen. Metoderne anvendt ved udgravning af gravhøjen beskrives i det relevante afsnit, da her naturligvis var tale om særlige omstændigheder.

Indsamling af keramik: Der har ikke været nogen fast procedure for indsamlingen, men generelle museets politik er, at det er bedre at kassere efter vask end i felten. Enkelte gruber er tømt for keramik, men det resulterede i næsten uoverskuelige mængder af keramik fra samme anlæg, som hovedsageligt var bopladsgods, der ikke med sikkerhed kunne sorteres ud i individuelle kar. Det gav dog et indtryk af hvor massive mængder husgeråd, der har været produceret, anvendt, udskiftet, deponeret og/eller kasseret. Særligt i del 2 samt ved højfoden af del 3 fandtes talrige gruber, dateret i første halvdel af den førromerske jernalder.

Fundbeskrivelse: Ved beskrivelse af keramikken er der forsøgt at udskille i kar, særformer, særlige kendetræk, bemaling, ornamentik, rundhugning osv., så der kan fremsøges særlige kar og fundtyper. Ved de store gruber med mange kilo keramik er der ofte så mange skår til hver type af kar - eksempelvis de allestedsnærværende mindre, mørkbrændte kar med tynde let udsvajede

rande - hvor det ikke er ladsiggørligt at vurdere, hvilke skår, der hører til hvilke kar, og her er de beskrevet sammen, med en angivelse af hvor mange kar, der anslået er repræsenteret. Begrebet "lerkardele" i listerne betegner skår, der stammer fra samme kar. Ved fotografering af keramik vil det oftest blot være et udvalg af fundet, der er fotograferet, så man kan ikke regne med overensstemmelse mellem antal på foto og i beskrivelsen. Der er altid beskrevet, hvor meget keramik der er kasseret ved gennemgangen, og det er meget for del 2 og 3. Del 1 afkastede ikke mange fund.

Mange anlæg indeholdt læssevis af fund, og selvom det er et stort arbejde at slæbe hjem og vaske, så er det meget nemmere at beskrive keramikken uden at overse noget, når det tages med ind.

Undersøgelsens resultater

Udgravningen i tal

Helt overordnet er der snittet og beskrevet 1586 anlæg (A-nr. sekvensen starter ved A1248 og slutter ved A3161). 611 af anlæggene betegnes stolpehuller. 247 betegnes gruber, heraf 27 kogeildgruber. Omtrent halvdelen kan dateres i jernalderen, hovedparten i den ældre jernalder, mens den anden halvdel blot kan henføres til oldtid med et par få undtagelser. 14 anlægsnumre betegnes kulturlag, men ved gennemgangen er de fleste fundtomme og er nok nærmere et område med ældre jordflydning eller en overfladisk lavning. 7 anlæg har fået betegnelsen ildsted. 156 anlæg betegnes fyldskifter, og dækker over anlæg, der ikke lader sig kategorisere, men stadig er oldtid. 31 anlæg er afgrænsninger/grøfter; nogle af disse indgår i konstruktioner med et K-nr., men andre er små løsrevne, aflange fyldskifter, der ikke kan knyttes direkte til andre hegnslignende strukturer. Tre er en del af samme lange skelgrøft (A1676, A1717 og A1716) der ikke kan korreleres med gamle kort, men er ¹⁴C-dateret til højmiddelalder. Kun et eneste anlæg er benævnt som brønd (A1815). 9 anlæg er jernudvindingsovne af Drengstedtypen, og de blev alle udgravet i del 1 og del 2. Endelig udgår 53 anlæg, 20 er recente forstyrrelser, 379 er naturlige fyldskifter, 23 er stenspor og 2 var ikke-tolkbare.

Der er anvendt 117 tegningsnumre (T-nr.) fra T49-T165, og disse dækker både skitser, fladetegninger, profilsnit og orto-fotos med beskrivelser. Der er taget 1458 fotos, og fotonumrene starter fra SBM1159_0168 – SBM1159_312 (Film 1) og SBM1159_0088 til SBM1159_1486 (film 2).

Der er anvendt 1192 fundnumre (X-nr.) fra X247 – X1441. 7 numre er botanisk materiale i form af makrofossilt materiale. 122 numre er flint, hvoraf langt de fleste er afslag, men der ses også blokke, flækker, et fladehugget segl (X1345), et muligt bor (X1425), ildskørnet naturflint, stykker med retouche samt et enkelt fragment af en slebet økse (X1236). 3 numre er jerngenstande, hvoraf to fund var nyere jern fra recente anlæg (X375 og X308) og det sidste blot beskrives som en "mulig udfældning" (X699). 89 numre udgøres af jordprøver hjemtaget til flotering. Langt hovedparten af fundnumrene dækker over keramik med 713 X-numre, og her må man orientere sig i fundlisten for at få oplyst kategorierne. Et enkelt fund var knogle/tak, nemlig rester af et dolkgreb (X1357), mens 10 fund benævnes kobberlegering, hvilket dækker over bronzegenstande fra gravhøjen (X632-X635, X637, X638, X642-X644 og X1441). 33 numre er kategoriseret under ler, og her er der hovedsageligt tale om klumper af brændt ler og en smule lerklining. 16 fund er slagge fra jernudvindingsovnene, og her er anvendt noget forskellige betegnelser for slaggen, der dog hovedsageligt er restprodukter fra udvindingsprocesser. Af sten er der angivet 155 X-numre; heraf udgør knusesten de 87, slibesten 6, glittesten, 25 er kværnstens-liggere og 4 mulige løbere. 6 sten er ubestemmelige, men tydeligt bearbejdede sten. 1 fund er rester af tekstil (X1358), 14 fund er betegnet træ, og alle disse er trækul med undtagelse af X1359, der formentlig er træ fra en træskede. 23 numre er zoologisk materiale, herunder 4 forstenede søpindsvin (X334, X566, X1006, X1277) mens resten er brændt knoglemateriale. 5 fund kunne ikke karakteriseres nærmere end ubestemmelige klumper eller flager af ubestemt materiale (X636, X1360, X966, X958, X1136).

Der er anvendt 31 konstruktions-numre (K-nr.) fra K13-K44. Hovedparten af konstruktionerne var treskibede langhuse, som tegnede sig for 18 K-numre. Herudover fandtes 4 staklader, 6 hegnforløb eller -grøfter, 1 økonomibygning og 1 gravhøj.

Gravhøjen indeholdt adskillige elementer: to huskonstruktioner (K42 og K43), ardspor, bulkistebegravelse (A2966), brandpletgrav (A2877) og et nedsat kar med bronze men ingen knogler (A2876). Endelig var højfoden omkranset af gruber, hvoraf flere havde tydelige spor af offerhandlinger.

Bebyggelses- aktivitetsområde

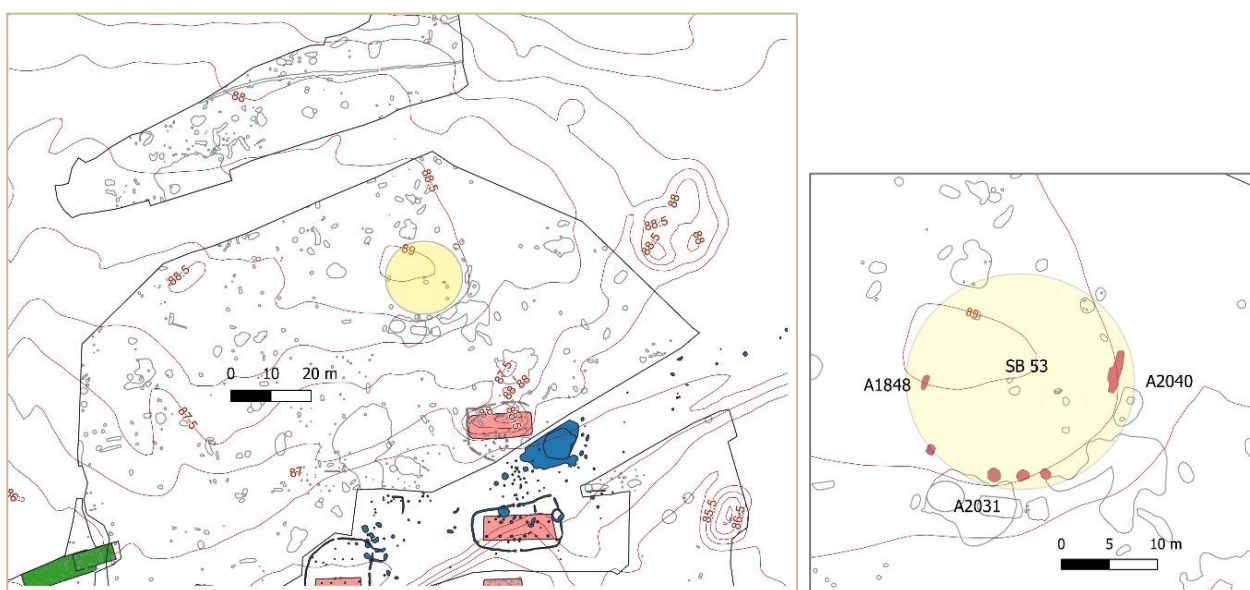
Neolitikum og bronzealder

Der er meget få spor af neolitisk eller bronzealderlig aktivitet i undersøgelsesområdet, gravhøjen sb. 59 undtaget. En enkelt grube (A1894) befandt sig i den østligste kant af det store felt til del 2, under 140 m fra gravhøjen. Den var aflang i fladen og meget stenfyldt med hånd- hovedstore marksten og lidt knust granit. Ingen brugssten heriblandt, men noget groftmagret keramik (X486) samt et flintafslag og et stykke af en blok (X487) fandtes heri under snitning. Gruben var aflang (360 cm) og max 30 cm dyb. Nogen anvendelse lod sig ikke afsløre af snitning, og skårene var ikke

karakteristiske nok til at fastsætte dem i neolitikum; de kunne også høre til i den ældste bronzealder.

SB 53 – gravhøjen Trindhøj

I berejsningen af 1896 beskrives følgende: *En Høj kaldet "Trindhøj" 2,4 M. h. 22 M. br. I Toppen ses en 3-4 M. bred Nedgravning med Udgang mod SØ. I Siderne findes flere mindre Huller. Ifølge Meddelelse søgtes Højen for en Del Aar siden udgravet og man naaede ved denne Lejlighed ned til et af svære Sten sat Kammer. Ingen af Stenene blev flyttede og Kamret blev ikke undersøgt. Under Udgravningen stødte man overlig i Højen paa et Par Lerkar med brændte Ben. Højen bør Lejlighedsvis udgraves.*

Udsnit af del 2 med højdekurver og -koter lagt ind over. Den gule markering er SB 53, eller hvor den burde være. Den tegnede sig fint i landskabet, men der var meget lidt under muld, der afslørede at der skulle være gravet i højen, som beskrevet i sogneberegningen.

Tager man de meget optimistiske briller på, kan en række fyldskifter uden fund langs sydsiden af den formodede høj være stenspor (A2029, A2030 og A2032), men om det vitterligt skulle være resterne af en randstenskæde, er nok tvivlsomt. A221 var en lidt større, stenfyldt nedgravning, hvori, der lå et aflangt stykke jern, der ligner et beslag til et vognhjul (X375).

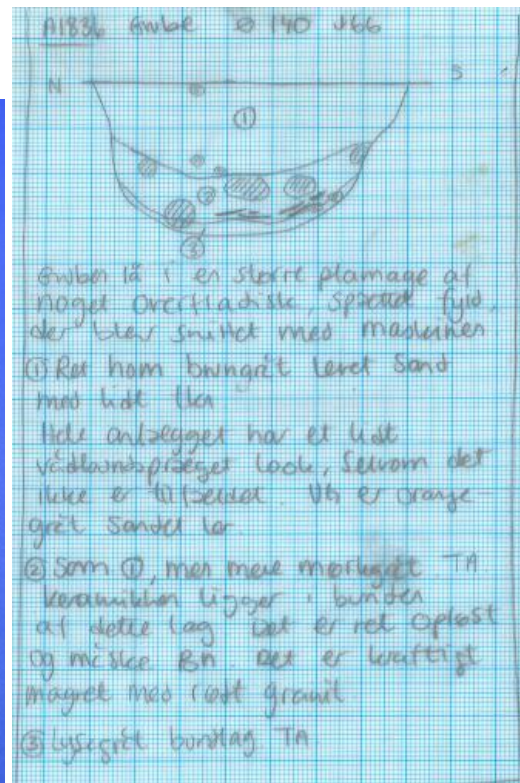
Et af de mulige stenspor A2029 i snit.

A1848 på vestsiden af højen, var et aflagt fyldskifte med kun delvist omsatte knogler, som nok er noget slagteaffald nedgravet i nyere tid fra en af de gårde, der har ligget i nærheden. A2040 på den østlige side af højen var en aflang brydegrube til tørring af hørstængler. Denne er også dateret i nyere tid. Der er altså ingen spor efter nogen udgravning i det, der skulle være gravhøjen. Om den er forkert afsat i F&F eller om berejsningsteksten ikke står til troende, er uklart. Ellers skal der efterfølgende være gravet så kraftigt af, at nedgravningen ikke er synlig længere. Men brydegruben er 14C-dateret til 1800-tallet, og må være ældre end den omtalte udgravning, så det virker heller ikke rigtig sandsynligt. SB 53 lader sig altså ikke afklare i denne udgravning.

A1836 Grube dateret til Tragtbægerkultur.

Ø=140cm D=66cm, Gruben lå overraskende i en større plamag af noget overfladisk, spættet fyld, der blev snittet med maskinen.

Fyld i anlæg: 1: ret homogent brungråt leret sand med lidt trækulsnister, Hele anlægget har et lidt vådbundspræget udseende, selvom det ikke er tilfældet. Undergrund er orangebrunt sandet ler. 2: som lag 1, men mere mørkgråt, Tydeligt afgrænset. Keramikken ligger i bunden af dette lag. Det er ret opløst og måske bronzealder. Det er kraftigt magret med rød granit. 3: lysegråt bundlag. Tydeligt afgrænset. I gruben fandtes keramik fra to ret flotte kar, det ene med ornamentik og det andet ret usædvanligt med små hanke på halsen og større hanke på bugen (X464 og X465).

X465 Bund af kraveflaske med lodrette indridsninger på skulderen, th. ses skitsen over gruben.

A1894 – grube/fyldskifte dateret til enkeltgravskultur

Ø=360cm D=30cm, Lå nedad en let skrånende sydvendt bakke, hvor undergrund er sand/let leret sand. Afrenset for at se om det var en grav. Herved fremkom både nyere porcelæn, fine flintafslag og keramik. Let irregulær æggeform med læssevis af hånd- til hovedstore sten. Et længdesnit viste at den var ganske lavbundet, med undtagelse af midtpå, hvor der var tætpakket med sten. Keramikken var groftmagret med røde granitkorn (X486).

Tv: X486 groft magrede sideskår fra gruben A1894. Th: X677 randskår med snore-indtryk fundet i jernalderstolpehul A2116.

Herudover var der et enkelt anlæg inde på gårdspladsen ved K27 og K28 (se nedenfor i afsnittet om førromersk jernalder) som var et stolpehul, hvori der blev fundet randskår, som kan henføres til enkeltgravs-kultur (A2116, X677). Skåret lå i fladen af anlægget, og er med al sandsynlighed endt her ved et tilfælde, da stolpehullet nærmere dateres til førromersk jernalder. Måske har det ligget i det kulturlag som hus K27 er bygget oveni.

Heller ikke de sædvanlige, spredte løsfundne genstande er der mange af. En flot skraber fra en kulturlagsrest (A2578, X917) er det eneste, der formentlig skal dateres i neolitikum/bronzealder.

Skraber X917 fra A2578

A1534 Grube, dateret til yngre bronzealder

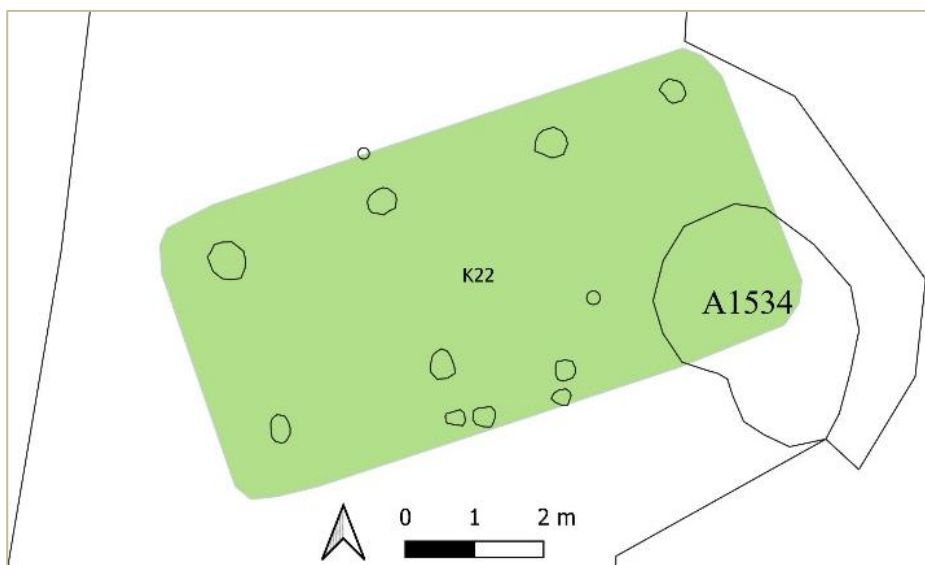
Anlægget er 3,80 m bredt og 110 cm dybt på det dybeste, og der har vistnok været mindst to nedgravninger, hvor den ene side er dybest og noget spidsbundet, og den anden laverer og rundbundet. Først antaget som et ovnanlæg grundet formen og de rødbrændte lerklumper i fladen, men disse viste sig at være noget usammenhængende. Der fandtes en hel del keramik i store skår – særligt fra store forrådskar blev fundet i to koncentrationer. Skår lå i to lag, men primært i lag 1. Der fandtes også et par håndfulde flintafslag, en blok samt et stykke med retouche (X329-X331), bl.a. lidt hvidskørnet naturflint, samt lidt trækulsnister og -stykker i anlægget.

Gruben A1534 i fladen og delvis snittet.

Der blev desuden indsamlet en del keramik, 11 fundnumre blev tildelt forskellige grupper; 1 rundhugget/slebet skår (X328), 1 halsskår med mulig bemaling (X327), flere tøndeformede forrådskar samt hankekar med båndformede hanke (X333, X335, X336-X342, X344). Endelig indeholdt anlægget også et forstenet søpindsvin (X334) samt et fragment af en knusesten (X341). Det fremgår desværre ikke, hvor disse er fundet. Mange af fundene er "dateret ud fra kontekst", men det fremgår ikke tydeligt, hvad der så daterer konteksten. Det kan have været samme fornemmelse, som da gruberne i del 2 blev udgravet. Dårlig brændt keramik, som blev opfattet som yngre bronzealder, men som nærmere skal henføres til starten af ældre førromersk jernalder. Det rundhuggede skår samt en båndformet hank, der er sat skævt på (X333), synes nærmere at trække imod denne periode, men helt afklaret er det ikke.

Gruben ligger lige i sydøst-hjørnet af K22. Huset har været opfattet som yngre romersk jernalder, da det ligger parallelt med husene K23 og K24 lige nord herfor, og der er intet daterende fundet ved udgravning, som trak i andre retninger.

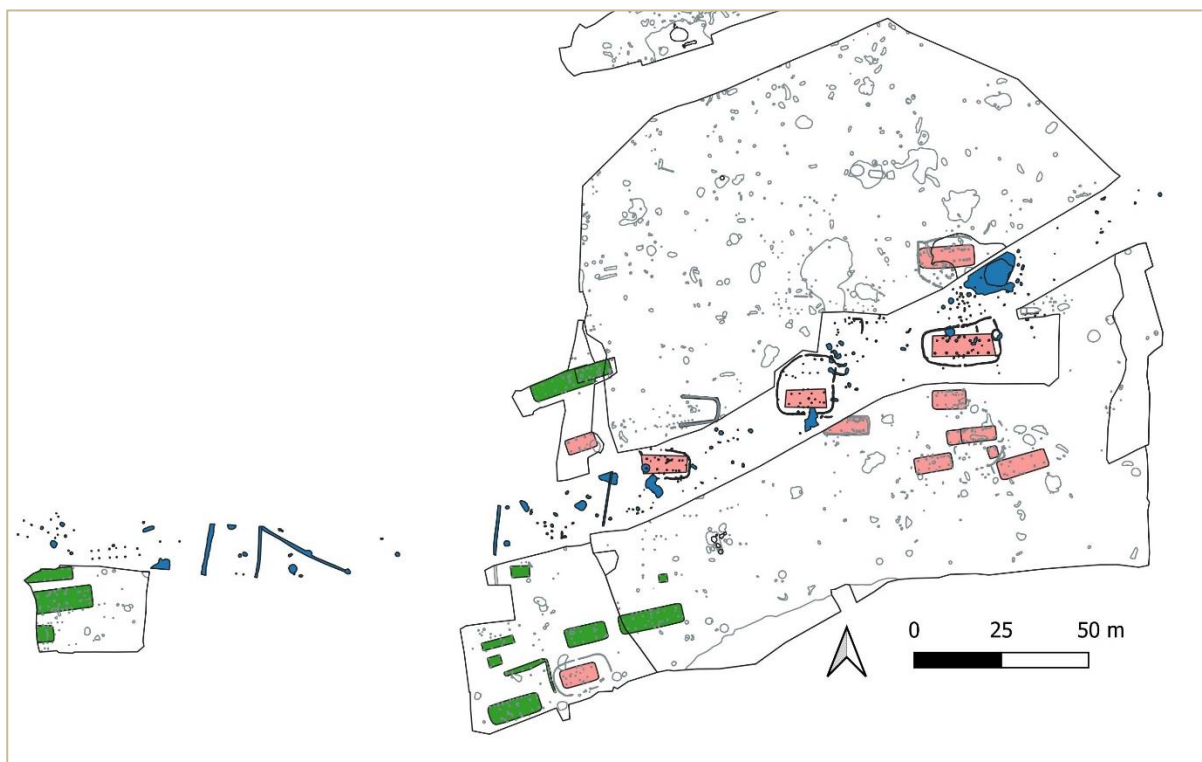
Af feltdagbogen fremgår det, at den manglende tagstolpe er eftersøgt i A1534, der også blev rensset grundigt op i fladen. Dette tyder på, at gruben er yngre end huset, for stolperne var velfunderede og tydelige med stolpespor. Der kan være tale om en lertagningsgrube, der siden er forsejlet med lag af knust keramik, hvoraf noget var sekundært brændt og andet med sort, fastbrændt materiale på.

Førromersk jernalder

De undersøgte bebyggelsesspor fordeler sig overordnet på to perioder – førromersk jernalder og yngre romersk jernalder. Der er altså ikke tale om kontinuerlig bebyggelse gennem hele jernalderen, og også i fundmaterialet glimrer ældre romersk jernalder ved sit fravær. Men i den periode har man tilsyneladende foretrukket at rykke sammen i større enheder andre steder, bl.a. SBM1383 Firgårde IV, hvor der ses massiv bebyggelse fra denne periode (Bagge 2023). Oversigten over alle konstruktioner på Midtfasen viser, at bebyggelsen koncentrerer sig i et tilnærmelsesvis øst-vest gående strøg, der følger et langstrakt, vel-drænet plateau. Bygningerne har ligget med sydvæggene mod den laveliggende sø, og nordvæggene op imod en svag skråning, overstrøet af gruber og spredte produktionsanlæg. Konstruktionerne i gravhøjen vil blive behandlet i gravhøjs-afsnittet.

Dateringen af den førromerske bebyggelse har voldt udfordringer, da fundmaterialet er småt og de beskedne ¹⁴C-dateringer er brede. I SBM1159 Stamvejen blev husene dateret til periode II førromersk jernalder. Et skår med pålagt fingerliste i en hegnsgroft samt fire ¹⁴C-dateringer, der i store træk strakte sig fra 400-1 f.Kr. var det, der var at gøre med i forhold til husene i Stamvejen. Som man kan læse i beretningen fra Stamvejen sammenlignes der med bebyggelse fra Vendehøj-pladsen ved Kalø Vig, der dateres til per II-III samt nogle hegnede huse i Hodde, der dateres til sidste halvdel af førromersk jernalder (Christensen 2011). I flere af husene ses de, for førromersk

jernalder, karakteristiske fire sæt tagbærende stolpehuller, fordelt med to på hver side af indgangen (Mikkelsen, 2006: 121).

Alle konstruktioner i del 1, 2 og 3 (gravhøj undtaget). Rosa markerer førromerske konstruktioner mens de grønne konstruktioner dateres i yngre romersk jernalder. De blå markeringer midtfor er udgravet i Stamvejen.

Der er ofte meget lidt organisk materiale egnet til ^{14}C -dateringer i jordprøverne fra ældre jernalder på Kildebjerg, og generelt i museets ansvarsområde. Det var derfor kun muligt at foretage sådanne dateringer på et eneste hus i både del 1, 2 og 3 nemlig K37 (se mere nedenfor). Herfra kunne med god vilje tages tre dateringer på trækul (X615, X620 og X622) som alle viste en datering i periode III. Som det vil fremgå af beskrivelserne nedenfor, skiller K37 sig konstruktionsmæssigt ud fra de øvrige FRJ-huse, men et randskår i hegnsgrøften omkring K27 med brede facetteringer, understreger at vi i hvert fald befinder os i anden halvdel af førromersk jernalder med de hegnede langhuse. Måske har de ligget her samtidig. Det finder vi ikke ud af med de forhåndenværende fund og metoder, men eftersom de respekterer hverandre, kan de sagtens være udtryk for en samtidig bebyggelse.

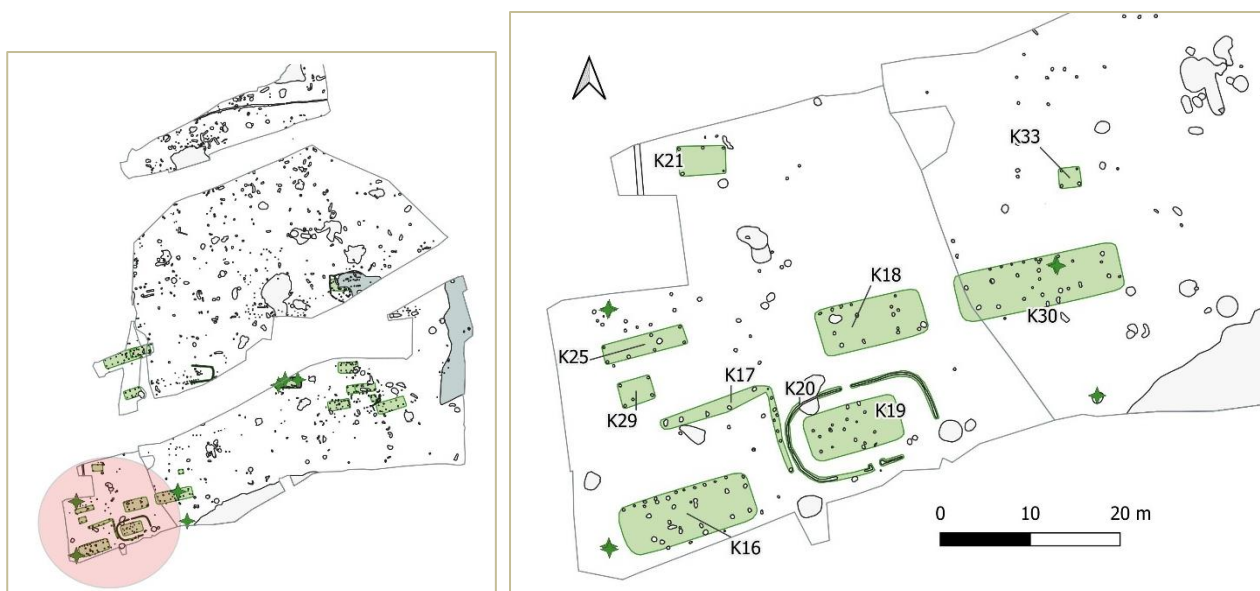
Hovedparten af de talrige gruber, der spreder sig ud på skråningen nord for husene synes imidlertid at være ældre end bebyggelsen. Atter var det småt med organisk materiale egnet til datering, og keramikken fra mange af gruberne var så ukarakteristisk, at det ikke kunne bestemmes nærmere end Ældre bronzealder/førromersk jernalder. Rigtig mange anlæg indeholdt nærmest kun sideskår, og fandtes diagnostisk skår, var det ofte et bundskår af en art, der heller ikke tillod en snæver datering. Af denne årsag stod de få ornamenterede skår stærkt frem, og

erindringen om de få skår af brede, dekorerede randskår af Ris-Tebstrup fade, gør at man får en fornemmelse af, at samtlige gruber stammer fra den ældre halvdel af førromersk jernalder. Det er næppe tilfældet, og de fleste skår og anlæg er i listerne beskrevet som YBA/ÆFRJ. Mon ikke, at der også er grubeaktivitet knyttet til bebyggelsen, og der var så mange gruber, som ikke er dateret nærmere end "oldtid", da der ingen fund blev gjort overhovedet. I hvert fald var skråningen rig på ler, som skulle bruges ved byggeri og potte-fremstilling. Der er også spredte gruber syd for bebyggelsen. Udvalgte gruber og produktionsanlæg vil blive fremlagt efter bebyggelsen.

K19 og K20 – Indhegnet langhus

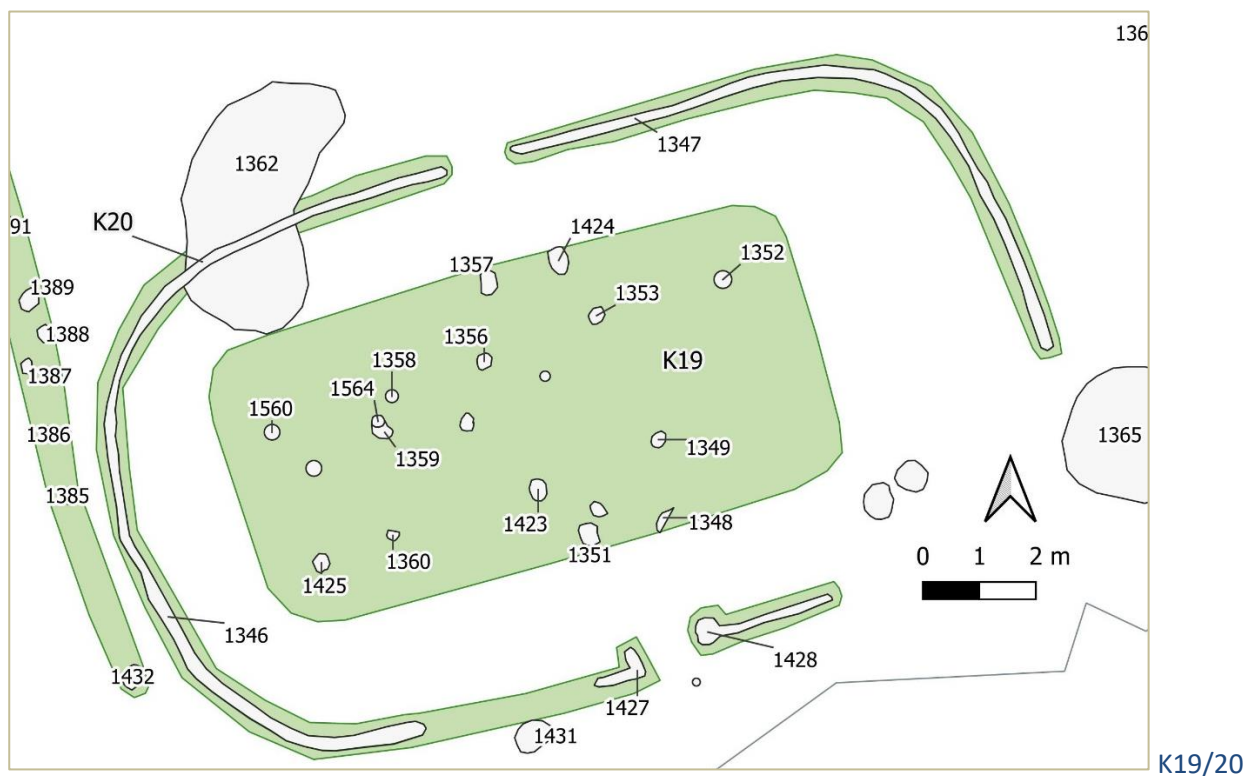
Vi starter udforskningen af den førromerske bebyggelse med K19/K20, der som nævnt ovenfor, kan være fejldateret, og nærmere burde dateres samtidig med de omkringliggende konstruktioner, som er dateret til yngre romersk jernalder på baggrund af hustypologi samt keramik. Ligger på et mod SØ skrånende område, Undergrund er sand med skarpe overgange til mere lerede områder. Bygningen er orienteret ØV med en ØNØ-VSV orienteret drejning.

Huset er imidlertid dateret til førromersk jernalder, da der er lignende indhegnede huse i både Stamvejen og i Midtfasen i form af K26 samt K28. De huse er er godt nok en smule bredere, men det omgivende hegn, som står så tæt ved bygningen, indikerer en ældre datering. Orienteringen af de øvrige FRJ-huse er mere stik Ø-V, og dette kunne naturligvis tale for en yngre datering. Intet er således sikkert, andet end at vi befinder os i ældre jernalder.

Udtræk af oversigtsplan: detailplan viser udsnit i den røde cirkel.

Huset består af fem sæt tagbærende stolper - to sæt i øst og tre sæt i vest. Længden af huset har været omkring 10 m og bredden 5 m. Indgange bevaret i både nord og syd, men ingen vægstolper. Bevaringsgraden af huset er generelt temmelig ringe. I den lerede del af undergrunden er de desuden utydeligt afgrænsede, og der er kun to stolper med mulige stolpespor. Ellers er de øvrige tagbærende stolper er ret ens med fyld af gulbrunt/gråbrunt leret sand med lidt trækulsnister.

Bredden af de tagbærende stolpehuller varierer fra 28-40cm og dybden fra 13-18cm. Anderledes dybe er indgangsstolperne, der er fra 21-37cm Bredden af disse er fra 38-50cm. Det er ejendommeligt at disse - stik mod sædvane - er så meget dybere end de tagbærende stolpehuller. Stolpesætningen er noget ujævn.

K19 og K20 melet op i fladen, set fra øst. Til højre ses A1358, tagstolpehul i K19.

Der mangler en tagstolpe i det yderste østlige sæt. De er så lyse at den kan være overset, men det er heller ikke uset at der kan mangle en stolpe i en konstruktion. Anlæg A1362 er desværre heller ikke undersøgt, og det er således ikke klart, om der er tale om en grube eller en vindfælde, som i hvert fald er ældre end hegnsgrøften K20. Hegnsgrøften omgiver huset K19 i en rektangulær form med rundede hjørner. Toften er 16 meter lang og 9,4 meter bred med indgange på hver langside, ret ud for husets indgange. Der er en tendens til at grøften er mere overfladisk i de lerede områder. Stedvis er grøften afbrudt, men den har sandsynligvis indhegnet hele huset med et område på 135m². Hegnets orientering og indgange er overensstemmende med huset, og der har da også kun været 2m fra væggen ud til heget. Det er en speciel konstruktion, der måske nærmere har skullet fremhæve huset end være en praktisk foranstaltning.

Tydeligt står hegnsgrøften ikke frem i snittet, der heller ikke afslørede detaljer om konstruktionen.

Grøften er ikke særlig godt bevaret, maksimal dybde er 19cm, og flere steder er den kun overfladisk. Der kan ikke tydeligt ses stolper i grøften, men ved snit i indgangene, ses anlægget at være dybere der, hvor man ville forvente en indgangsstolpe. Fylden består af gråbrunt let leret sand med lidt undergrundspletter og trækulsnister. Der er ingen fund gjort i hverken hus eller grøfter, og der er heller ikke udtaget jordprøver.

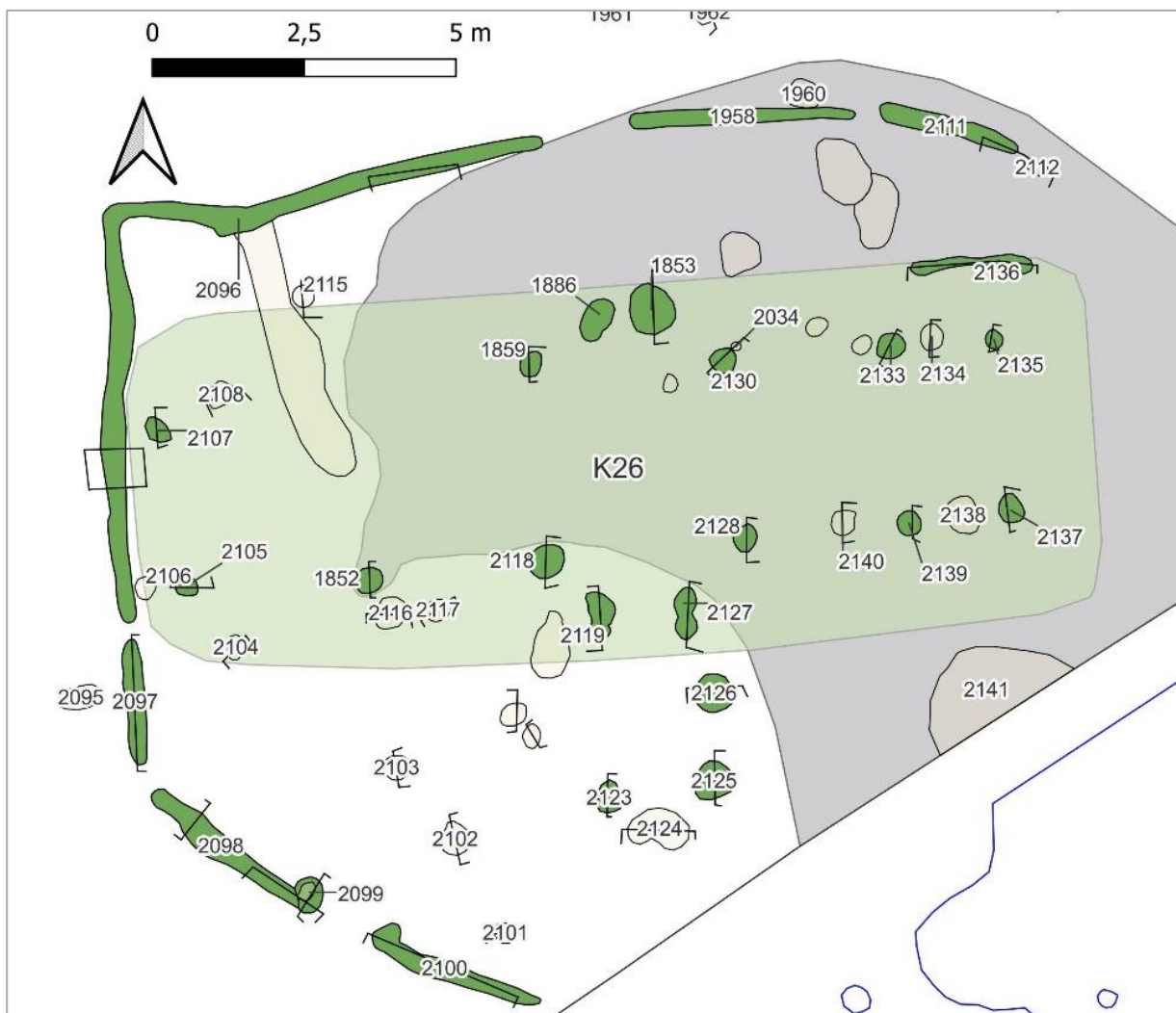

K26 og K27 Indhegnet langhus

Langhus K26 ligger i den sydøstlige del af del 2, lige op ad Stamvejen. Det kan ses af fotoet at hegnsgrøften K27 står tydeligt frem i fladen og at terrænet falder ned mod Stamvejen, der her er blevet bygget til Skovagervej. Foto set fra vest. Bemærk desuden kværnstenen i toppen af indgangsstolpen af hegn nederst i foto.

Øst-vest orienteret, indhegnet tre-skibet hus med en noget ujævn stolpesætning. Der er

vistnok 13 tagbærende stolpehuller, og de fleste står i regulære sæt, men flere står alene, og der er et overskud af stolpehuller i østenden, hvorfor der antages at være sket noget udskiftning. I vestlig del er der ledt efter manglende tagbærende stolper. Huset har været omkring 14 m langt, men der hersker tilsvarende tvivl om, hvorvidt sættet A2105 og A2107 egentlig er medhørende. Men de er så enssvarende i form og beskaffenhed, at det i hvert fald er et sæt, og eftersom de ligger på række med de øvrige, tages de med.

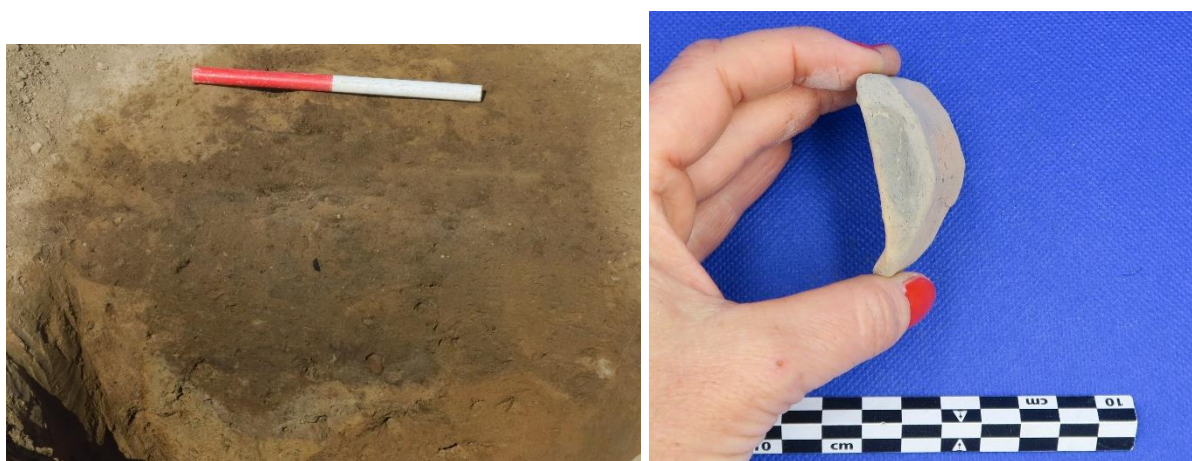

Langhus K26 omgivet af hegn K27. Bemærk det lille vindfang syd for husets indgang (A2123, A2125-6).

Antager man at A2140 og A2134 skulle være noget forstærkning eller udskiftning i østenden, bliver stolpesætningen mere jævn med tre sæt på hver side af indgangspartiet. Dette måler 3,20 m, mens de øvrige er omkring 3 m. Stolpefylden beskrives overordnet som brunt-gråbrunt heterogent, let kompakt gruset leret sand ispættet lidt undergrund og sommetider lidt trækulsnister. De er tydeligt afgrænsede og måler mellem 33 og 54 cm i omfang. Dybden varierer fra 9-40 cm, med de fleste omkring 15-20cm. Stolperne fremstår nogenlunde ensartede og nogenlunde godt bevarede. De er dybest i vest. Huset lå på et plant plateau let stigende mod nord. Undergrund bestod af sært, kompakt, let leret sand. En smule stenet/gruset. Der er ikke taget jordprøver, da der stort set ikke var fyld i stolpesporene.

Mulig rest af væggrøft udgøres af A2136. Denne har samme fyld som stolpehullerne, og den ligger oplagt rundt om nordøst-væggen. Den er 14 cm dyb, og således ikke helt dårligt bevaret, hvilket kunne tale lidt imod at den øvrige væg skulle være bort-raspet. Der var desuden et kraftigt muldrag her, så nedpløjning har der i hvert fald ikke været tale om.

Der er indgangsstolper bevaret i ret god stand. 62-82 cm brede og 16-25 cm dybe. A1886 er beskrevet som "natur", men det er fristende at opfatte det som en fejltolkning, eftersom de øvrige er så velbevarede, som tilfældet er. Fylden heri er som i de øvrige. Der er ingen fund i indgangsstolperne, og de få fund, der findes i huset, findes udelukkende i stolpehuller i sydlige del. Der er to små sideskår, som begge er delvis sekundært brændt i A2128 (X721) og A2118 (X720), eneste fund herudover er et par klumper ubestemmeligt brændt ler fra A1852 (X471). Ud for den sydlige indgang ses tre vældigt gode stolpehuller med et omfang fra 34-58 cm, dybde 17-19 cm. Disse foreslås at indgå i en art vindfang.

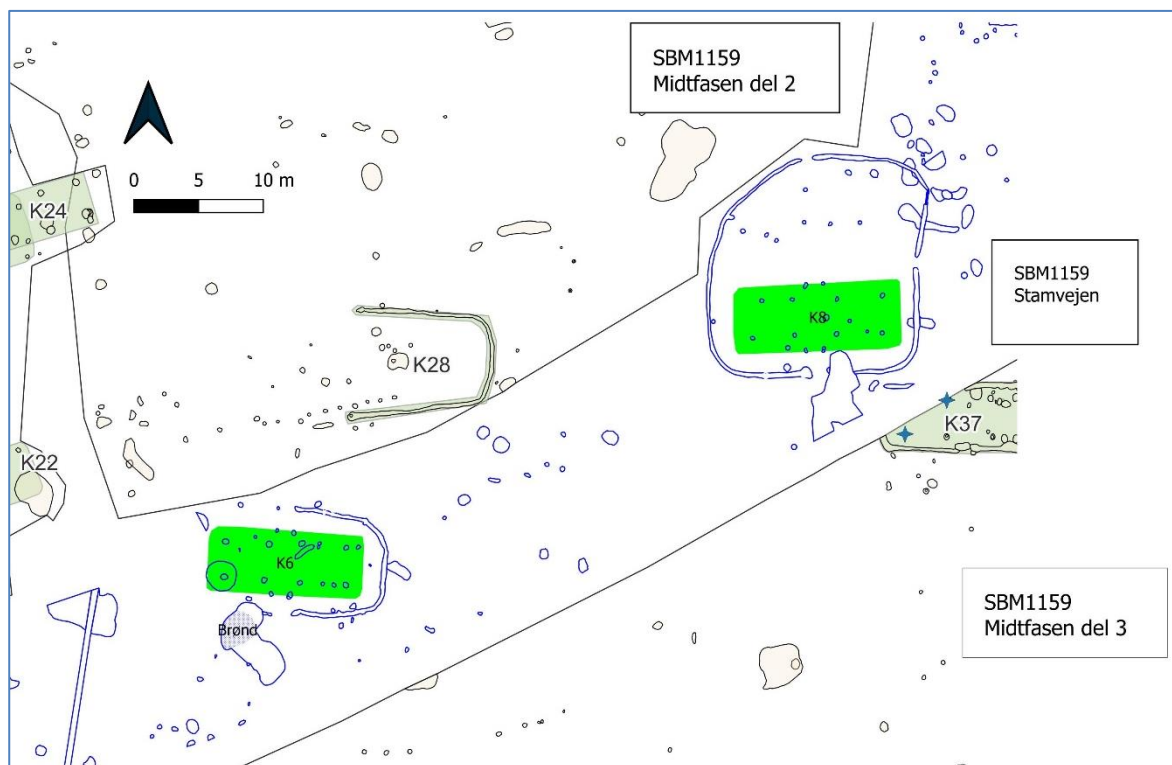
Tagstolpehul A2118 i K26, th. et bredt facetteret randskår fra bund af hegnsgrøft K27 (X717).

Hegnsgrøft K27 kan følges omkring det meste af hus K26. Kun øst for huset K26 blev hegnsgrøften ikke observeret. Syd om huset forsvinder grøften uden for feltgrænsen, men heller ikke i Stamvejens afrømning, er der registreret nogen grøft.

Hegnsgrøften har varierende dybde og nogle steder ses spor efter stolpehuller. Dybest er stolpehullet i A2098 (snit på tværs) på 40 cm, og ellers er det fra 8-18 cm dyb. Indgangsstolperne i den sydvestlige indgang er særligt dybe omkring 25cm. Her lå der i den ene A2099 en næsten komplet kværnsten i fladen (X367). Typisk placering i et indgangsområde, hvilket ses i flere perioder af jernalderen på flere udgravninger på Kildebjerg. Formentlig skal stenen opfattes som havende ondtåfværgende effekt og holde ondskab uden for hegnet (Søndergaard 2021).

Der blev konstateret flere indgange i hegnet, bl.a. én lige ud for langhusets nordlige indgang. Den ovennævnte indgang er orienteret hen imod langhusets sydlige indgang og vindfang. Derudover ses yderligere et par ophold i hegnsforløbet, som kan skyldes bevaringen, men som måske nærmere afspejler en åbning eller en anden konstruktion her. Gårdspladsen, som K27 indhegner anslås til at have haft et areal på omkring 230 m², hvilket stemmer overens med K1 og K8, som blev udgravet i SBM1159 Stamvejen.

K28 hegnsgrøft uden hus

Her støder de tre faser op til hverandre og det er tydeligt, at K28, K6 og K8 har været om ikke samtidige, så i hvert fald faser af samme bebyggelse. K37 i Midtfasen del 3 skiller sig ud ved at have væggrøfter og ikke hegnsgrøft. K22, der beskrives nedenfor kan anes i vestlige kant af figur.

C-formet hegnsgrøft med rundede hjørner og åbning mod vest. Anlægget er en nøjagtig gengivelse af hus/hegn K6 i Stamvejen. Området inden for hegnets runding var så traktose-præget at der hverken kunne skovles efter manglende stolpehuller eller snittes anlæg. A1998 kunne som den eneste snittes, og denne foreslås som en tagstolpe, selvom en enlig stolpe jo ikke udgør noget hus: Ø: 25 cm, D: 22 cm med fyld af mørkt brunt gråbrunt heterogent meget / traktosebefængt let sandet, let gruset ler. De øvrige, indmålte anlæg beskrives i fladen som oldtid med gråbrunt, let trækulsholdigt fyld, og det virker sandsynligt at de har udgjort et treskibet hus som det ses i de øvrige små indhegnede tofter.

Hegnsgroften var ganske fin og blev snittet på tværs tre steder. Dybderne varierede fra 14-19 cm, og der blev fundet keramik ved ét af snittene i form af 6 sideskår med brune glatte sider (X577), nogle af skårene var sekundært brændte. Hegnet er dateret til yngre førromersk jernalder på baggrund af de øvrige lignende konstruktioner.

K22 – Treskibet langhus

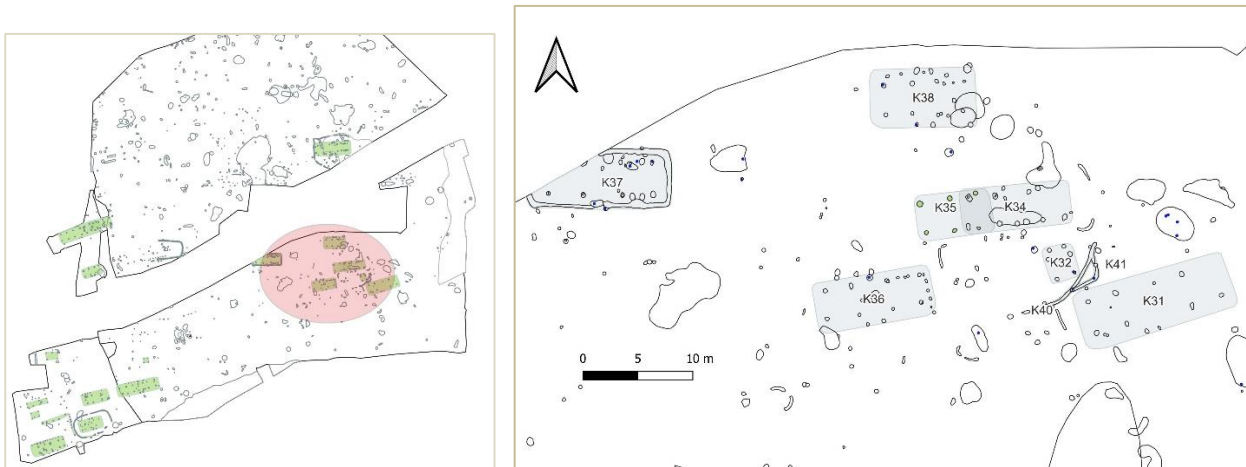
Øst-vest orienteret langhus med en anelse sydvestlig-nordøstlig drejning. Mindre konstruktion bestående af fire sæt tagbærende stolper. Der er konstateret indgang i syd, men ikke i nord. Huset

har været omtrent 9m langt og 4,4m bredt. Fordelingen er med et modul på hver side af indgangen. Fra vest mod øst er afstanden mellem de tagbærende sæt: 2,4m, 2,6m og 2m. Afstanden mellem de tagbærende stolper i sættene er 2,5m. Stolperne er generelt velbevarede med en dybde fra 30-38 cm. Der er stolpespor i fem af syv tagstolper. Fylden er mørkbrunt-brunt sand, der i øst bliver mere gruset. Den sidste tagbærende mod øst har ikke kunnet erkendes. Der er ledt i gruben A1534 efter den uden held. I gruben blev der gjort.

K22 – førromersk eller yngre romersk jernalder? Det kan diskuteres.

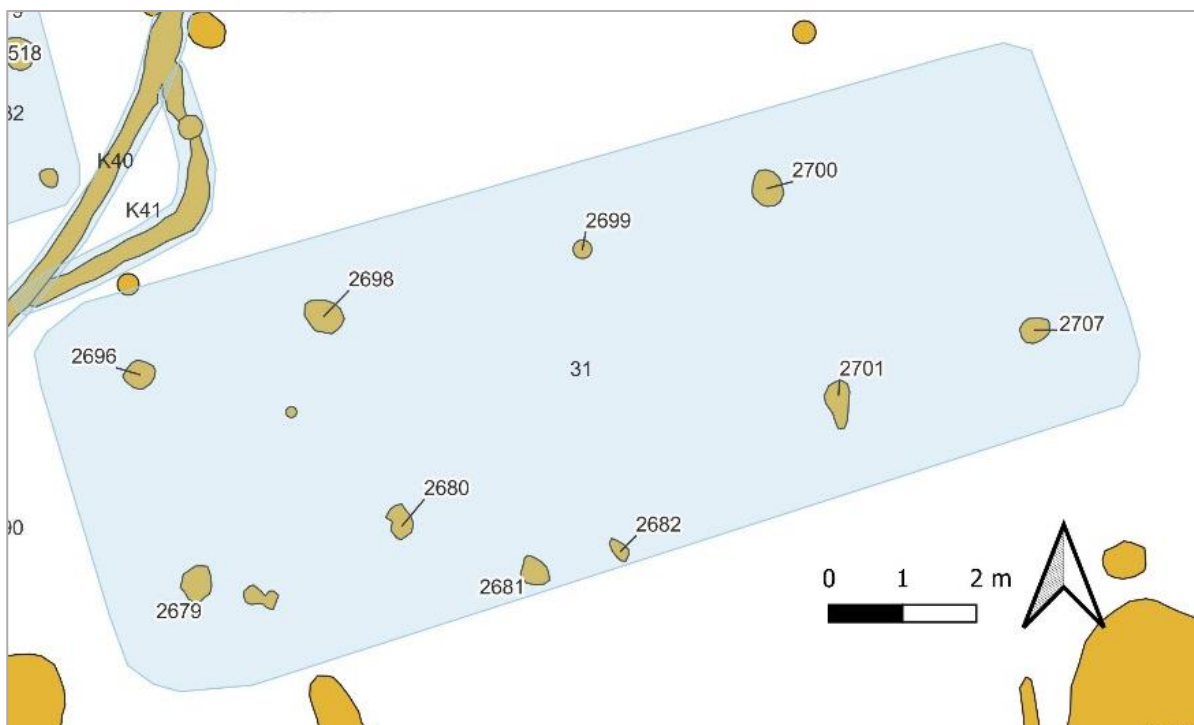
Fund af keramik, som dateres til yngre bronzealder. Det foreslås endog at huset måske er ældre end det, og at gruben har ødelagt stolpen. Dateringen af gruben er lidt uklart argumenteret og på baggrund af beskrivelserne kan den ligeså vel være tidlig førromersk (se A1534 ovenfor). Der er ikke gjort nogen fund i huset og der er heller ikke taget jordprøver. Husets orientering og et enssvarende spænd mellem de tagbærende gør dog en datering i den yngre romerske jernalder mulig med relation til K23/K24. De fire sæt tagbærende stolpehuller, størrelsen af forhold til husene i Stamvejen, der er dateret til yngre førromersk jernalder, trækker imidlertid ned i tid, og det er den datering, der foreslås i nærværende rapport. Den kan diskuteres, ligesom gruben A1534. Personligt har jeg en opfattelse af, at huset skal dateres i den tidligste del af førromersk jernalder, og så snart huset er sløjfet, har man gravet A1534.

Kortudsnit med bebyggelseskoncentration i østlige side af del 3.

I Syd om Stamvejens hegnede huse fandtes seks treskibede bygninger samt en staklade og et stykke af et hegsforløb med udskiftning. Bygningerne dateres på hustypologi, beliggenhed og relation daterede konstruktioner (K26-K28 samt K37) til anden halvdel af førromersk jernalder. For K31s vedkommende var der meget lidt daterbart at fæste dette til, og det er således meget muligt, at denne konstruktion kunne være af anden datering. Her tolkes den som samtidig med de øvrige.

K31 – treskibet hus

VSV-ØNØ lig orienteret 3-skibet langhus med 4-5 sæt tagbærende stolper og indgang på den sydlige langsideside. Beliggende på plant terræn og undergrund er orangebrunt let sandet ler, kun få sten. Der mangler lidt stolpehuller i de tagbærende sæt, og taget i betragtning, at de bevarede

stolpe er ganske velfunderede, må det fremlægges som en mulighed, at de stolpehuller aldrig har været til stede.

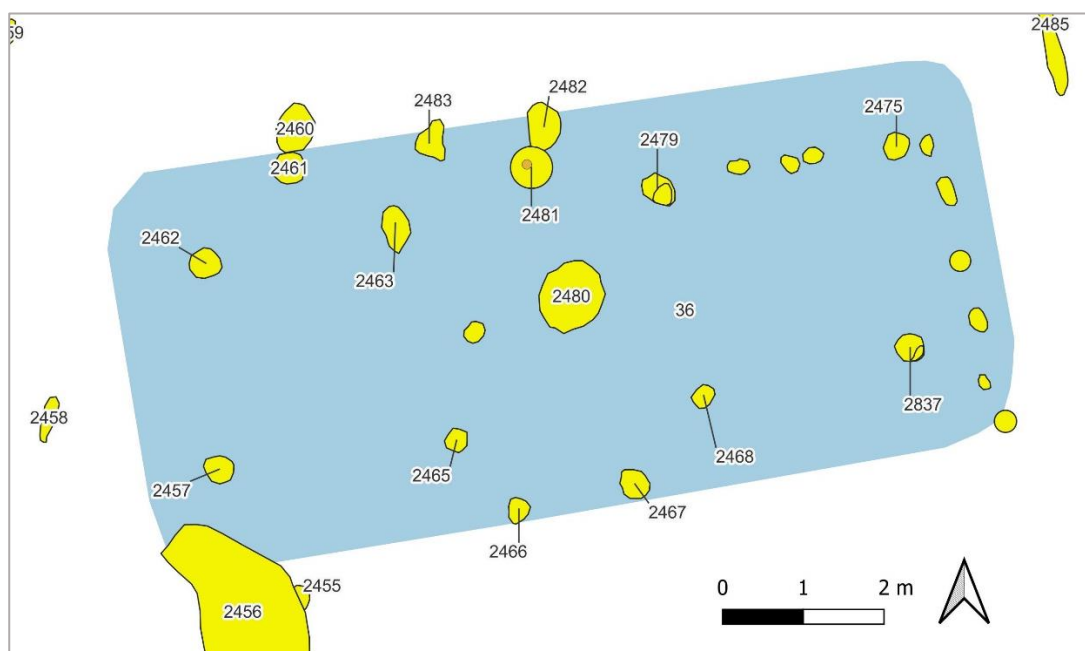
Huset har været omkring 14 m langt og 5,50 m bredt. Vestenden består af et modul der er 2,90 m langt. Afstanden mellem sættene er tilsvarende 2,80-2,90 m. Herfra følger indgangspartiet, der måler hele 6,30 m, medmindre man godtager at A2699 med sine 3 cm dybde skulle udgøre det tagbærende stolpepar, som man ville forvente her. Er der tale om en form for stald/økonomibygning dateret til yngre romersk jernalder, vil det ikke være usandsynligt, at stolpesætningen er langstrakt og at der desuden mangler en stolpe hist og her. Udgraver foreslår ganske vist at stolpehullerne skulle være afgravede grundet ringe dybde, og det er selvklaart også en mulighed. Det østlige modul måler som det vestlige lige omtrent 2,90 m på begge leder. Hvis der har været en indgang på nordsiden og K31 er samtidig med konstruktionen mod nord, så har hegnet A2691 respekteret indgangsmulighederne på nordsiden af K31.

Der er gjort spredte fund af lidt sideskår hvis beskaffenhed ikke kan indsnævre dateringen, selvom stolperne blev tømte. Huset dateres lidt tøvende til førromersk jernalder, fordi det befinder sig i et bebyggelsesstrøg fra perioden, og det modbevises ikke af husets typologi, om end der er tale om en konstruktion, der kunne ses i en lang periode af jernalder.

Tv ses K31 med landmålerstokke i de tagbærende stolpehuller, set fra vest. Th A2696 tagstolpe i snit.

K36 Tre-skibet langhus

VSV-ØNØ ligt orienteret langhus med fire sæt tagbærende stolpehuller. Terræn er plant og undergrunden veldrænet sandet ler, mere gruset mod vest. Der er 8,70 m mellem de to yderste sæt tagbærende stolpesæt, og huset har vel været 10-12 m langt. Der er 4,60 m fra indgang til indgang, så der har været lidt over 50 m² under tag. Der er bevaret en indgang på hver langside. Både tag- og indgangsstolper er tydelige i både flade og profil. Flere af tagstolperne har stolpespor. Tagstolperne er fra 56-32 cm i omfang og 21-30 cm dybe. Fylden er relativt homogen i stolpesporene, mens nedgravningerne er omlejret undergrund. Indgangene er 1,50 m brede og stolperne er som vanligt brede, 40-50 cm og lave 14-22 cm. Den L-formede række af mindre stolper, der løber i den østlige del af huset, opfattes ikke som en del af denne konstruktion.

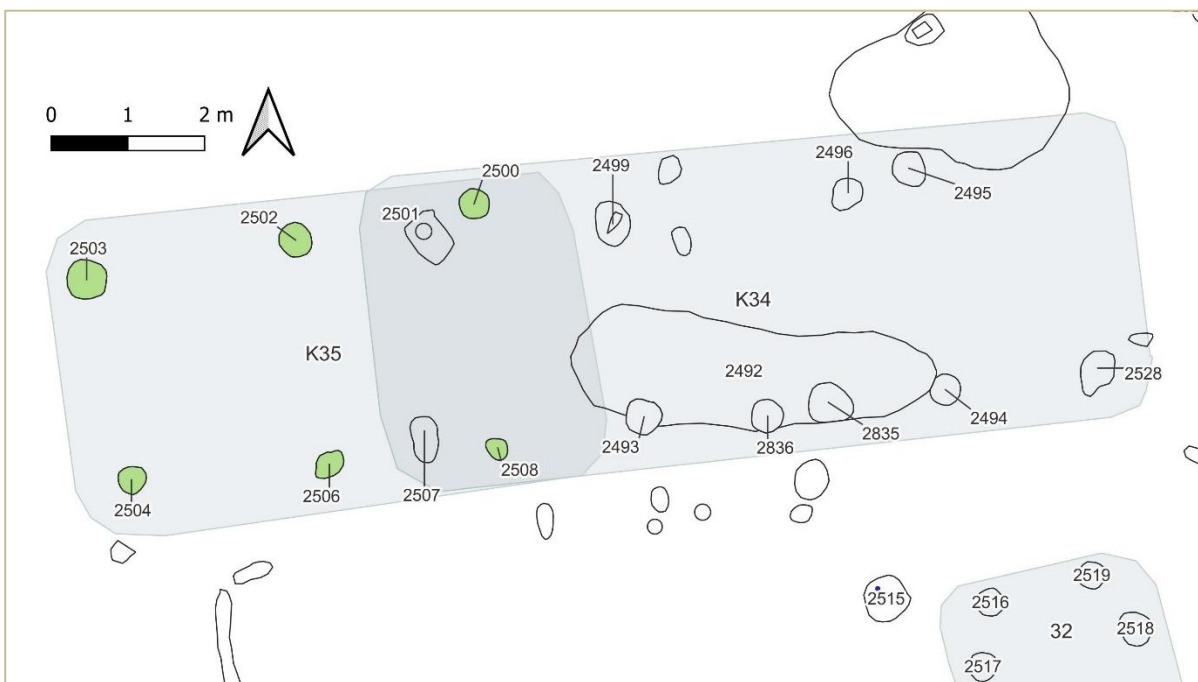
Et enkelt sideskår fundet i tre forskellige stolper A2465 (X870, Enkelt sideskår i hårdtbrændt, mørkt brungråt gods, ret fintmagret med masser af glimmer, glattet. Godset virker måske mest som yngre romersk jernalder) A2483 (X872 sideskår), A2479 (X844 sideskår). Desuden i A2483, der er en stolpe, som støder op til indgangsstolpen i nordlige indgang: X871 er en større mængde sideskår antageligt fra samme kar i mørkt tyndvægget, velbrændt gods, mellemfint magret med en del glimmer. Det kan dateringsmæssigt trække både mod førromersk jernalder samt op i yngre romersk.

Der er taget jordprøver af fem stolpehuller, men der er intet makrofossilt at komme efter i forhold til en 14-C-datering af huset. Huset dateres lidt tøvende til førromersk jernalder, fordi det befinder sig i et bebyggelsesstrøg fra perioden, og det understøttes af husets typologi med de fire tagstolpehuller på hver side af indgangen.

A2465, tagbærende stolpehul med stolpespor i K36

K34 Tre-skibet langhus

Beskrives af udgraver som et langhus med 4 sæt tagbærende stolpehuller samt et par støttesolper. På planen ser det mere ud som om K34 og K35 er sammenhængende, men der var markant forskel på stolpehullernes udseende, og derfor beskrives de hver for sig som to forskellige konstruktioner, selvom det ikke kan afgøres sikkert, om det er samme konstruktion. Beliggende på let skrånende terræn ganske svagt mod syd, og undergrund skifter fra øst til vest. I øst rent orangegult, lyst ler med sandlag under.

Længden er knap 10 m og stolpesætningen er noget ujævn. Der mangler en makker i nord længst mod øst og der synes også at mangle en makker til A2836. Der er 2,60 - 2,80 m mellem makkerstolperne i de tagbærende stolpesæt, mens afstanden mellem sættene ikke kan sættes en formel på, da der er overtal af stolpehuller i den sydlige del. Men det er fine stolpehuller, der er i overtal, og det virker heller ikke som støttestolper, da de ikke står tæt.

Tagstolpehullerne er temmelig varierende på flere parametre, særligt i form og dimensioner: dybden fra 13-35 cm. Også fylden varierer fra brunt og gråt og gråbrunt med varierende indhold af sand og ler. Det er set et enkelt stolpespor, og der er ikke taget jordprøver. Alle anlæg blev efter snitning gennemløst med ske. Et par keramikskår fundet ved snitning og tømning af stolpehullerne, blandt andet X877 (A2496) et let facetteret randskår, der synes at bekræfte en datering i den sidste del af førromersk jernalder.

Tv: den ældre grube A2492 med tagstolper indridset i fladen (A2493 i forgrund). Th: A2836 i snit; tydeligvis nedgravet i den ældre grube. Set fra øst.

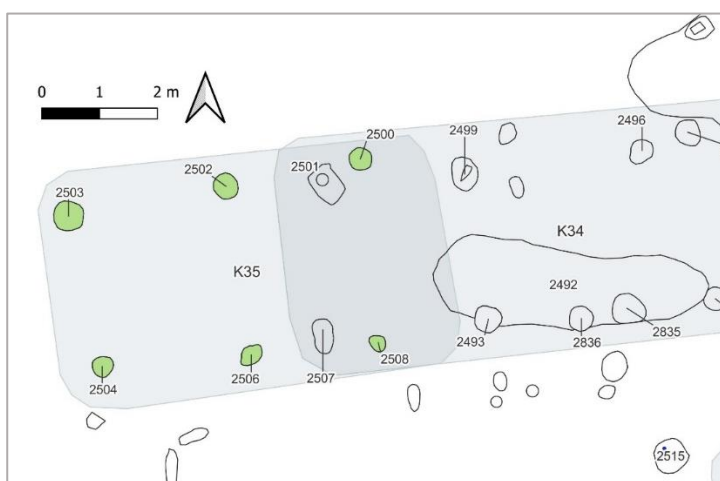
Relation: Der er ingen kronologisk afklaring mellem K34 og K35, men formentlig har K34 (som det største hus) haft forbindelse til K32 samt hegnsgrøften K40/K41 syd og øst herfor. En aflang grubes skæres af tre at stolpehullerne i sydlige del (A2492). Deri er ingen fund, men lidt ukrudtsfrø i floteringsprøven, samt et sært pakket lerlag rundt i kanten. Måske kan den have haft en art kælderfunktion, mens K35 var i anvendelse, og så har man sløjft den og udvidet huset med K34.

Gruben A2492, der lå under K34 og er ældre end huset. Et gult lerlag sås pakket rundt i dele af grubens yderkant. Måske en kælder? Set fra syd.

K35 – Treskibet langhus/økonomibygning

Langhus med 3 sæt tagbærende stolpepar, der af udgraver tolkes som kronologisk adskilt fra K34, da stolpehullerne i K35 er lidt mørkere end dem i K34. Det kan dog ikke udelukkes at der nærmere er tale om noget udskiftning, for stolpehullerne i K34 er ujævnt fordelt uanset om K35 er inkluderet eller ej, men dog i forløb. Bygningen er beliggende på terræn svagt skrånende mod syd. Ø-V orienteret med en ganske svag VSV-ØNØ-lig drejning. Der er knap 5 m fra det vestlige til det østlige sæt, og sættene står med indbyrdes ensartet afstand. Sættene står i en konstruktion, hvor det vestlige sæt er smallest med 2,70 m, det midterste måler 3,0 m og det østligste 3,20 m.

Tv: plan over K35 med muligt tilhørende kældergrube A2492. Th: Tagstolpehul A2500 i K34 I profil.

I fladen er stolperne cirkulære til ovale og meget tydeligt afgrænsede. Flotte i fladen. Der blev set tre tvivlsomme stolpespor. Fylden er ensartet: gråt-gråbrunt sand med varierende indhold af ler

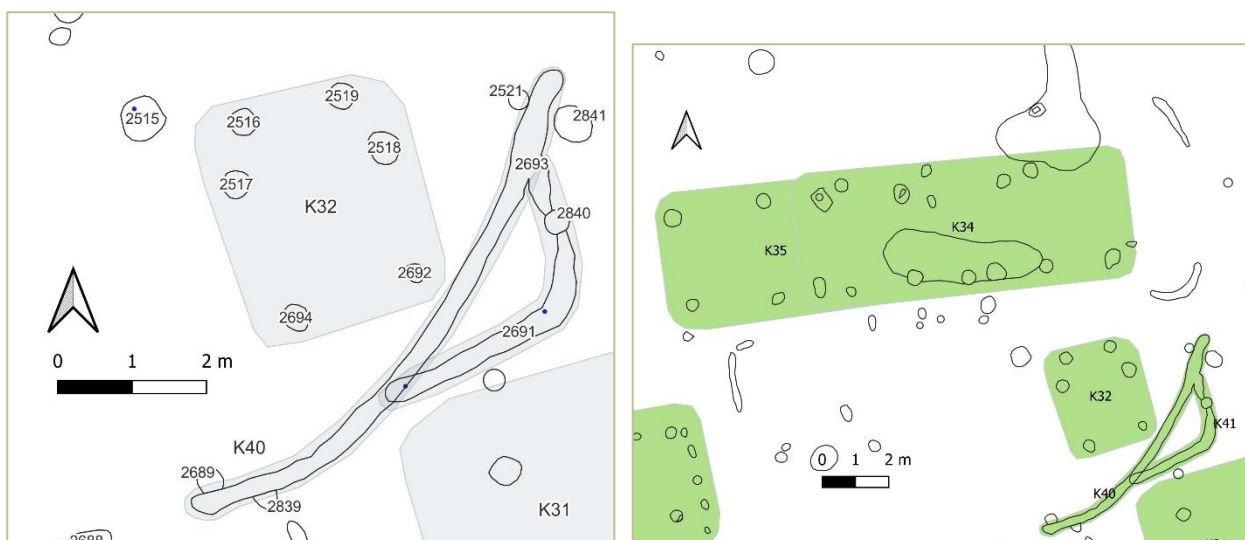
og undergrundsinkklusioner. Omfang fra 39-53cm, dybden fra 20-34cm. Samtlige tagstolpehuller blev efter snitning tømt med ske, hvilket resulterede i et par småskår.

Hvis stolpehullerne i stedet er en del af K34, vil huset være omkring de 15 m, som er meget lig de øvrige samtidige bygninger. Det er dog også en mulighed at gruben A2492 har været i funktion samtidig med K35, som så er blevet udvidet i østlig retning med grubens sløjfning. Meget få skår, og kun et ganske lille skår af tynd lige rand i sortbrunt gods (X882 fra A2502). K34

K32 – Staklade, K41/K41 hegnsgrøft med udvidelse

Lille regulær staklade med bredt, udskudt indgangsparti. Stolperne har stået i en 2 x 1,7 m kvadrat. Undergrunden er leret og stolpehullerne stod tydeligt frem i både flade og snit. Der var stolpespor i alle stolpehuller og skår i A2692 og A2518. De tagbærende stolper var 28-42 cm i omfang og 15-31 cm i dybden. Indgangsstolperne lige så store med 39-40 cm i omfang og 17-25 cm i dybden. Sideskår af jernalder-bopladsgods fundet i tagstolpe A2692 (X969) og i A2518 (X887).

Tolkes som udhus til konstruktion nordfor, formentlig K34. Måske var her først blot heget K40, evt. sammen med K35, selvom der ikke er erkendt arkæologiske spor til at underbygge denne påstand. Men i hvert fald synes K32 først at være bygget idet heget er udvidet til K41, da det følger stakladen formmæssigt. Orienteringen af stakladen er lidt skæv i forhold til huset K34. Vi kender heller ikke indgangspartiet i K34, men stakladen er dog orienteret i retning af huset.

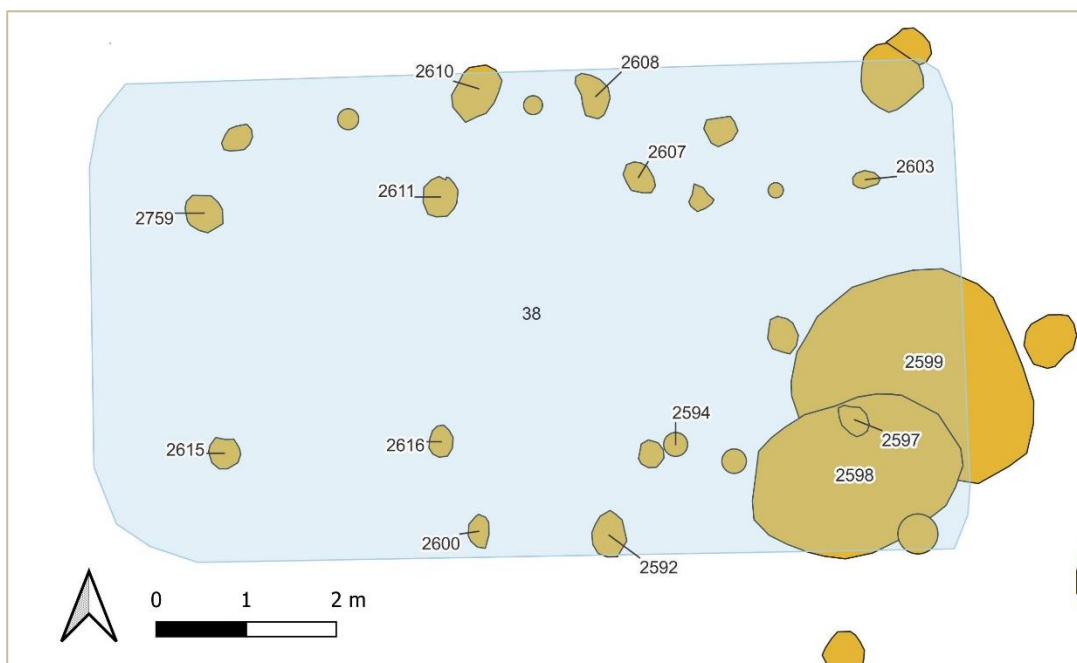
K40: Første fase af hegnsgrøften, som har afgrænset en tofte mod syd inden stakladen K32 blev anlagt. Bevaret over 8 m i en bueform. Snittet på både tværs og langs flere steder, tværsnit 2: viste en bredde af 30 cm og en dybde af 21 cm. Snit 4, længdesnit viste hvorledes K40 skæres af K41. Der er ikke andet bevaret af heget end dette stykke, som måske er bevaret fordi det lå lavest i terræn.

K41: Udskiftet hegnsstykke, der formentlig har erstattet K40 i forbindelse med anlæggelsen af stakladen K32. Bevaret i en vinkel på 6,40 m, og den er bygget direkte på det eksisterende hegn. Snittet på både tværs og langs, og endelig er grøften tømt. Tværsnit viste en bredde af 31 cm og en dybde af 18 cm. Ved tømning fandtes en del keramikfund i form af bundskår, sideskår samt rande og et hank-fragment med let facettering, som daterer grøften i førromersk jernalders sidste halvdel (X968).

Tv: hegn-grøfterne K41 (yderst til venstre) og K41 i fladen, set fra øst. Landmålerstokkene markerer stakladen K32. Th.: skår fra tømning af grøften K41(X968). I øverste venstre hjørne ses et bredt facetteret randskår.

K38 – treskibet langhus

Mindre øst-vest orienteret hus beliggende på plant terræn med blandet undergrund. Bygningen har ikke været meget mere end 10 m lang, for afstanden mellem de yderste tagbærende stolpepar er 7,60 m. Bredden fra indgang til indgang er omkring 5 m. Der er fire sæt tagbærende stolpehuller, og dette taler sammen med de omliggende konstruktioner på en datering i den førromerske jernalder. Tagstolpehullerne karakteriseres som utydelige, er fra 52 - 28 cm brede og stærkt nedraspede med en dybde fra 4-20 cm. 20 - 4 cm. Fire indgangsstolper er fra 35-40 cm i omfang og 10-18 cm dybe. Fyld i stolperne er heterogent gråbrunt og kraftigt undergrundsblandet, kun meget få trækulsnister er observeret og få klatter rødbrændt ler i en enkelt stolpe. To store vindfælder i østenden er gamle, for A2597 tagstolpehul er nedgravet heri. Et lidt ukarakteristisk sideskår (X916) fandtes i en sydlig indgangsstolpe A2600. Ellers ingen fund og ingen jordprøver.

K37 – tre-skibet hus med væggrøft

Langhus K37 som desværre ikke kunne afdækkes fuldstændigt grundet den anlagte sti, som her er markeret med gult. Stamvejens anlæg er markeret med grønt, og her kan man ane dele af væggrøften i form af A648. A642 i Stamvejen er hjørnet af et af de små, hegnede gårdanlæg, der også dateres i anden halvdel af førromersk jernalder.

Øst-vest orienteret konstruktion med fire sæt tagbærende stolpesæt og en velfunderet væggrøft hele vejen rundt. Huset lå i kanten af udgravningsfeltet med det nordvestlige hjørne ude under feltgrænsen. Den alleryderste del af væggrøftens hjørne blev registreret i den etape der hedder SBM1159 Kildebjerg Ry Stamvej, men 4 meter er gået tabt med etablering af sti/cykelsti, som vi

ikke fik lov at undersøge. Det er ærgerligt, og en tagstolpe er gået tabt. Kraftigt muldlag, sandet undergrund, som har været heftigt besøgt af forskellige dyr. Bevaringen er trods gennemgravning af mosegrise osv. rigtig god, grøft og stolper er velfunderede, hvilket formentlig skyldes det kraftige muldlag, som var over 1 m tykt. Terrænet er noget skrånende mod søen syd herfor, og det synes med moderne øjne at have været generende, men måske havde det en god effekt i forhold til afvanding, eller også har det ikke været noget problem at nivellere bygningen vha. stolpernes højde.

K37 i fladen fra øst: nedgravningerne til husets bærende elementer er markeret med mel. Det er tydeligt at fornemme, hvorledes huset er bygge på et noget skrånende underlag.

Der er fire sæt tagbærende stolper, fordelt på to sæt i hver ende af huset. Stolpehullerne er 42-53 cm i omfang og 33 til 47cm dybe, med de dybeste i vest. Der er stolpespor i alle, og generelt også en fin mængde keramik, som dog ikke ser deponeret ud, men består af blandede, slidte småskår i gængs bopladskeramik, som må have ligget rundt om på fladen.

Huset er knap 14 m langt og 5,40 m bredt. De tagbærende stolpehuller er sat med 2,90 m tværspænd. Der er 3,20 m mellem sættene i den vestlige del, og 2,80 m i den østlige. Indgangspartiet er 3,50 m langt, og er en smule trukket i østlig retning, så beboelses-delen har det største areal. Der er ikke som sådan nogen synlige indgangsstolper, men i den sydlige væg ophører både grøft A2745 og A2756 et sted midt for det centrale rum, og i det 85 cm brede mellemrum,

der fandtes her, sås A2838 som et overfladisk, 3-10cm dybt fyldskifte med mørkt, trækulsholdigt fyld, og tolkes som et muligt smudslag i indgangen.

A2744, tagstolpehul i vestenden af K37 i tre forskellige stadier: før indrids, med indrids og i profil, alle set fra øst.

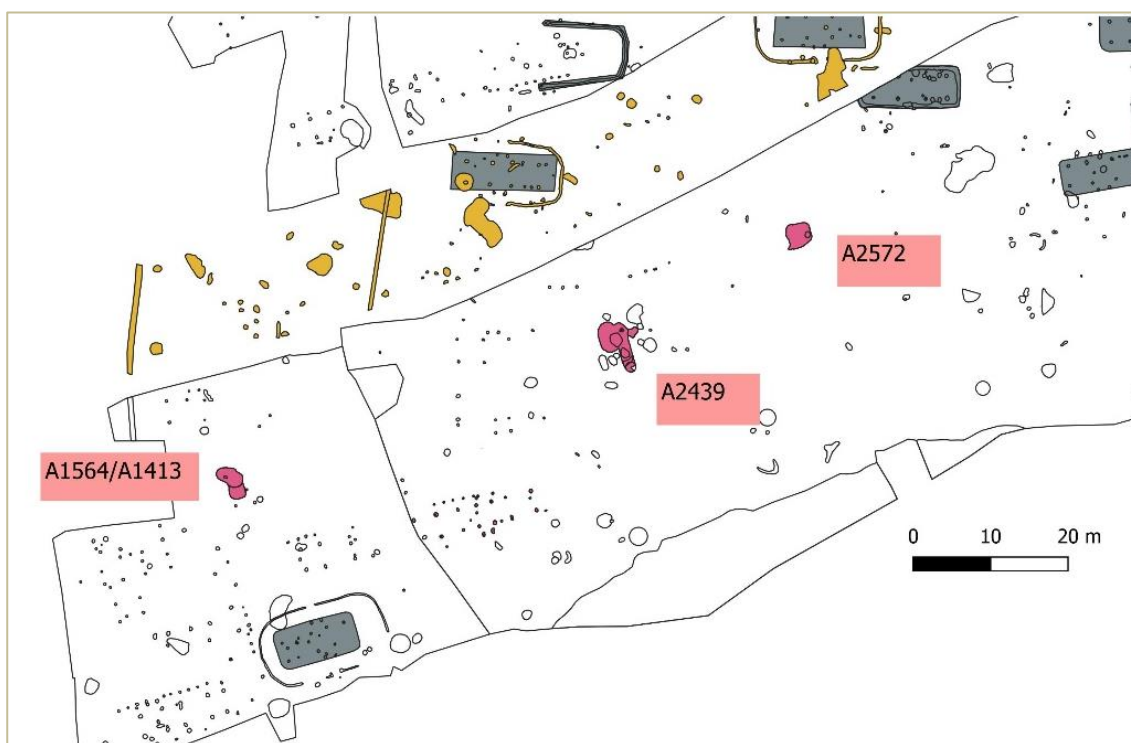

Snit på langs og tværs af husets væggrøft viste en ret velfunderet grøft med fin bevaring. En del fund i grøften synes tilfældigt aflejret, og ingen viste en knivskarp datering. Tv: husets sydlige vesthjørne. Th.: snit i østgavl set fra øst.

Væggrøfterne blev snittet på tværs og langs mange steder og hele vejen rundt, for til slut at blive tømt med graveske, hvilket gav mange fund, men de synes mere tilfældigt aflejret end deponeret. En grim skraber X984 kunne måske være undtaget. Ellers var det klumper af brændt ler (X987), et flintafslag (X985) samt blandet keramik af små skår i bopladsgods (X988). Grøften er ganske dyb, særligt i nordsiden, hvor den i vest var 40 cm dyb! Der kunne ikke se stolpespor hverken i flade eller snit, uanset om den blev fladeskovlet nedefter eller renses med ske. Det kan skyldes bevaringen i det bløde sand, men det kan også hænde, den har været konstrueret anderledes. Fyld i stolpehuller såvel som grøft var gråbrunt let leret sand med trækulsnister. I stolpesporene sås også klatter af rødbrændt ler. Der er forskellige lavbundede fyldskifter inde i huset. A2739 og

A2738 er foreslået som båseskillerum. Det kan være, uden det er fast. De var ikke særlig dybe og det samme gælder A2753 og A2752 i den modsatte side.

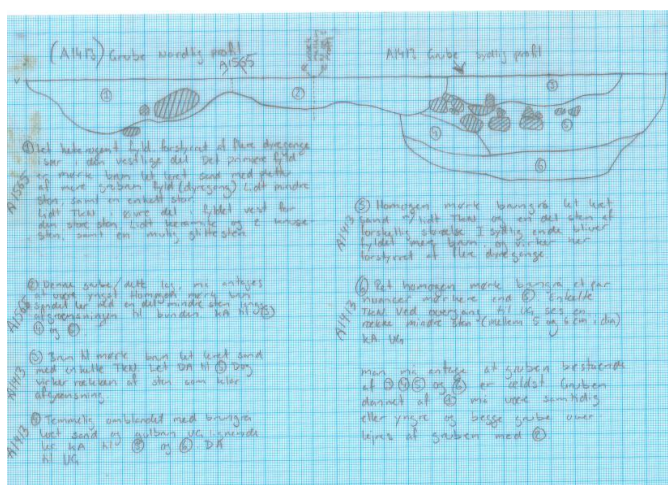
Tre ^{14}C -dateringer på trækul viste dateringer i FRJ per III, omkring 150-100 f.Kr. Der fandtes en del trækul i de indsamlede jordprøver men ingen korn og ingen ukrudtsfrø overhovedet. Der var også spredt indhold af dét, som konserveringsafdelingen kalder ”varmedeformeret organisk materiale”, men ingen ved reelt, hvad det har været i udgangspunkt, eller hvilke formationsprocesser, der ligger bag tilblivelsen. Man kan ikke bare konkludere at huset er brændt fordi de indeholder dette samt trækul, men det er en mulighed. Der er ikke andre konstruktioner, der knytter direkte an til K37, men huset skal velsagtens ses i sammenhæng med de øvrige huse fra anden halvdel af førromersk jernalder. Selvom husene i Stamvejen var anderledes med grøfter, der fungerede som hegn og ikke væg, opfattes bygningerne som en del af samme bebyggelse. Alle førromerske bygninger har næppe ligget her samtidigt, men man kan forestille sig, at husene med grøfter har været samtidige og derved udgjort et NØ-SV-gående strøg, som har været beboet engang i løbet af de sidste par århundreder op til Kr.f. Hvorledes de øvrige førromerske bygningers kronologiske følge lægger sig i forhold hertil, er uklart. ^{14}C -dateringerne er meget få og meget brede, men de diagnostiske skår fundet i bygninger uden grøfter – men dog med en hegnsgrøft som K34/K32/K40/K41 – er overensstemmende med skår i de hegnede konstruktioner; bredt facetterede randskår, og derfor skal man nok opfatte dem som opført i samme periode.

Oversigt over de, på de kommende sider præsenterede gruber (vestlige felt er del 1, østlige felt er del 3) dateret til førromersk jernalder. Bebyggelsen fra anden halvdel af førromersk jernalder er markeret med grå markeringer.

I det følgende vil en række udvalgte gruber og produktionsanlæg blive fremlagt. Der var overvældende mange gruber fra førromersk jernalder, hvilket har været et generelt billede for hele Kildebjerg. Masser af fundrige gruber og produktionsanlæg, der kun sjældent lader afvriste en forklaring på deres oprindelige funktion, trods en stor mængde jordprøver, der oftest kun har vist det sædvanlige indhold af spredte ukrudtsfrø og sommetider lidt korn. Mange, men slet ikke alle gruber er tydeligt lukket af og forseglet med et lag af keramik, hvilket er et træk, der optræder på talrige pladser fra perioden. Det opfattes som en afrunding af en produktionsproces eller en formaliseret afrunding af gruben og altså ikke som nedgravet affald (Hansen 2006, 139-140). Det kan vel være at der er tale om affald, men hullerne er ikke gravet med henblik på at blive det kvit i lag, der skiftevis er fyldjord og keramik.

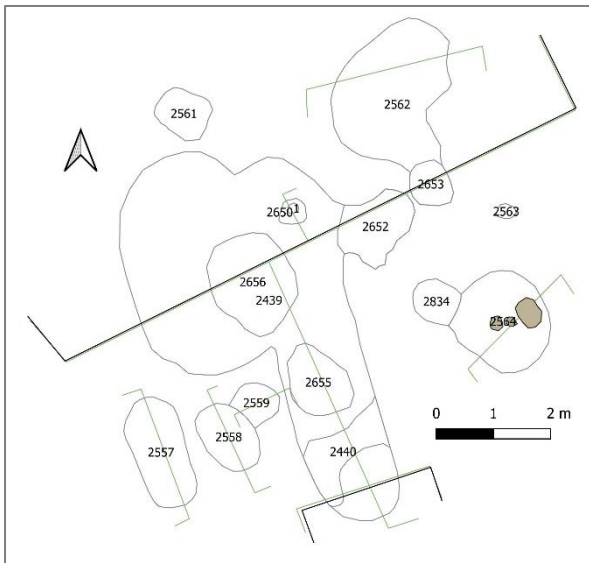
A1413 og A1565 – Gruber med keramik og brugssten

Gruber eller måske nærmere et grubekompleks med flere handlinger/nedgravninger. Der er ikke præsenteret nogen tolkning, ligesom undergrunden heller ikke er beskrevet. Den ser dog ud til at bestå af let sandet ler, så der kan godt være tale om lertagningsgruber.

Der var mange fund i anlæggene. Formentlig er nedgravningerne dog nærmest samtidige, selvom lag 2 overlejrer A1413. I fladen af A1565 lå en stor, komplet ligge (X264), i snittet fandtes to fragmenter af ligge (X303 og X304) og der blev også fundet fem hele knusesten (X300, X301, X302, X305 og X306). De nær 8 kg keramik, som er hjemtaget fra snittet synes ligeligt fordelt på begge gruber, og dateringsmæssigt styrer de også mod samme datering i YFRJ III og måske endda lidt ind i starten af ældre romersk jernalder, da her er flere facetterede randskår og hankeskår iblandet båndformede hanke og tynde, lige rande (X289-X295). I A1413 er der også indsamlet en smule hvidbrændte knoglefragmenter (X298), samt lidt brændte lerklumper (X296) i A1565 et fragment af en flintflække (X298). Der er ikke beskrevet, hvor meget der er hjemtaget fra anlægget, men det er nok en stor del, for der er anført i feltdagbogen at den er delvis udgravet af amatørarkæologerne Carsten og Leif.

A2439 Grubekompleks

Spøjt grubekompleks, der i fladen fik et overordnet anlægsnummer i form af A2439. Først var det kun den synlige tut med A2440, der stak ud under feltgrænsen, og den blev snittet på tværs (Sorte, korte tværssnit markeret på plantegningen). Det viste en 80 cm dyb nedgravning med sten i bunden. Det var meget vandlidende, og man fik indtryk af at det måske var noget drænende effekt med de sten. Ellers har det været en brønd. Nederst mellem stenene fandtes 27 skår til samme kop (X866: Mørkt gråbrunt, glat, fintmagret og tyndvægget gods med masser af glimmer. Der er tale om skår fra en lille kop med rund bug og

tragtformet, udsvajet tynd rand med en raddiameter på ca 10cm. Bevaret højde 6cm, og har næppe været mere end 8cm. 135g.

Snit igennem dele af grubekomplekset. Fra venstre ses A2653, A2652 som den dybere stenfyldte nedgravning og A2656 som endnu en dyb nedgravning bag balken i midten af snittet. A2439 lå mere som et overfladisk fyldskifte over hele komplekset. Til højre ses X868, der var et udvalg af de sortbrændte, finere kar med bredt facetterede rande, som placerer anlægget i yngre førromersk jernalder.

Der blev lagt mange forskellige snit i anlægget, som vi ikke kunne få greb om, uanset, hvordan det blev snittet. Hver gang, vi snittede, dukkede der nye anlæg op, og det virkede som om A2439 nærmere var noget overfladisk kulturjord hen over forskellige nedgravninger. Vi forsøgte også at

rømme overfladen af flere gange, for at få målt anlæggene korrekt ind, men det blev aldrig tydeligt, hvad der foregik. Der var dog tale om forholdsvis dybe nedgravninger med lige sider, der må have været anvendt til ensartede, særlige formål. Jorden var rigeligt leret her, hvilket også gjorde afrensning, og deraf tolkning, vanskelig. Måske har der været taget ler til diverse aktiviteter, og måske har den stenede del så nærmere været en æltegrube, og den knuste kop (X866) en deponering for at afrunde produktionen.

Der blev hjemtaget knap 3 kg keramik, og det var ikke altid nemt at adskille i de forskellige nedgravninger, da meget blev gravet med maskine. Det var dog ret ensartet gods. Der var brede båndformede hanke blandet med en del skår af finere gods i form af sortbrændt tyndvægget med bredt facetterede rande (bl.a. X868), der repræsenterede skår af mindst fire forskellige finere skåle/fade. Noget af keramikken fra komplekset var sekundært brændt. Der blev også fundet et par knusesten (X780 og X772), den ene tagrygsformet.

A2572 Grube med udsnid fra jernudvindingsovn-anlæg

Beliggende isoleret på noget skrånende terræn. Sær, nærmest kvadratisk form i fladen. Meget traktose-ramt, hvilket gik noget ud over profilets udseende, såvel som tolkningsmuligheder. I syd en bred trækulsbræmme i sydøst også en del rødbrændt ler. Der var seks lag i gruben, og i de nedre lag 3 og 6 blev der fundet slagge rødbrændt ler og hvidbrændte knoglefragmenter. Der var ikke noget ovn-lignende over anlægget, men det virkede helt klart som om indholdet i gruben var udsnid fra en slaggeaftapningsovn – formentlig en jernudvindingsovn af Skovmarkstypen. Knogle blev gerne brugt som fusel i jernudvindingsovne, og det kan forklare indholdet heraf (X848).

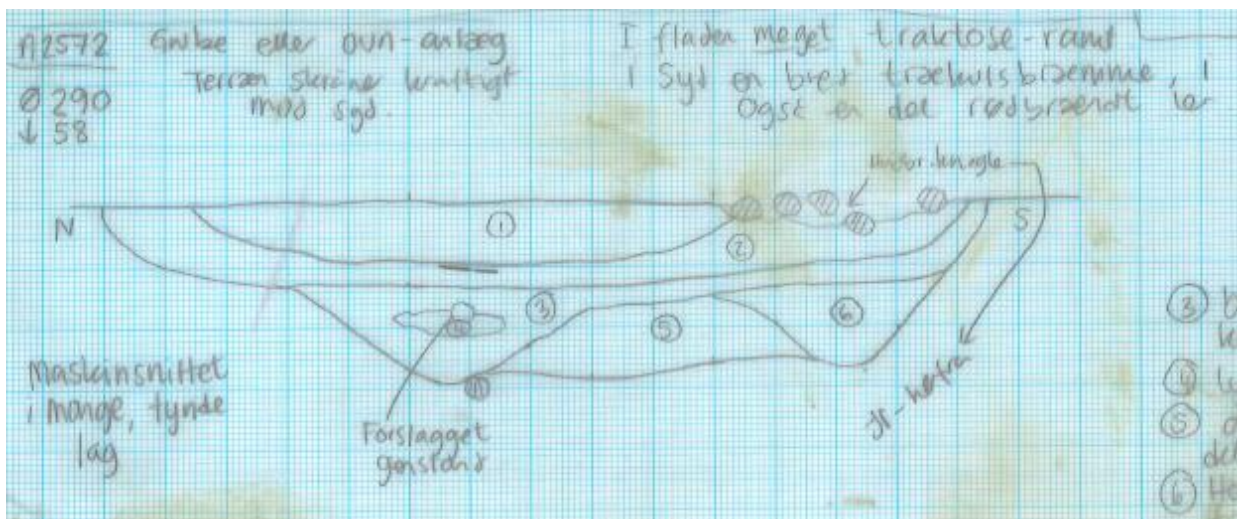
Der blev også fundet en knusesten, en glittesten samt et ganske lille fragment af en kværnstens-ligger i gruben (X774-X776). Måske kan man godt have brugt anlægget som en risteplads, eller generelt forarbejdningsplads for myremalmen, som bl.a. har skullet knuses og ristes inden den kunne bruges i ovnen. Vi har ikke spor af Skovmarksovne i området, men derimod nogle yngre Drengsted-ovne (herom senere).

A2572 i fladen

Keramikken er overvejende sekundært brændt. Der er store grove kar repræsenteret men også flere kopper/skåle i tyndvægget gods, hvoraf noget er nær-glittet. Bredt facetterede rande placerer gruben i yngre førromersk jernalder.

A2572 i snit med traktose øverst, sten i højre side og forslagget genstand nederst midtfor. Nedenfor ses udgraverens tegning:

Tv: aftapningsslagge fundet i A2572 (X916), midt: brugssten fra anlægget (X774-X776), th: sortbrændt, glittet keramik fra anlægget (X914).

Grubeaktivitet Midtfasen del 2

Del 2 var fyldt med gruber! På oversigten er de markeret med orange markeringer. Det var meget forskelligartede gruber, men dog meget få kogestensgruber. Nordligst ser de ud til at følge to øst-vest gående strenge, men ellers lå de spredt over et meget stort område. Gruberne overlappede nærmest aldrig, men kan alligevel have været anvendt over flere hundrede år fra den tidlige førromerske jernalder og nogle af gruberne måske ned i yngre bronzealder. Der var ingen, som sikkert kunne henføres til husenes brugsperiode, men der var rigtig mange gruber, som ikke kunne dateres på baggrund af hverken fund, stratigrafi eller organisk materiale. Funktionen af gruberne har sikkert været meget varieret og flere lå i komplekser med to-tre nedgravninger. Undergrunden var leret og selvom den i udgravningsperioden var tør og kompakt, har det formentlig været egnet til materiale-udvinding.

A1674 Fundrig grube

Ø=360cm D=130cm

¹⁴C-dateret på to korn til førromersk jernalder per II-III. Gruben blev indledningsvist snittet med skovl. Siden blev gravemaskinen taget i brug. Under snitningen fandtes en del keramik fra grubens centrale del. Det meste syntes at dukke op under lag 1 og nedefter, til omkring lagene 13, 14, og 11, hvori der ikke sås megen keramik. Nedgravningens funktion er omdiskuteret blandt udgravningsdeltagerne. Der kan muligvis være tale om en ovn/mile eller måske en lertagningsgrube. Anlægget er fotodokumenteret og der er udtaget jordprøver fra de mest

trækulsholdige lag 5 og 6 (1 prøve fra området, hvor lagene er dybest. Afslutningsvis blev der udtaget keramikfund fra profilet.

Der var mange fund fra gruben, 10 fund blev udskilt til keramikskår, som bl.a. var rester af et kæmpestort massivt forrådskaar (X390), fragmenter af en lerblok (X393) og et halvt rundhugget skår med gennemboring (X394). Lerblok og rundhuggede skår hører ofte hjemme i de førromerske gruber på Kildebjerg, og ¹⁴C-dateringerne viste en datering på hvedekorn til 362-186 F.kr. (X360-1) og på byg 212-88 F.Kr. (X360-2).

A1674 i snit: Den brune opfyldshorisont (lag 1) var nær fundtom, mens keramikken fortrinsvis lå i lag herunder.

A1832 Grube eller produktionsanlæg

Ø=268cm D=55cm Sås i fladen som et aflangt anlæg kraftigt præget af rødbrændt materiale. Det blev et omtrent 10cm tykt lag i toppen af anlægget, men det virkede hverken som kappe eller klining. Der sås hverken sekundært brændt eller fejlbrændt keramik. Umiddelbart er der ingen grund til at tro det er en keramikovn. Jordprøver indsamlet i lag 3 og 4 for måske at udrede funktion. I lag 3 fandtes i floteringsprøven en del korn af rug og byg (X361) samt flere klumper af noget ubestemmeligt forkullet organisk materiale (tørvt?). ¹⁴C dateringer foretaget på to prøver herfra: 81-236 e.Kr (95,4%) og 684-779 e.Kr. De må siges at pege i noget forskellige retninger, og de 9 potteskår der blev indsamlet i gruben (fra fladen primært) er dateret til førromersk jernalder (X462) med en båndformet hank og gods lig øvrigt FRJ-gods. I lag 4 fandtes lidt ukrudtsfrø af bleg ferskenpileurt og gåsefod (X362), hvilket heller ikke afslører noget om funktion. Et enigmatisk anlæg så vidt angår datering såvel som anvendelse. Byg har været foretrukket afgrøde siden bronzealder, men i ældre jernalder begynder rugen at vinde frem, og det er set i flere anlæg fra førromersk jernalder på Kildebjerg.

A1832: grube med rødbrændt lag i toppen.

A1954 – Fundrig grube med helt forrådskar

Ø=170cm D=66cm Gruben lå lige vest for det hegnede gårdanlæg K26/K27. Grube med brændt materiale og meget keramik bla fund af fadside X580 (ornamenteret Ris-tebstrup kar periode 1b). I gruben fandtes desuden en del sten str. 10x10-15x20cm. Der var ikke tale om nogen særlig stor nedgravning, men der var masser af fundmateriale heri, som dateret gruben i den ældre førromerske jernalder. Først blev der fremdraget et næsten helt tøndeformet forrådskar (X586), desværre uden angivelse af, hvorledes det blev fundet, men det er taget helt op af et smalt snit, så det må have ligget i snitretning. Det er let sekundært brændt.

Folkeskolepraktikant Rune Højer Hansen tømmer resten af gruben - den vestlige del. Han finder flere fine kardele og oplyser af de fremkomne sten synes at ligge i to forskudte niveauer - et i nord og et i syd, men begge lidt "gulv-agtige". Der var vel 10 sten i alt.

Susanne holder det næsten intakte forrådskar X586 frem frisk fra muld, til højre ses et randskår af et ornamenteret fad X580.

Herover lå en del klumper af rødbrændt ler, så en ovnfunktion kan ikke afvises. Lidt hvidbrændt knogle fandtes nedad mod bunden. Der fandtes også bunden af et ostekar (X583) samt store dele af et ornamenteret finere kar (X582). Endelig blev der også fundet flere faddele samt masser af øvrigt keramik. Omkring 10 kg potteskår har været anbragt i den forholdsvis beskedne nedgravning. Deponeringen er ganske sædvanlig i forhold til mange andre gruber, der gennem årene er udgravet på Kildebjerg; masser af keramik bla. forrådskar, men også finere kar og altid kun få skår af fadde.

X582 fra A11954, th ses A1704 med en stor, druknet sten midt i snit.

A1704 Grube med kæmpe sten

Ø=200cm D=63cm Ved fladeafrensningen af gruben blev der påtruffet to store sten, der først blev antaget for at være hovedstore almindelige marksten. Den opfattelse viste sig dog hurtigt under selve snitningen kun at holde stik i det ene tilfælde. Den anden sten skulle vise sig at måle 63x84x40cm, hvorfor snittet måtte udvides betragteligt. Både over, omkring og delvis under denne store kampesten fandtes en del keramik, ligesom der også fandtes meget keramik i grubens flade. Mange af skårene er knust til ganske små stykker. Udover keramikfund blev der under snitningen påtruffet 4 hovedstore upåvirkede marksten, samt en kværnsten. Den store sten i gruben må være væltet/rullet ned i gruben, mens denne har stået åben: grubens funktion er uklar, men det har ikke alene været hensigten at bortskaffe den store sten, idet grubens omfang langt overstiger stenens størrelse. Der blev dog ikke gjort nogen fund umiddelbart under stenen. Stenen havde ingen brugs- eller tilvirknings-spor på undersiden. Skår af de samme kar fandtes i fyld både i flade, over og omkring stenen.

A2211 Grube med fragment af ornamenteret arneplade

Ø: 198 cm, D: 62 cm Gruben blev observeret i kulturlaget A1600 under den indledende muldafrømning. Ved maskinafrømning opsamledes en smule keramik fra fladen samt et

ornamenteret fragmenteret, der formentlig er fra en ornamenteret arneplade. Denne lå i grubens sydligste del. Der var en del trækulsfarvet fyld i gruben, men stenene så ikke ildpåvirkede ud. Det meste keramik synes koncentreret i den øvre del af anlægget.

Undersnitningen af gruben fandtes centralt i gruben en keramikkoncentration i ca. 20-30 cm's dybde. Umiddelbart under keramikken fandtes endnu et fragment af lerblok/arneplade- denne gang dog uden ornamentik. Det største stykke, som det har været muligt at sammenlime måler 10x9 cm. Det er 3 cm tykt, men undersiden er ikke intakt. Der er tale om et sidestykke af noget, hvor kanten består af en rundet kant. Måske er det nær hjørnet for der er en vis afslutning i ornamentikken, der består af to parallelt indridsede linjer som danner ramme omkring nogle skråtstillede bundter af 3 parallelt indridsede streger. Inden for disse streger, der står skråt vinkelret på ramme-indridsningerne er pladen blank, så formentlig har det kun været rundt i kanten at pladen har været dekoreret.

X732: Delvis sammenlignede fragmenter af en større, ornamenteret lerplade. Formentlig er der tale om resterne af en ornamenteret arneplade. Dekorationen minder meget om den, der kendes fra Ris-Tebstrup-fadet. Th. X734, fragmenteret delvis gennemboret og rundhugget skår, der også stammer fra gruben. Måske det er gået midt over i boringsprocessen.

A2774 Grube med stor sten

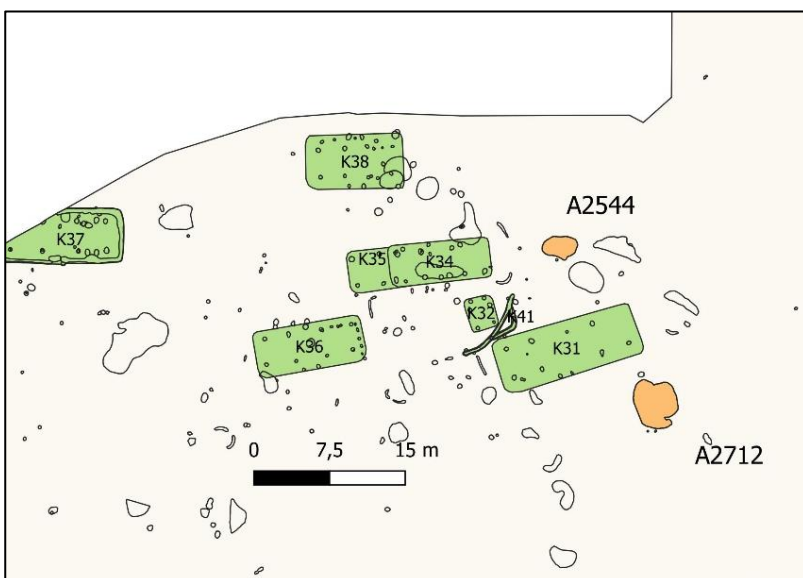
Ø=327 cm D=80 cm Del 3 bød også på en grube med en meget stor sten i, der tilsvarende A1704 er rullet i hullet, da der var kulturjord under. Foto viser at der er to forskellige huller eller i hvert fald forskellige opfyldninger, hvor den vestlige del først er fyldt i efter at den store sten er hældt ned i.

A2774, endnu en grube, eller nærmere to sammenhængende gruber med en stor sten.

Der var ganske lidt fund i gruben: X1032: omtrent 1/3 af et gråsort, krakeleret og sekundært brændt skål/fad med 34 cm randdiameter, og et lille båndformet hank/øre af den slags, der er tykkest på midten. Det er monteret på den høje del af halsknæk og øvre skulder. Stærkt krakelerende og i skidt stand. Ser ud til at have været fint og glittet, gråsort og mellemfint magret. Bred glat mundingsrand, mindst 6 cm højt. 1/3 af samme lille sekundært brændte fad med bred rand heri, samt lidt andet blandet keramik, hvor der kun var enkelte skår af samme kar (X1033).

De sidste to gruber, der skal nævnes i afsnittet om førromersk aktivitet er A2712 og A2544, som ligger lige ved den førromerske bebyggelse i del 3s østlige side.

A2712 Grube forstyrret af rodvælter

Tolkningsmæssigt drillede gruben noget i begyndelsen, men der synes ikke at være tvivl om, at grubens sære udseende må skyldes at den er forstyrret af en yngre rodvælde i sydlige halvdel.

Gruben dateres til førromersk jernalder periode I og der var rigeligt materiale at datere på! Over 60 kg keramik blev slæbt hjem fra anlægget, og det er udskilt i 33 forskellige X-numre (X994-X1003). Der var indsamlet så meget keramik at det måtte beskrives i typer af rande eksempelvis, men dog med udskillelse af ornamenterede, bemalede, rundhuggede og ellers andre karakteristiske former/træk. Der er i de større fund anslået et antal tilstedeværende kar. Grundet denne metode, er rande og bundskår beskrevet for sig i alle de tilfælde, hvor de ikke sikkert kunne sammenkobles. Derfor vil der være kar, som kan genfindes på tværs af bund, rande og sideskår, dersom man vil få mere tid til at gennemgå materialet i fremtiden.

Der var desuden skår fra samme ildbuk og kar på tværs af lag, så anlægget er nok fyldt op i samme ombæring. Rodvælteren kan nok forstyrre en del, men det ses oftest at sådanne gruber fyldes én gang og ikke løbende, hvilket ville være det mest indlysende, dersom der skulle være tale om et hul til affald. Termen "affaldsgruber" benyttes ofte om keramikfyldte gruber, men der er meget, der antyder at det ikke er tale om noget sådan. Bl.a. altså den øjeblikkelige opfyldning. Men også forstenede søpindsvin, der fra tid til anden findes i disse gruber (også her X1006). De giver ingen mening som skrald, og er heller ikke endt her tilfældigt. Søpindsvin synes at have haft magiske egenskaber fra forhistorisk og langt op i nyere tid (JD Hill 1995, Sørensen 1994).

Bogstaveligt talt bjerge af potteskår! Th: X1012: ornamenteret lerblok/ildbuk med optrukne hjørner og stregornamentik. Som vanligt er ornamentikken ikke noget, man har gjort sig særligt umage med, men det har tilsyneladende været vigtigt, at det var der.

X1015: Keramik med bemaling? I hvert fald ses på flere skår mørke aftegninger, der ikke kun ser tilfældige ud.

X1023: typisk tidligt førromersk skår med skævt påsat, båndformet hank.

A2544 grube med samme datering som bebyggelsen

Ø= 320 cm D= 71 cm Langt hovedparten af de gruber, der kan dateres, kan henføres til første halvdel af førromersk jernalder, men A2544 daterer sig i sidste halvdel af perioden, og er således samtidig med den nærliggende bebyggelse. Maskinsnittet i lag - med keramikopsamling mellem lagene, traktosepræget og med stor sten i snittets side. Der er kun et eneste opfyldslag i gruben bestående af homogent, mørk sandet til let leret sand. Få steder spættet med undergrund. En del små sten i fylden, samt en del keramik. Både i flade og snit fandtes desuden hvidbrændte tandfragmenter, formentlig af får/ged eller ko X852 og X891. hvidbrændt knoglemateriale kan antyde ovnfunktion, da det kunne anvendes som fusel, men det er næppe tilfældet her, hvor der ellers intet brændt findes.

Randskår med fingerliste (X895 og X896).

X903: Bredt facetterede randskår.

7 kg keramik er hjemtaget fra gruben, og materialet består både af forrådskar i bopladsgods, ornamenterede skår, sekundært brændte skår og spredte glittede skår. Der er randskår med fingerliste fra to forskellige kar (X895 og X896), og af glittede skår fandtes flere bredt facetterede randskår og ditto hank (X903, X909 og X900).

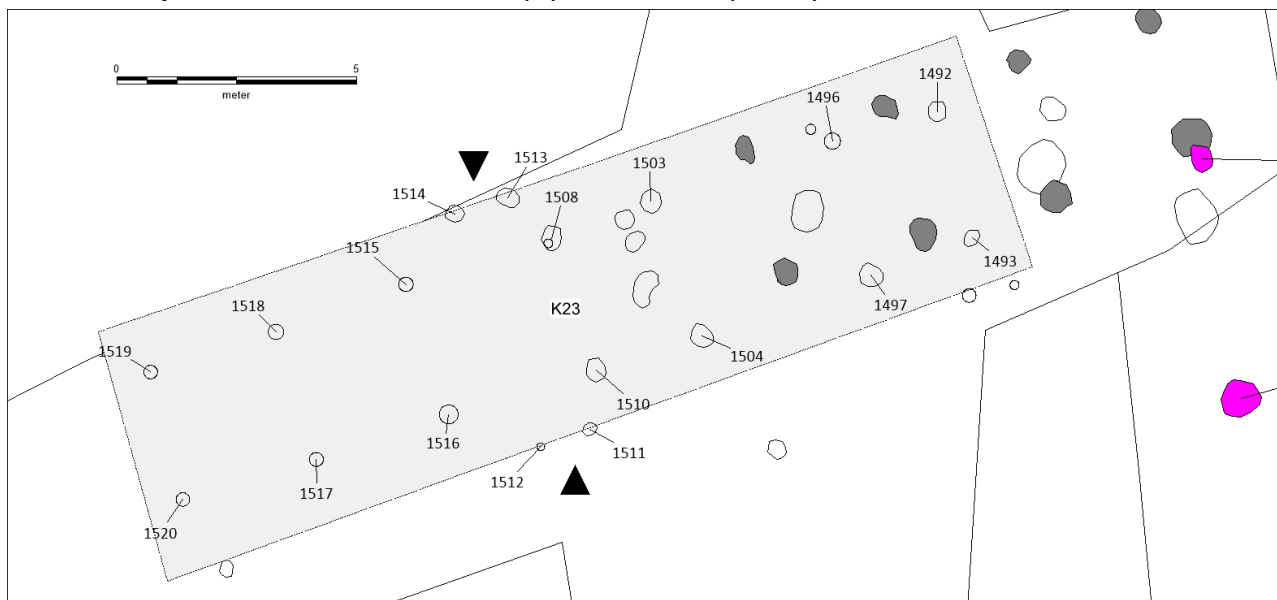
Udgravning af en grube på Midtfasens del 2 – her er det Peter Lundbye, som er på vej nedad.

K23 langhus

Udgør den nordligste erkendte bebyggelseskant på terræn, der skråner let ned mod SV. Ligger på undergrund af let leret sand/leret sand.

Huset har været omtrent 20m langt og 5,5m bredt fordelt på syv sæt tagbærende stolpesæt: tre i vest og fire i øst. De østlige er tydeligt fordelt på to moduler. Der er ingen vægstolper, men tydelige indgange i både nord og syd.

De tagbærende stolper er ganske velbevarede med en bredde fra 31-47cm, og en dybde mellem 22 og 42cm med langt de fleste over 30cm dybe. Der er bevaret stolpespor i alle stolperne i vestenden, de fleste i østenden. Nedgravningen er samme opblandet med omlejret undergrund. Indgangsstolperne er i nord 32 og 39cm brede og 20 og 23cm dybe. I syd mere nedraspede. Eneste fund er gjort i nordlige indgangsstolpe A1513. Der er tale om et enkelt sideskår X320, der kan henføres til jernalder, men der er ikke oplyst, hvor i stolpen stykket blev fundet.

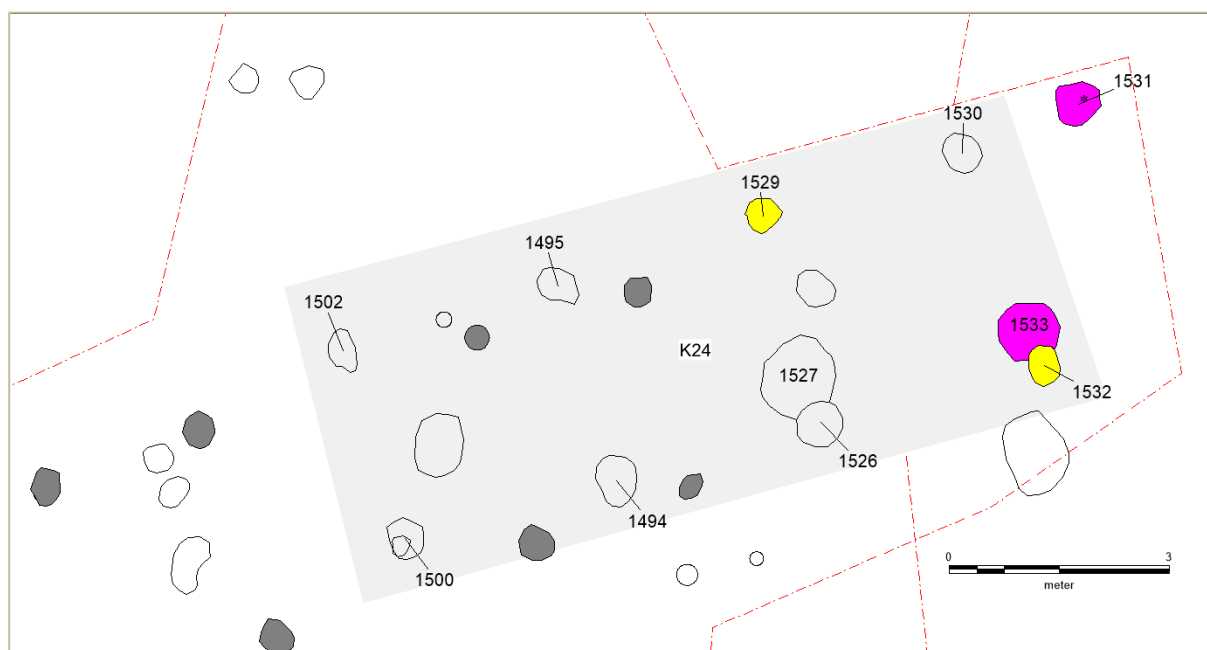
K23: regulær modulopbygning i husets østende. Ret usædvanligt, er indgangen trukket en anelse mod øst – det plejer at være mod vest.

K24 Bygning i forlængelse af K23

Bygningen ligger ind over den østlige ende af K23, men desværre uden stratigrafiske overlaps. K24 er interessant nok nedgravet i en jernudvindingsovn af Drengsted-typen, nemlig A1533. Det giver i hvert fald huset en *terminus post quem* på indførslen af disse. Det daterer dog kun bygningen i den romerske jernalder. Der er hverken konstateret væg eller indgange, og mon ikke der er tale om en form for økonomibygning. Huset måler fra centrum af stolperne 9m i længden og 3m i bredden. Det består af fire sæt tagbærende stolper. Stolperne står ganske jævnt fordelt; faktisk er der 3m mellem alle tagbærende sæt - og også mellem stolperne i sættene.

I flere af stolperne sås stolpespor, og dette bestod gerne af Mørk brun sandet ler med nogle trækulsnister. Stolperne var brede fra 54-72cm. Dybden var fra 25-51cm. Der blev udtaget jordprøver i tre stolper i vestenden. I det vestligste sæt blev der fundet flere forkullede bygkorn i begge stolper (X255 og X258). Øvrige fund var et randskår fra A1529 X322 med tynd rand over markant knæk på den indre side af karret. Der er ikke oplyst, hvorhenne i stolpen der blev fundet.

Øvrige fund stammer fra A1532, der er nedgravet i jernudvindingsovn A1533. Her var der noget slagge, som stammer fra nedgravningen i ovnen (X325) samt et sekundært brændt sideskår (X324), der lå i fladen. Huset er også yngre end den kogestensgrube A1527, som den også var nedgravet i.

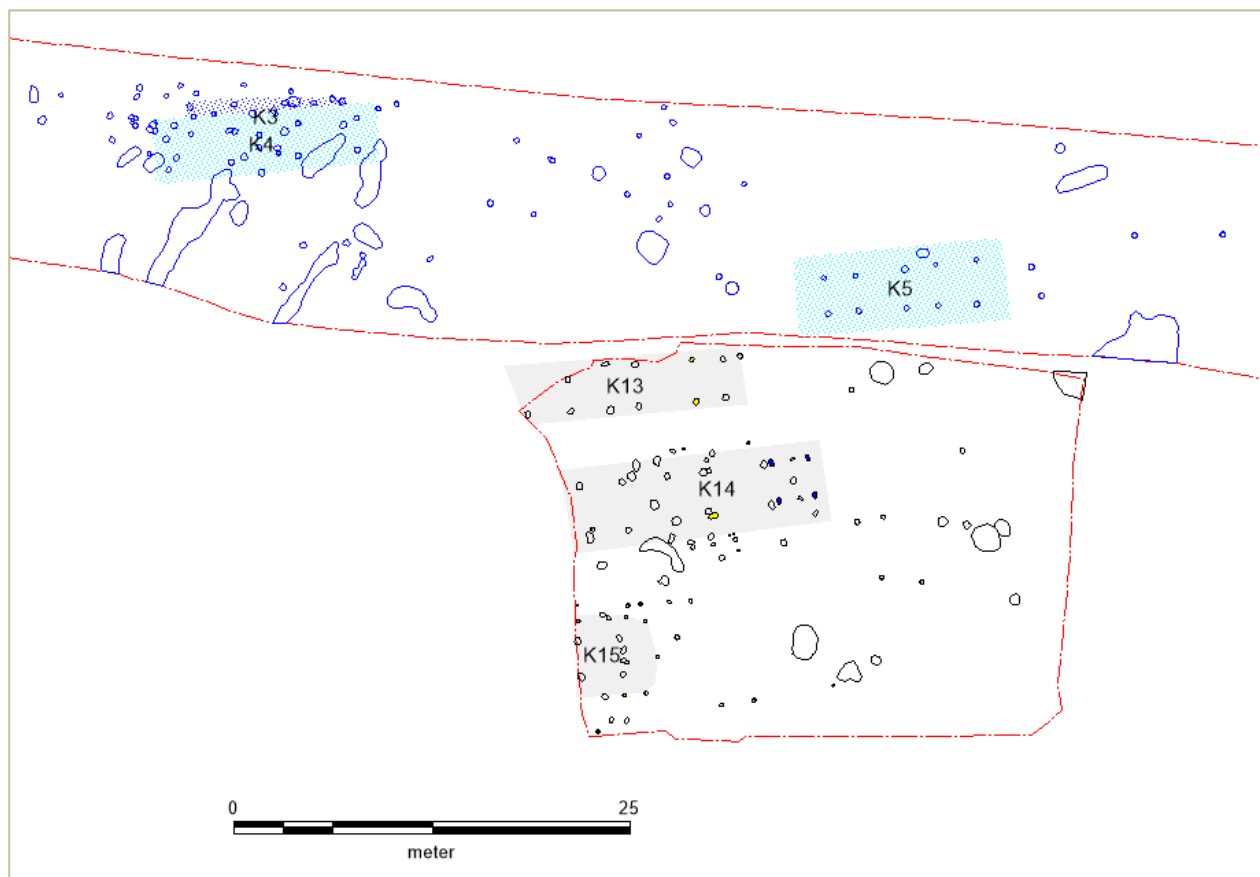
K24: firesæts økonomibygning i østenden af K23. Hvilken bygning, der er ældst, er dog ikke afklaret.

Der er ingen daterende fund og jordprøverne fra K23 og K24 mugnede fordi de blev glemt på konserveringsafdelingen og kunne derfor ikke bruges til datering. Spændet mellem de tagbærende stolpehuller er som i husene fra yngre romersk jernalder, der ligger syd for Stamvejen (nu Skovagervej), og en datering lignende denne forekommer forjættende. Hvorledes bygningernes kronologiske indbyrdes følge har været, er heller ikke afklaret. Yngre end jernudvindingsovnene i øst-enden er K24 i hvert fald, og K23 synes også at ligge for tæt på de brandfarlige aktiviteter til at være sikkert. Formodningen er således, at husene dateres til yngre romersk jernalder, og de har formentlig ligget her samtidig.

K13, K14, K15 – langhuse yderst i del 1

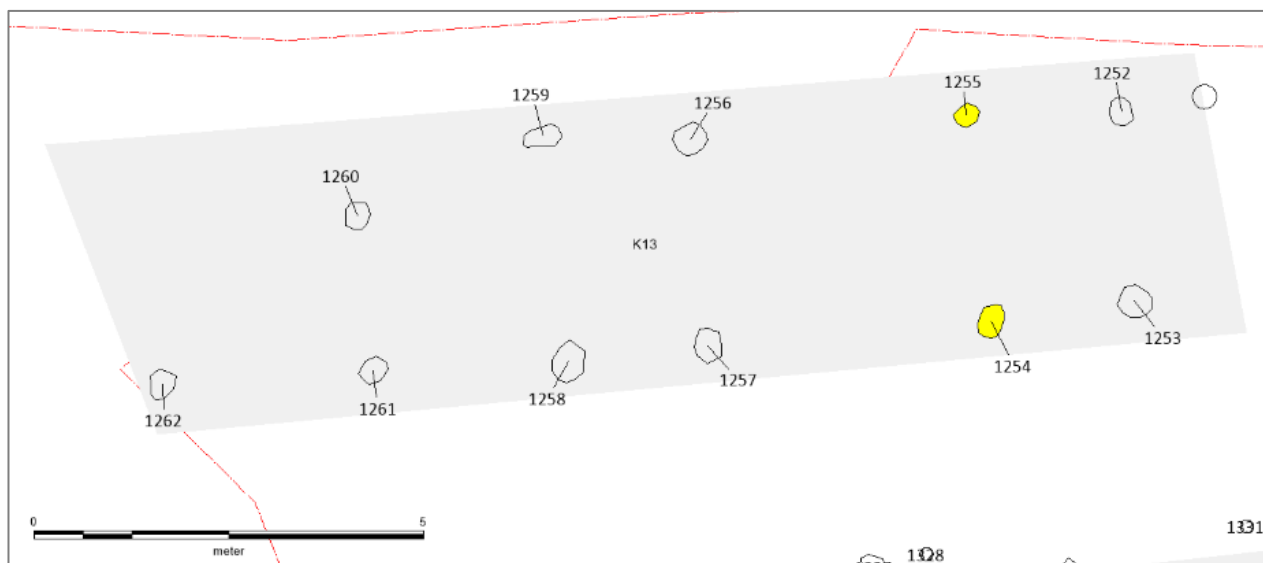
Yderst mod vest i undersøgelsesområdet fandtes tre parallelt-liggende bygninger, der sikkert kan knyttes an til K4 og K5 udgravet i Stamvejen. K5 dateres til yngre romersk jernalder på baggrund af

hustypologi og fund af ornamenteret skår. Det forekommer meget sandsynligt at husene K13-15 er samtidige med K4 og K5. Terrænet udgøres af et naturligt plateau, der strækker sig øst-vest, men det er let skrånende i sydvestlig retning.

K13: Treskibet bygning bestående af tre moduler, men det er usikkert om det er komplet, da det i vest ligger helt op ad feltgrænsen. Det midterste af de tre moduler er skudt en anelse ud i forhold til de andre to, så det kunne indikerer at dette faktisk HAR været det midterste. I så fald har huset været ca 15m langt og 4 m bredt (12,60 m fra centrum af de yderste tagbærende sæt, 2,8 i bredden i det største modul).

Stolperne er ret ensartede med en bredde fra 38-46cm. Dybden er i det vestlige modul kun 17-26cm, hvorimod de øvrige moduler er gravet 32-42cm ned. Fylden er overvejende brungråt, sandet ler. Der er gjort to fund i huset og de stammer fra det vestlige sæt i det østligste modul: X266 i A1255: et sideskår fra et tykvægget kar, og X265 i A1254: flere skår fra samme, ornamenterede vase med linjeornamentik. Skårene lå i selve nedgravningen, og må repræsentere et offer i forbindelse med huskonstruktionen.

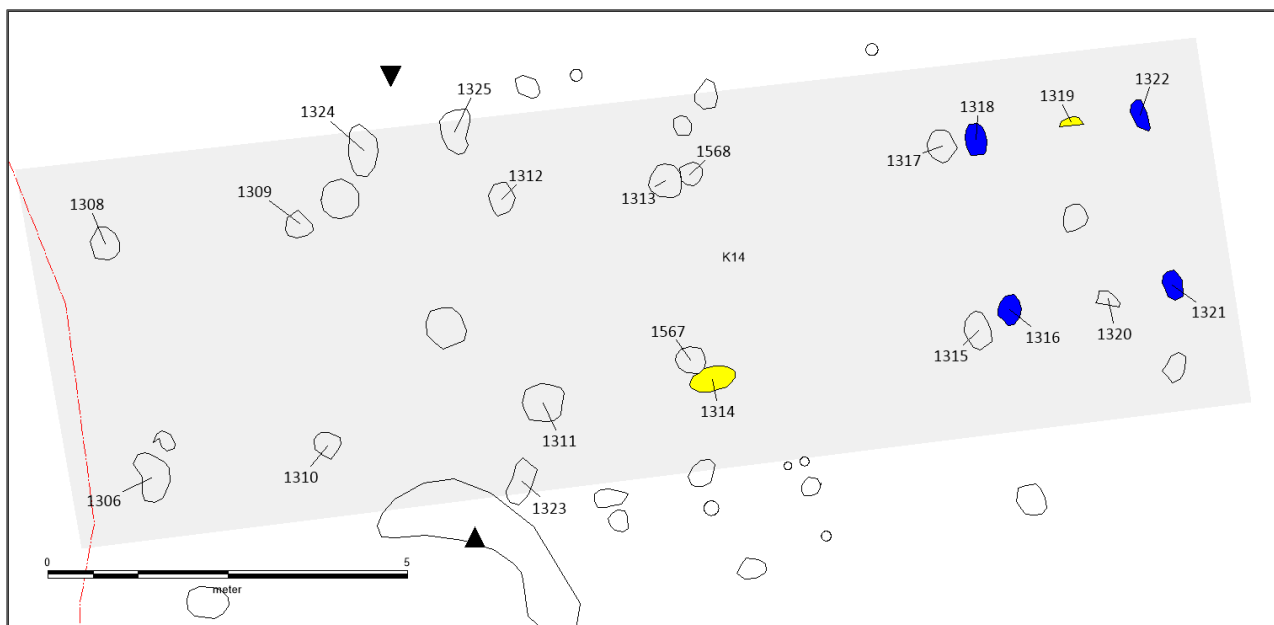

Langhus K13 med angivelse af de to tagstolpehuller med fund i, bla. X265, en samling ornamenterede skår, der antages at være en del af et deponeret lerker, måske husoffer.

K14 Langhus med mulig udskiftning

Huset består af tre moduler, men som med K13 er det usikkert om det er komplet, da det i vest ligger helt op ad feltgrænsen. Er dette den fulde udstrækning har huset været ca 16m langt og 5,4m bredt. Det vestligste modul er 3,3m bredt og 2,5m langt. Herfra er der 3m til næste modul, som er 3m bredt og 2,4m langt. Der er støttestolper til begge stolper i det østligste sæt i dette modul, som har været afgrænsningen ind til stalddelen. Indgangspartiet er skudt ind imellem disse to moduler. I nordsiden er begge indgangsstolper bevaret, i syd kun den ene. Der ligger en rodvælter ind over indgangen, og det er tilsyneladende ikke blevet undersøgt om den indeholdt en stolpe. Indgangene er trukket omtrent 1m ud fra de tagbærende stolper. Afstanden til det østligste modul er over 3,5m, og her bliver billedet lidt uklart. Enten er her foregået udskiftning af stolpesættene, eller også udgør A1316, A1318, A1321 og A1322 et firestolpeanlæg, der går forud for eller efter huset. Det ligger meget på linje med de øvrige, så formentlig er der tale om udskiftning af et helt modul, om end det er betydeligt smallere her end i vest. I så fald må ovennævnte stolper udgøre den seneste tilføjelse, da det gør huset længere. Bredden af det oprindelige modul er her 2,7m mens længden af modulet er 2m. Det yngre modul måler 2,5m i bredden og 2,3 i længden; altså nærværd 1m smallere end i vestenden.

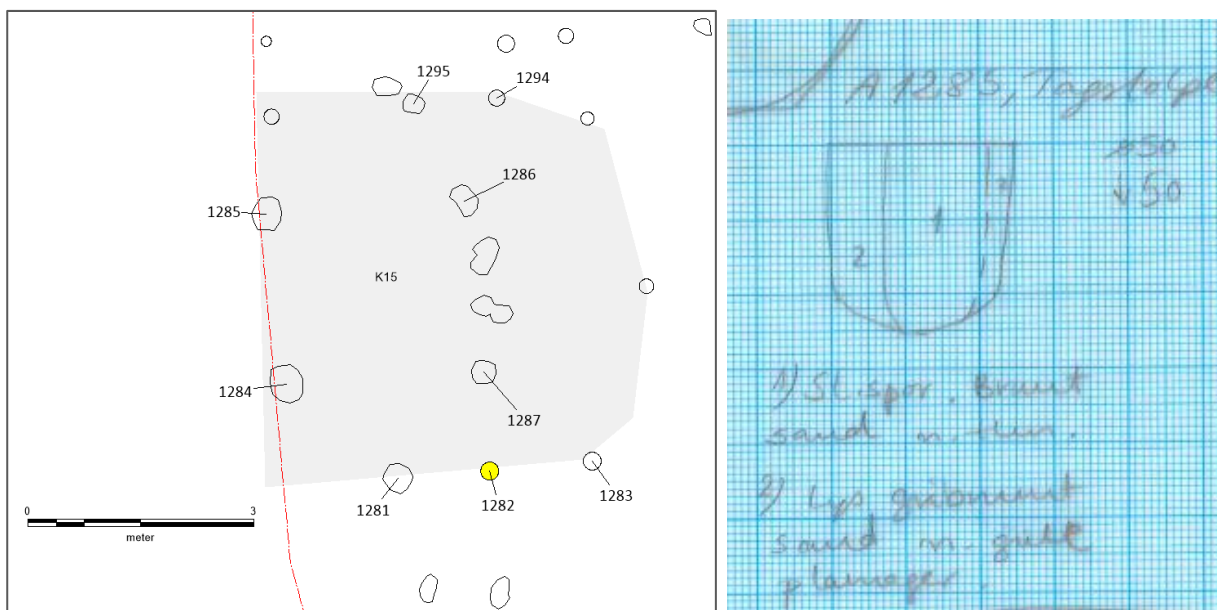
De tagbærende stolpehuller er ganske ensartede og velafgrænsede. Mørkt gråbrunt fyld med spætter af undergrund og spredte trækulsnister og rødbrændte lernister. Meget få med stolpespor. Bredden er fra 35-51cm og dybden fra 26-50cm, langt de fleste over 35cm og fladbundede. Indgangsstolperne er ovale 45-67cm, og 16-23cm dybe. Enkelte stolpehuller ud for indgangene kan være vægstolper, men det er usikkert. Der er gjort to fund i huset, og som i K13 er det i den østlige ende, dog ikke i samme sæt. I A1314 er der indsamlet et enkelt randskår X280, og i A319 lå 3 beklaskede sideskår X281.

K14 – modulbygget langhus med mulig udskifting af tagbærende stolper. Indgange markeret med pile.

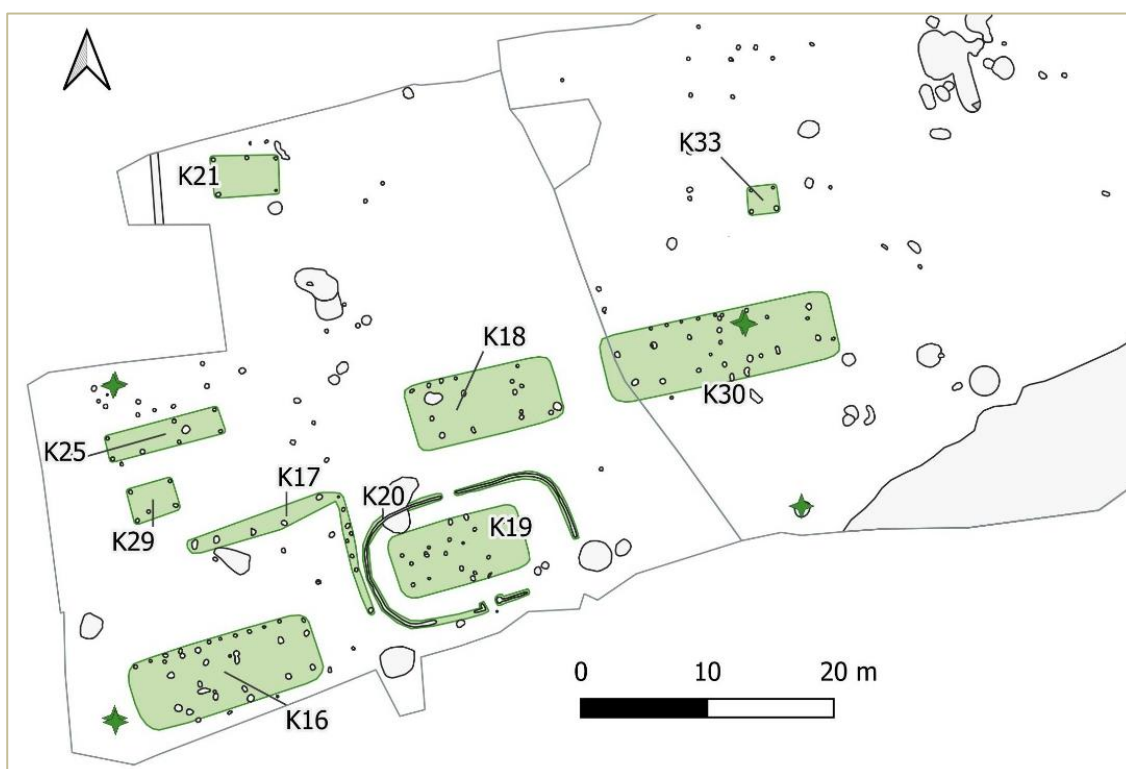
K15 Langhus

Øst-vest orienteret langhus med en anelse sydvestlig-nordøstlig drejning. Der er kun et enkelt modul bevaret, resten ligger under feltgrænsen i vest. Huset har været 5m bredt, og modulet er 2,4m bredt og 2,6m langt. Stolpehullerne er fra 37-50cm brede og 35-50cm dybe. Kun det dybeste har stolpespor. Et enkelt A1284 indeholdt en del håndstore sten. Fylden var ensartet; mørkt gråbrunt sand med undergrundspletter. Der er bevaret nogle stolpehuller i vægforløbet, og disse er 22-34cm brede og 6-12cm dybe. I A1282 er husets eneste fund fremkommet i form af X279, som er et sideskår.

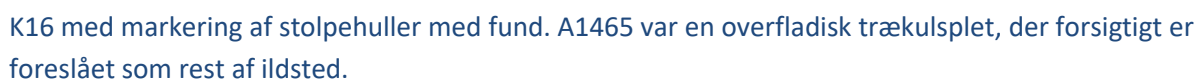
Plan over K15, der fortsatte vestud under feltgrænsen, til højre ses en af de ganske velfunderede stolpehuller i profilletegning (A1285 på T53).

100 meter stik øst herfor, ses endnu en lille klynge af treskibede bygninger i form af mindst to langhuse, nogle økonomibygninger samt et muligt hegn.

Bebyggelse dateret til yngre romersk jernalder (K19 og K20 formentlig undtaget, da her nærmere er tale om konstruktioner samtidige med de hegnede huse i Stamvejen). De fleste af husene lå i del 2, mens K30 og K33 blev udgravet i del 3.

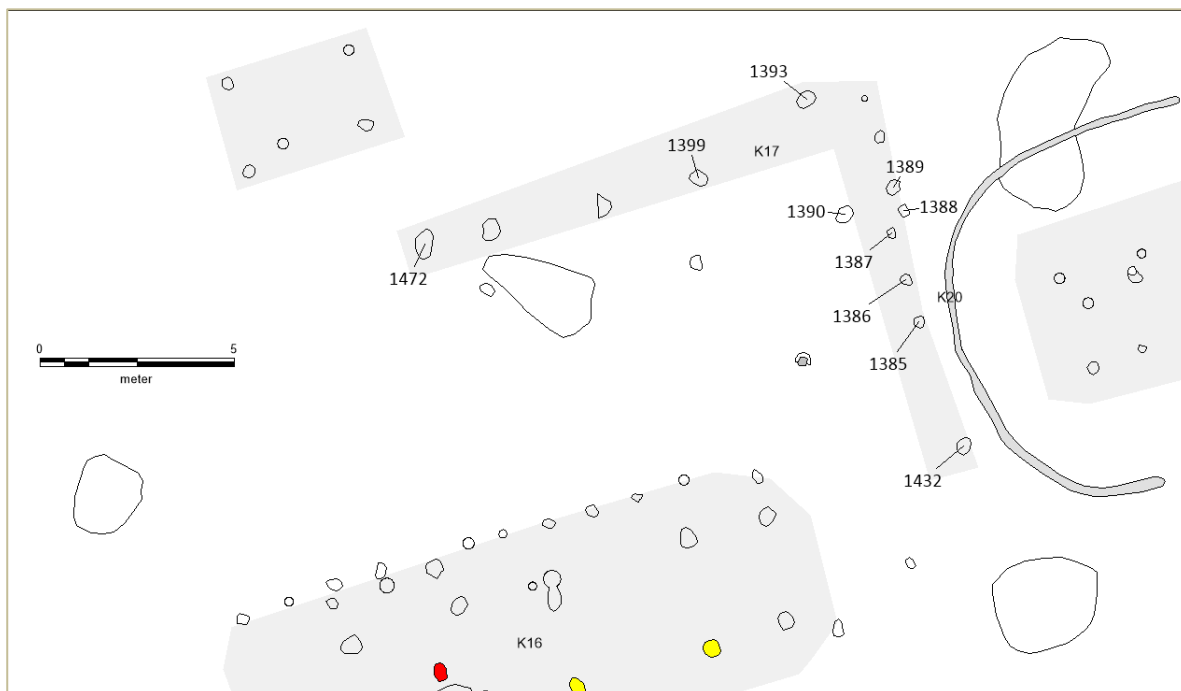
Huset har været omtrent 15m langt og 5,5m bredt. Der er 5 sæt tagbærende stolper bevaret. Tre i et vestligst modul og to i et østligt. De tagbærende stolpehuller er velbevarede og hovedparten med stolpespor. Bredden varierer fra 45-65cm, med en enkelt dobbeltstolpe på 120cm. Dybden fra 42-65cm. Fylden er gråbrunt leret sand med få trækulsnister og stedvis lidt rødbrændte nister. Nedgravningen er oftest omlejret undergrund, og meget lys. Der er få fund af spredte sideskår fordelt i tre tagbærende stolper i husets sydside. I A1453 fandtes et lille sideskår ornamenteret med lodrette furer X309 i selve stolpesporet. I en nærliggende grube A1475 er der fundet to sideskår med fuldstændig tilsvarende ornamentering X316. Mon ikke det stammer fra samme kar.

64

Tagstolpehullerne A1461 og A1453 – blege i fyldfarven, men ganske velfundrede.

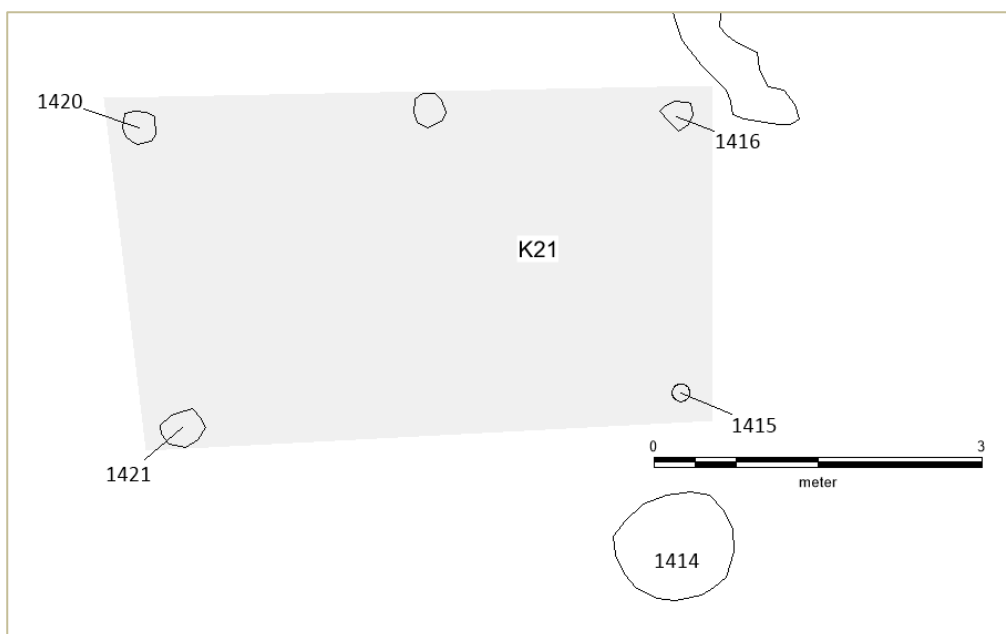
K17 er en hegnstump, der synes at høre til hus K16. Omhu er der tilsyneladende ikke udvist i etableringen.

K17: Mindre hegnstykke, der antages at være orienteret omkring hus K16. Derfor dateres til at være samtidigt hermed. Der er ikke gjort fund i stolperne, og den temmelig ujævne konstruktion giver heller intet dateringskriterie. Stolperne er ganske gode: fra 22-45cm bredde - de fleste omkring 30cm. Dybden fra 10-28cm. Fylden er gråbrunt gruset eller leret sand med enkelte trækulsnister. Sydligt skrånende terræn.

K21, K25, K29 Økonomibygninger

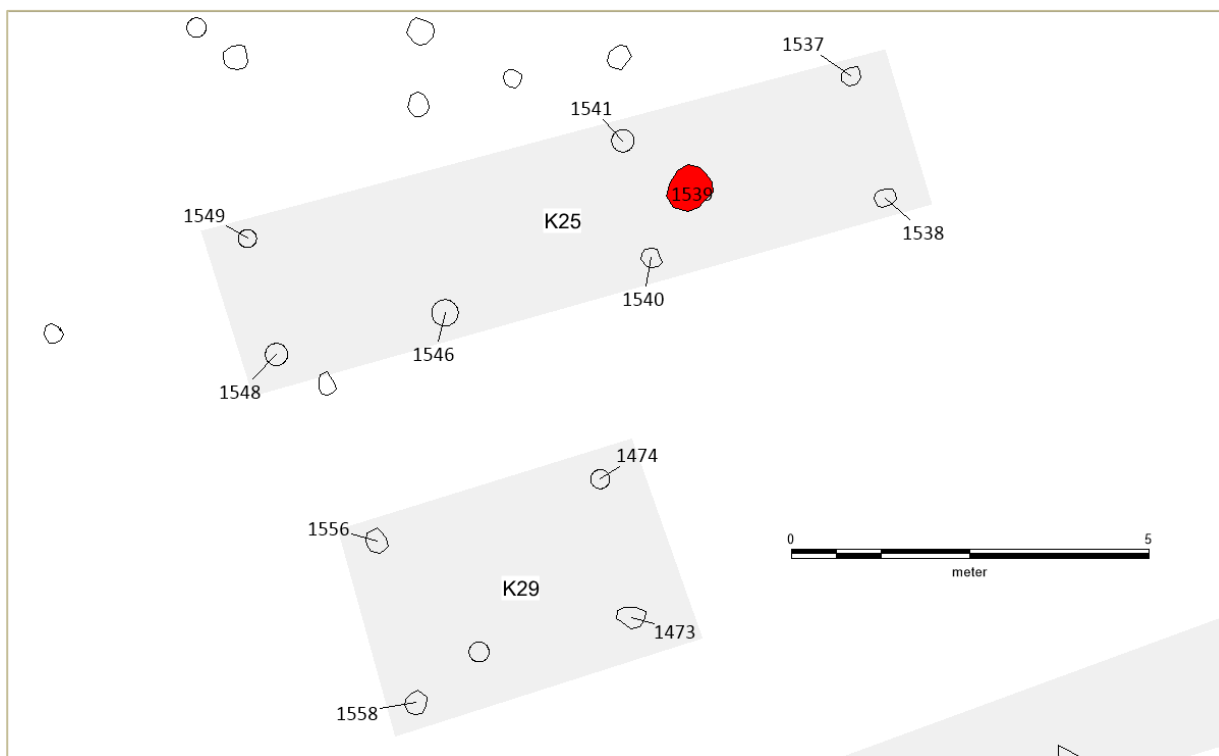
Ansamling af øst-vest/nordøst-sydvest orienterede rektangulære staklader eller mindre økonomibygninger beliggende på et mod øst let skrånende område. UG er let leret sand/sand. K25 og K29 kunne være samtidige, som en del af en gård sammen med K16. K21 virker mere afsides og med en lidt anden orientering, men det er svært at forestille sig, hvor bygningen skulle høre til, om ikke til bygningerne syd for.

K21 består af to sæt tagbærende stolper. Der er 5m mellem sættene og 2,5 og 2,8m mellem de tagbærende stolpehuller i sættene. Fylden består af mørkt, gråbrunt sand og fremstår tydelige. Bredden er fra 24-37cm og dybden 13-18cm, med A1415 som undtagelsen med sine sølle 4cm nedgravning bevaret. Der er ingen fund, men på baggrund af beliggenhed og det langstrakte udseende vurderes K21 som samtidig med de omkringliggende konstruktioner.

K21, økonomibygning

K25: En konstruktion, muligvis bestående af fire sæt tagbærende stolper. Fra centrum af stolperne er bygningen knap 9m langt og 1,8m bredt. Undergrunden veksler fra ret sandet i øst til meget leret i vest. Det kan måske skyldes den noget ujævne bevaring af stolpehullerne. Bredden er fra 30-33cm - bortset fra den østligste stolpe A1537, der kun er 22cm. Denne er også kun 11cm dyb, mens de andre er fra 14-33cm dybe. Der er ingen fund fra huset, som er dateret på typologi i form af de langstrakte moduler.

K25 og K29: to parallelt liggende konstruktioner, måske nærmere økonomibygninger end beboelse, A1539 tolkes som et ildsted.

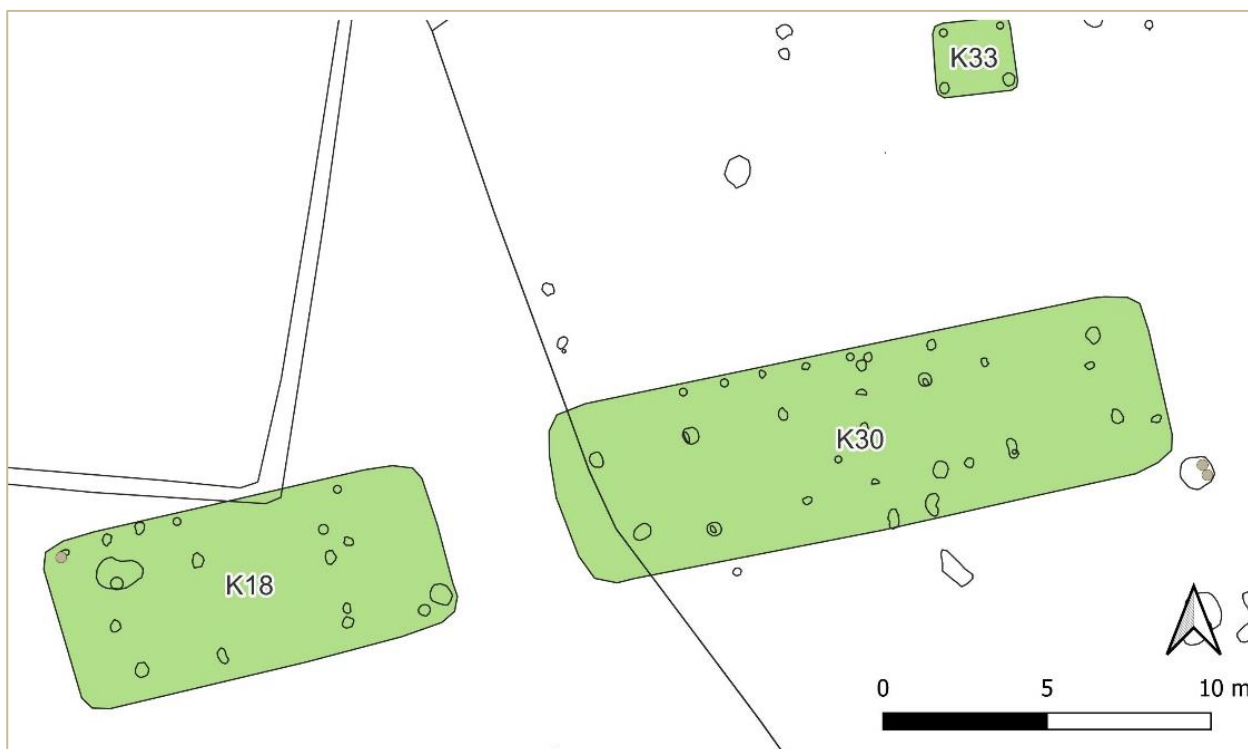
A1539 er tolket som et muligt ildsted. Det var en overfladisk plamag af trækulsholdige dyregange. Det ligger dog ganske centralt i bygningen, og placeringen i østenden har nok ingen særlig betydning, hvis der er tale om en økonomibygning. Hænger med al sandsynlighed sammen med K16, K17, K29 og måske endda også K30 fra del 3.

K29: Snittet i både del 1 og del 2 og derfor har man nok ikke været helt opmærksom på om der var tale om en mulig konstruktion. Øst-vest orienteret staklade med en anelse sydvestlig-nordøstlig drejning. Det anlæg, der er indmålt i konstruktionens sydøstlige hjørne er beskrevet som "naturfænomen" i udgravningen, men anlægget ligger så oplagt, at der måske nærmere har været tale om den sidste rest af et stolpehul.

De øvrige stolper er lave, fra 12-18cm. Bredden er mellem 27 og 31cm. Fylden i stolperne er ensartet: lyst gråbrunt sandet ler med få trækulsnister og stolpehullerne er tydeligt afgrænsede. Længden af bygningen er fra centrum af stolperne 3,3m, bredden 2,3m. Der er ingen fund i stolperne, men der formodes at være sammenhæng til K25, K16 og K17.

K18 og K30 – Ét eller to treskibede huse

K18 er i del 1 tolket som værende afsluttet, da der ikke blev erkendt stolper på de 6m op til feltgrænsen. Udgraver erindrer på bagkant svagt noget om at området var traktose-ramt, hvorfor erkendelse kan have været vanskeliggjort.

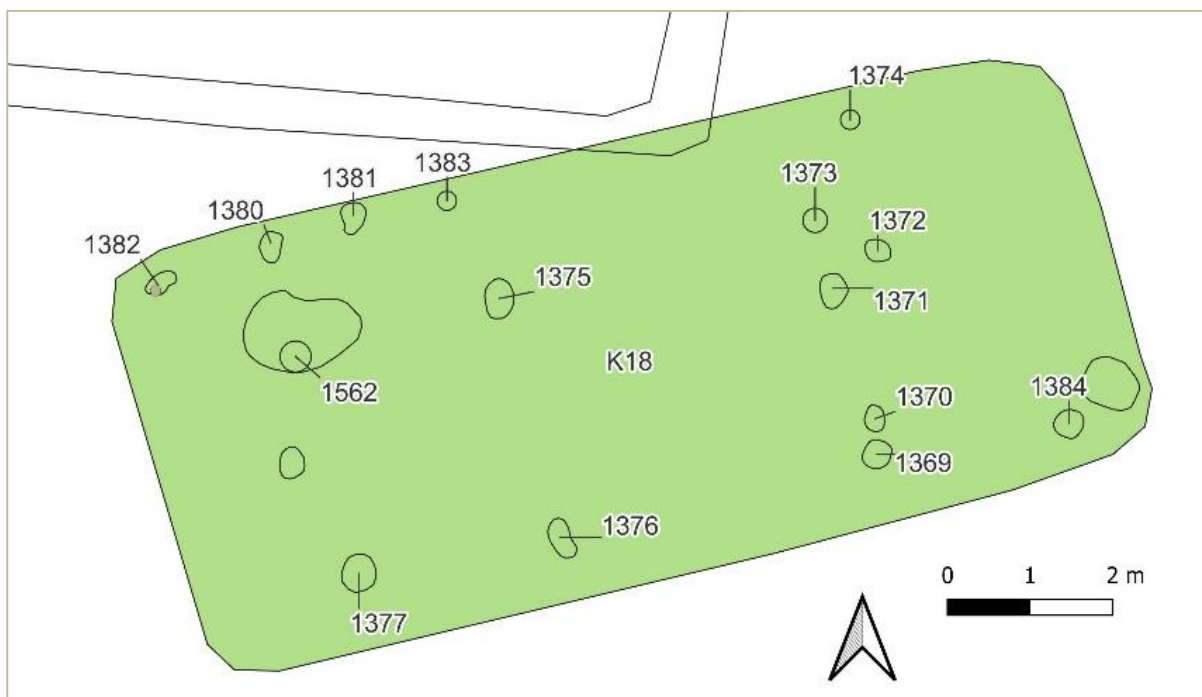

K18 og K30 i hhv. del 1 og del 3 – feltgrænsen markeret med linjen, der skærer gennem vestenden af K30. Er det måske i virkeligheden samme konstruktion?

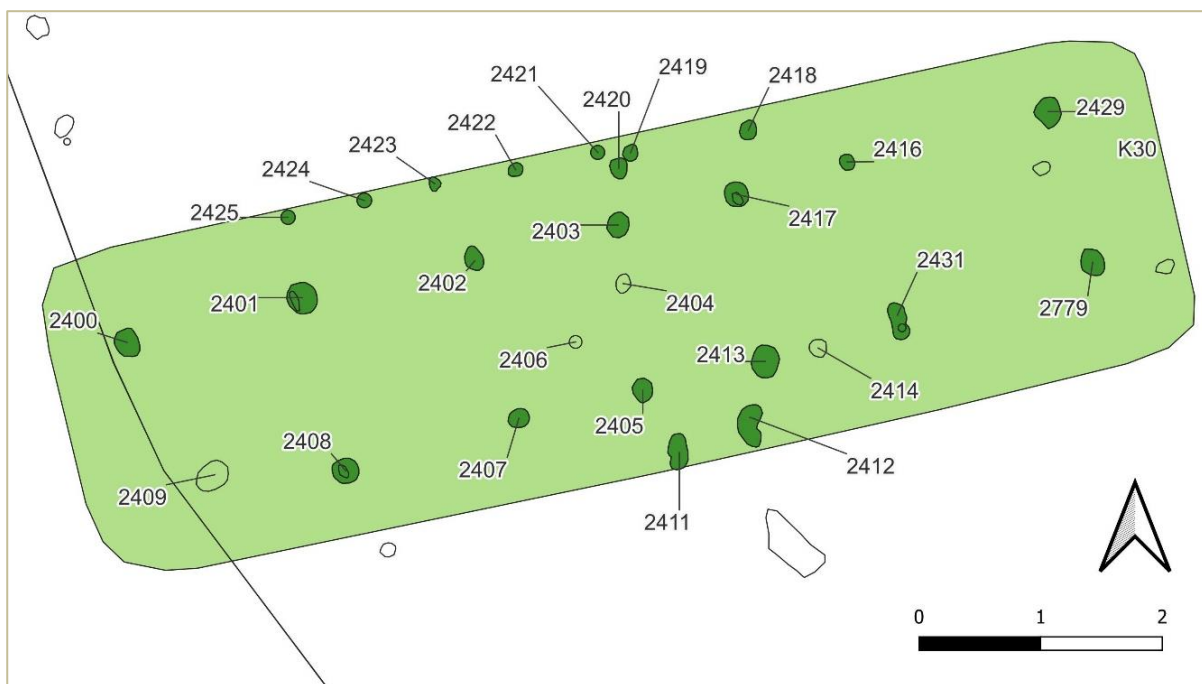
I hvert fald ligger langhus K30, som er udgravet i del 3 nøjagtigt på linje, og dette hus støder op til den feltgrænse, der også udgjorde kanten i del 1. I både K18 og K30 er det kun vægstolperne i den nordlige væg, der er bevaret. Stolpesætningen i K30 er dog tilpas svingende til at man ikke kan korrelere de tagbærende sæt fuldstændig, så de er i denne rapport beskrevet for sig, men alternative tolkninger er en åbenlys mulighed.

K18 var et øst-vest orienteret langhus med en anelse sydvestlig-nordøstlig drejning. Bygningen er lille med kun $3\frac{1}{2}$ sæt tagbærende stolpehuller (hvis vi regner med det er afgrænset mod øst). Der er enkelte mulige vægstolper men ingen indgange bevaret. De tagbærende stolpehuller er noget uensartede i omfang og dybde fra 36-47 cm i diameter og 16 - 53 cm i dybden. Alle der dog beskrevet som tydeligt afgrænset. Kun i A1562 er der registreret stolpespor og kun i A1377 er der udtaget en jordprøve (X252) som viste lidt ukrudtsfrø af sædvanlig mængde og type. Der er kun gjort et enkelt fund X287; et sideskår, der blev fundet i fladen af en vægstolpe A1382, hvorfor det ikke kan bruges til alverden. Afstanden mellem stolpesættene i K18 er lige så ujævn (fra 2,70 - 2,90 m) som i K30.

Hvis den her foreslået tolkning er korrekt har bygningen været ca 12 m lang og 5 m bred. Man skal vel opfatte bygningen som konstrueret med to moduler, hvoraf der mangler lidt af det østlige (nemlig den nordlige stolpe, som skulle være afsøgt, hvilket var problematisk grundet traktose). Begge moduler er 2,40 m brede og afstanden mellem disse er 3,80 m.

K18. Eneste fund er ét lille sideskår i A1382 (X287).

K30. Måske en del af K18, måske er dets placering i forlængelse af K18 rent tilfældig.

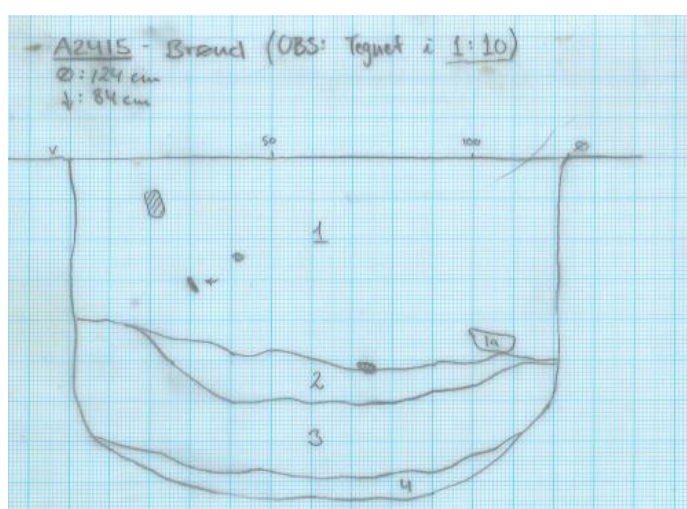
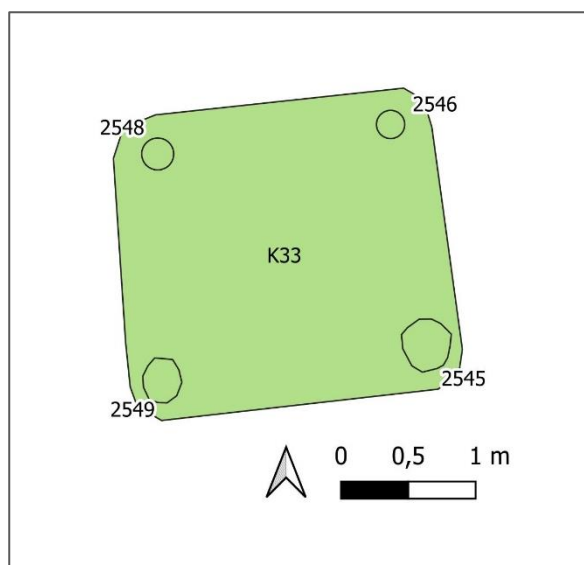
K30: Treskibet langhus, som går ud under feltgrænsen i vest, hvor der er røget mindst én tagstolpe. Man har tydeligvis troet at det var A2409, som udgjorde en tagbærende stolpe, men det var blot noget natur/muldplet, og muldlaget var så massivt her, at man ikke lige kunne udvide med håndskovl.

Husets længde har anslået været 17-18 m og bredden 5m. Der er 3½ eller 4 moduler, hvoraf østenden tegner sig for et modul, indgangen et andet, og resten er i østenden. Stolpesætningen er noget ujævn, og derfor er det heller ikke helt nemt at korrelere til K18, da der ikke rigtig er noget fast mønster at måle ud fra. Afstanden mellem de tagbærende stolpepar varierer fra 2,50 m i øst til 2,70 i midten af huset og 2,90 i vest. Indgangen er trukket en anelse mod vest, som ofte ses. Bevaringsgraden i konstruktionen er noget ujævn. Der er udelukkende vægstolper bevaret i nordvæggen (som i K18), men indgangsstolperne står finest frem i syd, og der mangler en i nord. Tagstolpehullerne var fra 35 - 50 i omfang, de fleste større end 40cm. Dybden varierede fra 22 - 50 cm, de fleste omkring 30 cm. Der var spredte stolpespor, som også kunne ses i fladen. Fylden beskrives i alle husets stolpehuller som lyst, heterogent og undergrundsblandet gråbrunt let leret sand med få trækulsnister. Indgangsstolperne var som vanligt meget lave og brede, de få vægstolper 6-8 cm dybe. Alle stolpehuller blev tømt med henblik på daterende keramik.

Jordprøver blev udtaget af A2400, A2401, A2408, A2417. Der var ganske få ukrudtsfrø til stede i alle prøver, byg kun i A2417, varmedeformeret organisk materiale fandtes i flere. 14-C dateringer på to prøver fra tagstolpe A2417, der viste en datering fra ca. 100-250 e.Kr. I samme stolpe fandtes der noget sortbrunt brændt ler i klumper (X845). Måske dateres i starten af yngre romersk grundet de ornamenterede skår i nærliggende anlæg.

Keramik sideskår fundet i A2420, men det var et enkelt slidt skår med gråsort inderside i bopladsgods (X862). Huset relaterer sig til stakladen K33 lige ovenfor, og måske også til K18. Den mulige brønd syd for huset med ornamenteret keramik i (A2415) kunne meget vel høre til gården også.

K33 Staklade til K30

Plan over den lille staklade K33, th. ses profiltegningen af A2415, en mulig brønd med mange fund (se nedenfor).

En lille staklade med samme orientering som K30, og med al sandsynlighed hørende hertil. Befinder sig 8 m nord for langhuset til højre for indgangen. Den består af fire tagstolpehuller. Der er 1,80 m mellem de to nordlige stolper og 2,20 mellem de sydlige, og de to sæt står med 1,70 m afstand. Det er en ret lille staklade, og der er ingen indgangsstolper. Fylden i de lave stolper (4-15 cm dybe) var brungråt homogent, let sandet ler med få trækulsnister. Et sortbrændt sideskår fundet i A2545 (X908).

A2415 – brønd syd for K30

Undergrunden var her kompakt orangegult, let sandet ler. Undertiden mere sand- end lerholdigt. De sandede undergrundslag i bunden af snittet er let vandførende. Anlægget tolkes som en brønd, dels ud fra anlæggets form og dybde, dels ud fra dens placering ned imod en lavning. Fylden i gruben var ret homogen og ensartet i de øverste tre lag, der alle indeholdt lidt trækulsnister, få hvidbrændte knoglenister samt spredt keramik. Lag 4 i bunden af anlægget skilte sig ud ved både at være leret, fedtet og langt mere fundrigt end de øvrige lag.

A24125 lå lige syd for K30 (markeret med rødt), cirkulær plan i fladen og lodrette sider antydede funktion af brønd.

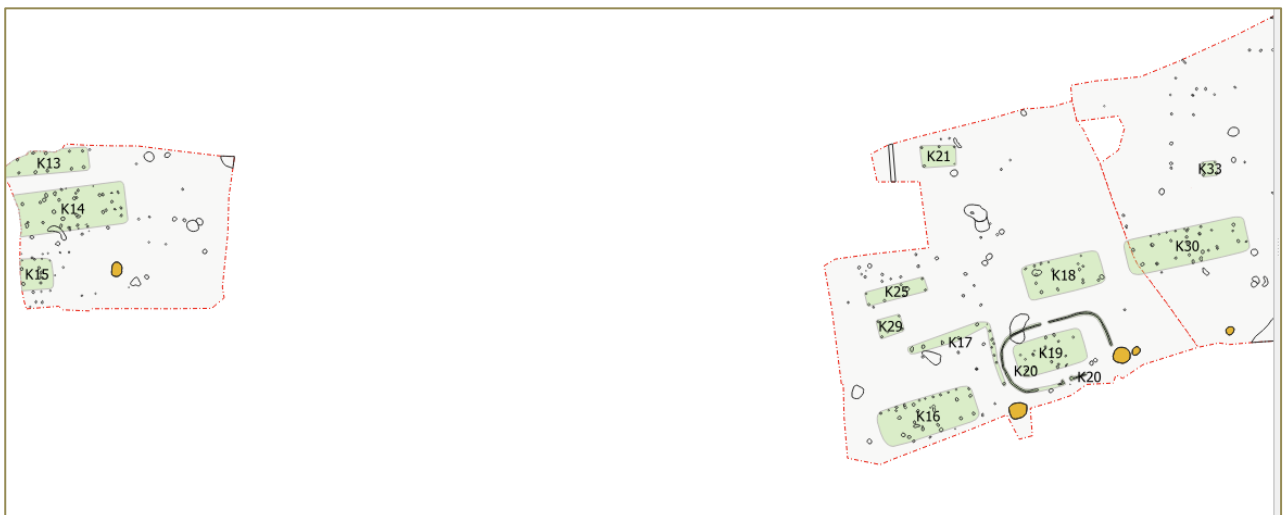
Anlægget blev gravet med skovl og ske. Der blev taget jordprøver af både lag 2 (X605) og lag 4 (X606), og i begge prøver fandtes en hel del korn af byg og emmer/spelt. Særligt i X605 (100-125 stk bare i den lille kursoriske kaffefilter-prøve). 14C-dateret på et korn til 121AD (95,4%) 244AD kalibreret alder.

Sortbrændte og ornamenterede randskår X856 fra lag 1, samt X859 fra lag 3, ligeledes ornamenteret, daterer anlægget til yngre romersk jernalder.

Gruber og produktionsanlæg

Det var småt med gruber og produktionsanlæg fra romersk jernalder. Der fandtes spredte gruber med keramik, knusesten og spredte kværnstens-fragmenter, som kan henføres til denne periode. Ikke overraskende, lå disse hovedsageligt i del 1, hvor også bebyggelseskonsentrationen fra yngre romersk jernalder befandt sig. Der var 7-8 gruber, som indeholdt fund og de lå spredt, men gerne ved husgavlene. Kun en enkelt grube kan muligt funktionsbestemmes, nemlig A1275.

Markeret med gult: de yngre romerske grubers placering omkring den samtidige bebyggelse, ved enderne af husene.

A1275 Grube eller lavbrændingsovn

Tværmål 220 cm Dybde 112 cm Dyb og ret fundrig grube med tynde lag af rødbrændt materiale og sorte trækulsholdige horisonter i den nederste del. Disse tynde lag og fund af noget hvidbrændt knogle kunne antyde, at der er tale om en lavbrændingsovn til konservering af fødevarer. Produktionen kan meget vel være afrundet ved en deponering af keramik samt flere knusesten og kværnstensfragmenter.

A1275 i snit med de mørke, tynde lag mod bunden. Th. X277, ornamenteret karside.

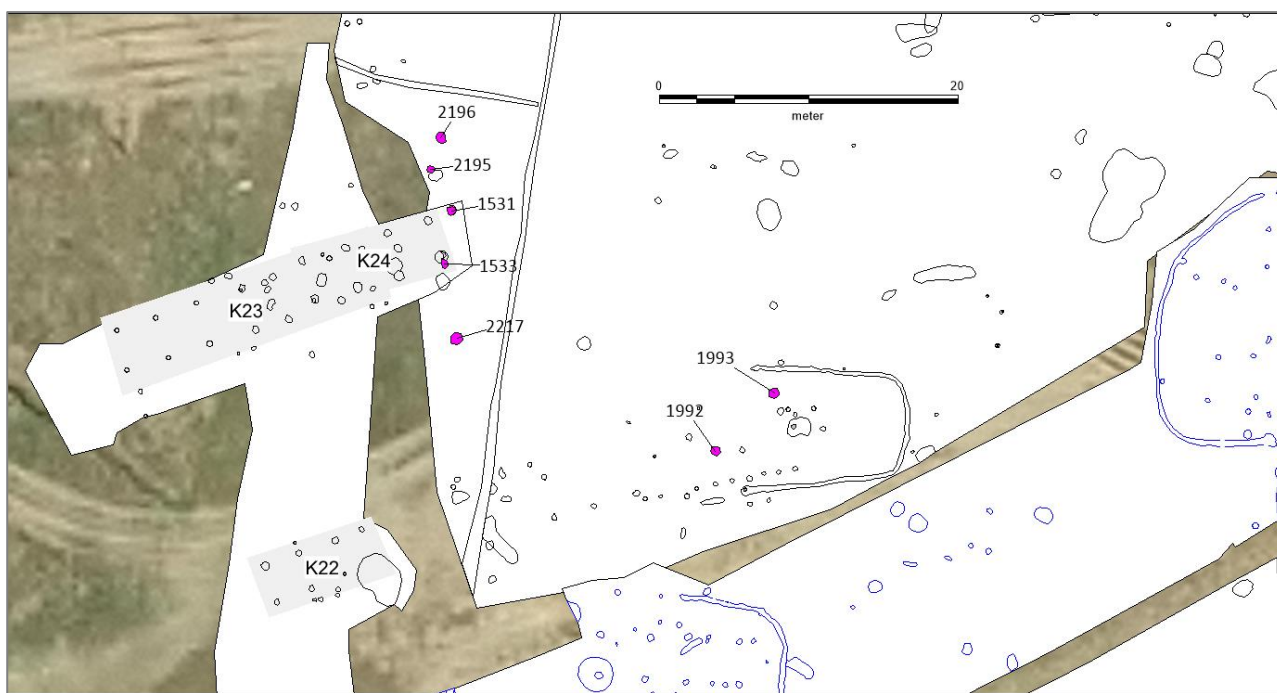

Ornamenterede skår fra A1275, frisk fra vask!

Jernudvindingsovnene

Der er udgravet i alt ni jernudvindingsovne; fire i del 1 og fem i del 2. Bevaringen var for flere ovnes vedkommende ringe, især nord for Stamvejen, hvor undergrunden var stærkt påvirket af traktose, men det formodes, at alle ovne har været af Drengsted-typen med en slaggegrube nedgravet i undergrund direkte under den ovnskakt, som har været bygget op over jordhøjde. Ingen af de udgravede havde skakt bevaret og det var således blot den absolutte sidste del af slaggegruben, der var bevaret. De fleste af ovnene lå anbragt i et nordsyd-gående strøg vest for langhuset K23. Det er muligt, at der er en samtidighed med huset, selvom man synes det ville være mere sikkert af hensyn til brandfaren, at placere ovnene længere væk. Et tagstolpehul tilhørende K24, der tolkes som en økonomibygning, er gravet ned oven i jernudvindingsovnen, så denne bygning er i hvert fald yngre end ovnen, men tilsvarende heldige stratigrafiske overlap fandtes desværre ikke mellem K23 og K24, så sagen afgøres ikke dermed.

Ovnene kan måske snarere have forbindelse til den samtidige bebyggelse syd for, men her lå de resterende ovne spredt lidt ujævnt, så det virker tilsvarende brandfarligt. C14-dateringerne viser samtidighed i ovnanlæggene syd og nord for vejen, men inden for et tidsrum af et par generationer eller tre, så flere scenarier er mulige.

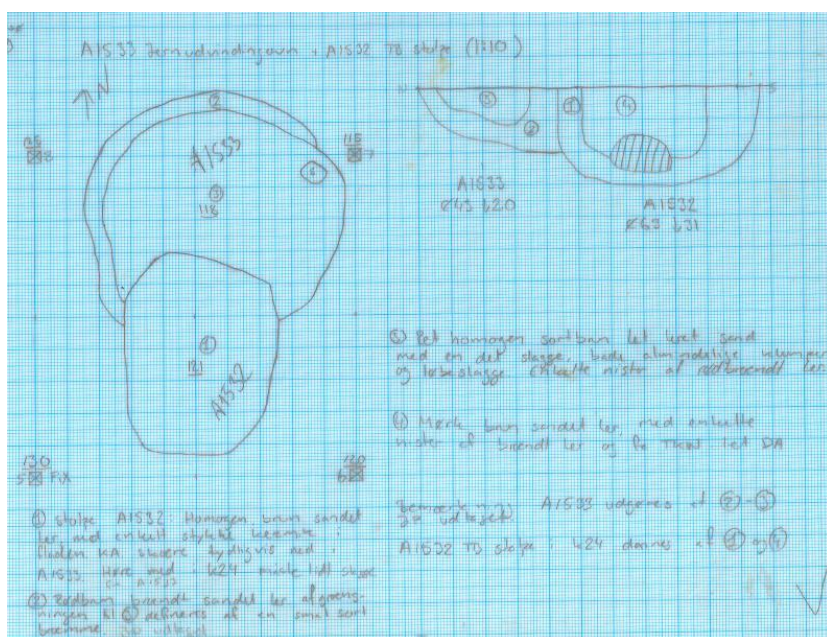
Fem af de i alt ni jernudvindingsovne var koncentreret i et nord-syd gående strøg på overgangen mellem Midtfasen del 1 og del 2, og desværre var området stærkt traktoseramt.

Desværre var dette strøg kraftigt præget af traktose, hvorfor flere af ovnene ikke kunne udgraves med ske, og slet ikke tømmes. Så vidt muligt er der hjemtaget slagge og jordprøver fra samtlige ovne. Oftest bestod anlæggene af en cirkulær, rundbundet grube med mørkt, slaggeholdigt fyld. Beskrivelser kan ses i anlægsbeskrivelses-listen. Fra del II findes desuden en særskilt rapport om

vedanatomi og makrofossiler fra jernudvindingsgruberne. Herunder skal anlæggene blot oplystes med fund og/eller karakteristika:

A1531: Bredde 72 cm, dybde 16 cm. Fund: X323: 700g slagge samt noget sintret, ukendt materiale.

A1533: Bredde 43 cm, dybde 20 cm. Fund: X248: jordprøve, der ved kursorisk gennemsyn viste både byg og rug. C¹⁴-dateret til 123-263 e.Kr. (81,1%). Altså fuldstændig som A1467. X326: lidt over 5kg slagge samt noget meget sintret og noget forglaset materiale (formentlig ler, der har været udsat for meget høj varme), der vistnok stammer fra skakten.

Beskrivelsen af gruben i udgravningssituationen på T55. Udgraver tolker ovnen som ældre end det tagbærende stolpehul i K24.

A1992: Bredde 61 cm, dybde 19 cm. Fund: X352: Jordprøven indeholdt en del meget små trækulsstykker. Desuden korn af avnklædt byg, rug og hvede. Trifolium sp. (kløver), Chenopodium sp. (gåsefod), Poaceae (græs) samt Persicaria maculosa/lapathifolia (bleg ferskenpileurt). Flere forkullede stængler. X673: En hel del små slagge, hvoraf nogle er ganske tunge/jernholdige. Der er også flere større fragmenter af noget sintret ler, der muligvis er fra skakten. Ellers fra den omgivende undergrund. 2,5kg.

A1992 slaggegrube med rødbrændt og sort fyld.

A1993: Bredde 80 cm, dybde 32 cm. Fund: X354: Jordprøven indeholdt masser af forkullede bygkorn. X674: En hel del små slagger, hvoraf nogle er ganske tunge/jernholdige. Meget lig X673. Der er også flere større fragmenter af noget sintret ler, der muligvis er fra skakten. Ellers fra den omgivende undergrund. 2,7kg.

A2195: Bredde 56 cm, dybde 11 cm. Fund: X355: Jordprøven indeholdt lidt trækul og mange ukrudtsfrø: *Chenopodium* sp. (gåsefod) *Fallopia convolvulus* (snerle pileurt). X738: 6,6kg slagge. Der er både meget store, massive og flade klumper, men også masser små klumper.

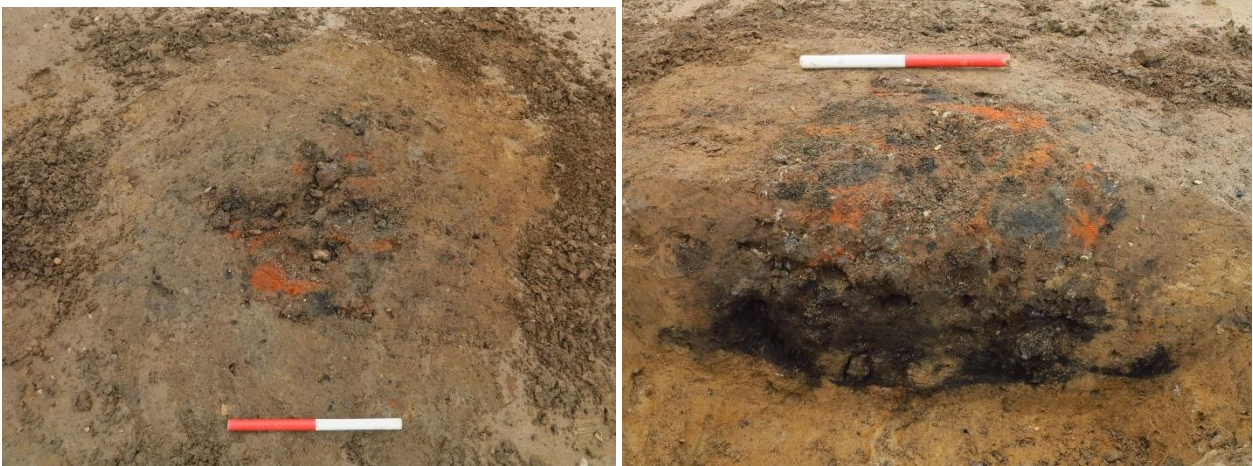

A2195: et traktose-plaget eksempel på en slaggegrube. Her med en hel slaggeplade i bunden.

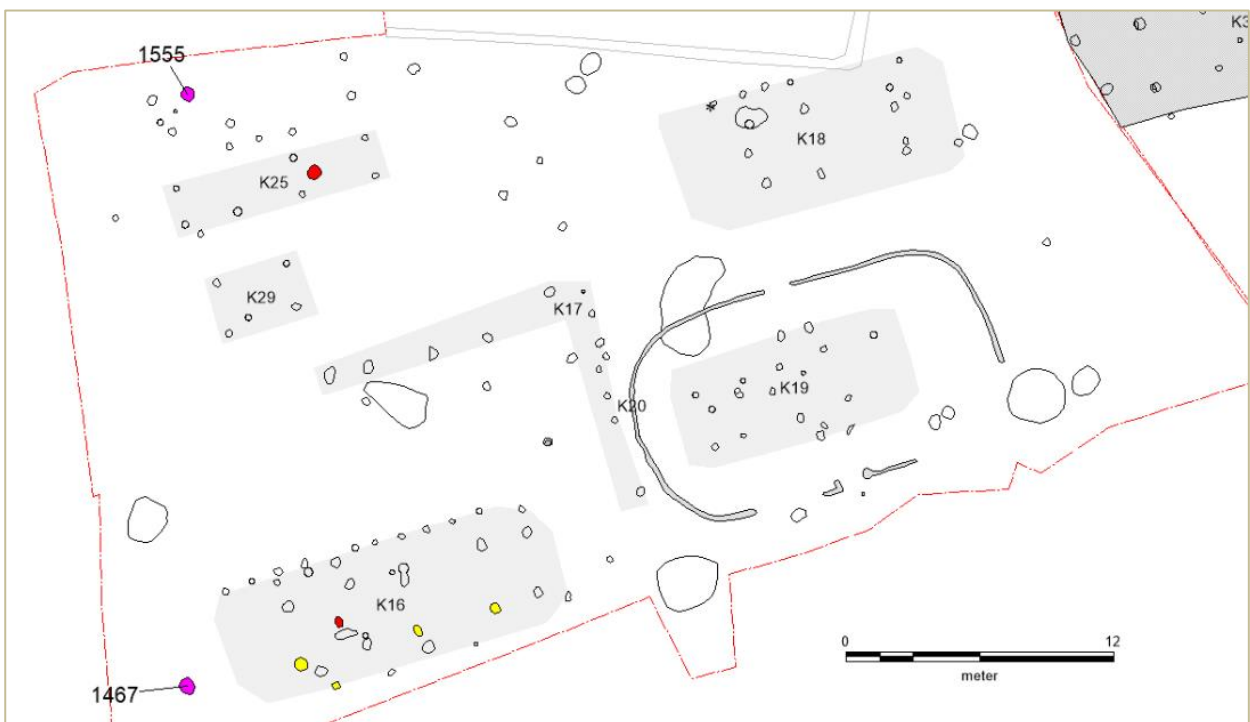
A2196: Bredde 74 cm, dybde 14cm. Fund: X356: Jordprøven indeholdt masser af trækul, korn fra havre samt avnklædt byg. Dertil ukrudtsfrø af *Chenopodium* sp. (gåsefod) Flere forkullede strå/stængler (muligvis bl.a.

kornhalm) X738: 7,1kg slagge. Der er både meget store, massive og flade klumper, men også masser små klumper.

A2217: Bredde 83 cm, dybde 35 cm. Traktosepræget. Fund: X740: 9,5kg slagge. De er både meget store, massive og flade klumper, men også masser små klumper samt porøse stykker som måske nærmere er noget forslagget ovnkappe.

A2217 i henholdsvis flade og snit.

Oversigt over bebyggelsen med de to Drengstedsovne A1467 og A1555 syd for Stamvejen (nu Skovagervej). De ligger måske nok i afstand til husene, men om det er behørig afstand er spørgsmålet.

A1467: Bredde 93 cm, dybde 35 cm. Fund: X263: jordprøven indeholdt masser af avnklædt byg, flyvehavre og rug. X313, X314 og X315 er knap 25kg slagge indsamlet fra alle lag. C¹⁴-dateret til 123-263 e.Kr. (81.1%). Den makrofossile analyse af anlægget viste bla. talrige fund af sæddodder (se særskilt rapport).

A1467 en af de mest velbevarede slaggegruber på Kildebjerg.

A1555: Bredde 68cm Dybde 12cm. Fund: X254: jordprøven indeholdt masser af rester af avnklædt byg og ukrudtsfrø (se særskilt rapport om vedanatomi og makrofossiler). Der er foretaget to C¹⁴-dateringer på forkullet korn: 125-255 e.Kr. (92.6%) og 80-231 e.Kr (95.4%). X347: knap 4kg slagge indsamlet fra gruben.

A1555 typisk eksempel på resterne af en slaggegrube-ovn af Drengsted-type.

Sammenfatning jernudvinding:

Slaggegrubernes omfang og dybde varierer noget grunden den vekslende bevaring. Omfanget af gruben er fra 43 – 83 cm, mens dybden er fra 11 til 35 cm. Fylden består af det sædvanlige mørke, trækuls- og slaggeholdige fyld, hvoraf der er udtaget jordprøver når det var muligt. Der var masser af både trækul, korn og ukrudtsfrø i jordprøverne. Mængden og typerne af ukrudt i prøverne er repræsentative for markafgrøder, som de kendes fra Drengsted. Særligt hvis man forestiller sig, at halmen er indsamlet fra udkanten af en mark. Der var masser af forkullede kerner af både rug og avnklædt byg tilstede i de floterende jordprøver, og dette stemmer fint overens med billedet af agerbruget i den romerske jernalder landet over. Byg er den almindeligst forekommende kornsort i ældre jernalder, mens rugen er i den tidlige udvikling (Robinson 1993, 21).

I A1467 blev fandtes 64 frø af sæd-dodder (X263). Sæd-dodder er en olie-plante, der ligesom hør bliver dyrket i hele ældre jernalder. På nogle lokaliteter dyrkes de to sorter tilsyneladende sammen, mens de andre steder optræder som monokulturer. De 64 frø fra x263 antyder, at man har dyrket oliefrø på lokaliteten. Muligvis ikke det specifikke år, men år forinden eller på en nabomark (se separat rapport med makrofossil analyse).

Kun to slaggegrubeanlæg er dateret på makrofossilt materiale, og de er begge udgravet i del 1: A1555 og A1467. Ovnene i del 2 var noget medtaget af traktose, men flere jordprøver viste sig egnede. Det vurderedes dog rimeligt, at antage en vis samtidighed i ovnanlæggene, og det prioriteredes at datere andre anlæg, men det er altså muligt at foretage 14C-dateringer i fremtiden, skulle dette ønskes.

De fire 14C-dateringer falder alle i tidsrummet 80/125AD – 218/255AD, hvilket placerer ovnene i den sidste halvdel af ældre romersk jernalder B2/starten af yngre romersk jernalder C1.

Typisk for Kildebjerg er antallet af udvindingsgruberne, der her kun findes spredt og forholdsvis få sammen. Man kan vel sige, at de fem slaggegruber på en række nord for Stamvejen faktisk er usædvanlig, men nogen industri er der ikke tale om. Så få er ovnene, at det udvundne jern kun skulle række til et mindre antal lokalt producerede jernknive.

Gravhøjen Bredhøj sb. 59

Den undseelige høj, kaldet Bredhøj, lå indtil 2020 omkranset af golfbane og stisystemer og passerer formentlig ganske ubemærket, ved færdsel langs Skovagervej (det forløb, er kendt som Stamvejen i denne beretning). Højen har aldrig været særlig høj, men en markant, naturlig forhøjning i landskabet har gjort det nemt for bronzealderens anlægsarbejdere at få synliggjort mindesmærket uden at skulle fragte alt for mange græstørv til stedet. Den naturlige højning er omkring 35 meter i diameter og koten går fra 87-89, så der er vitterligt tale om en bred og ikke en høj struktur.

Oprindeligt skulle Bredhøj kun fungere som underlæg for en sti og dermed ikke udgraves, men undervejs blev planerne lavet om. Nu skulle højen bortgraves som der kunne terrænreguleres forud for etablering af boliger.

På baggrund af to forundersøgelser, først i 2009 og igen i 2018, mentes der nok at være styr på, hvad der kunne forventes i gravhøjen, men det skulle på ingen måde vise sig at holde stik.

I forundersøgelsesberetningen fra 2009 for SBM1159 Kildebjerg Ry Midtfasen, lyder det:

Område 5: Arealet er på 2800 m². Det afsatte areal går ind over Sb 59, som er en overpløjet høj. Det er ca. halvdelen af højen der vil blive berørt af anlægsarbejdet. Ved forundersøgelsen blev der anlagt en søgegrøft så tæt på midten af højen som muligt. Her viste der sig tydeligt ændring i fyldet på toppen af hvad der sandsynligvis er en naturlig bakkekold. På toppen af knolden er der en strækning på 20 meter hvor fyldet bliver mørkere og fastere i modsætning til det ovenliggende muldlag. Et mindre snit i højen viste at der var bevaret op mod 45 cm af højfylden, som dog ikke viste tegn på tørveopbygning. Selve muldlaget er omkring 25 cm. Højen anses derfor som velbevaret til trods for at den har været nedpløjet i mange år. Der vil derfor være gode muligheder for velbevaret gravlæggelse. Såfremt anlægget skal undersøges, vil man være nødsaget til at udgrave hele højen og ikke kun den berørte del. Bevaringstilstand: Muldlaget er omkring de 25 cm og højen er bevaret i 45 cm's tykkelse. Højen betragtes som velbevaret trods dens høje placering på en naturlig knold efter mange års pløjning.

I forundersøgelsesberetningen SBM1159 Kildebjerg Ry Midtfasen – Bredhøj sb 59 fra 2020, lyder det:

Den nye forundersøgelse bekræftede denne vurdering. Højfylden kunne ses som et kompakt, mørkt jordlag, der helt tydeligt koncentrerede sig på toppen af højningen. Der er ganske vist et lavt muldniveau i området, men urnen fremstår ikke knust, da at der ikke sås hvidbrændt knogle, selvom den kun stod 20cm under overladen. I brandpletten fandtes der udover trækul og hvidbrændt knogle også et lille fragment af bronze. Der kunne ses yderligere metal i anlægget, og det vurderedes at det var blevet yderligt ramt og derfor fik det lov at blive liggende.

Foden af højen afgrænses af A2244, der sås som en på grøften tværgående, bred, irregulær nedgravning med et heterogent fyld af omlejret undergrund og brunt kulturjord. Et snit viste at den mindst er 50cm dyb, og der hersker næppe tvivl om, at det er en ringgrøft omkring højen, som ikke er usædvanligt for enkeltgravs-høje. Højen skønnes at være nær 14m i diameter, Det vurderes at

der snildt er fyld nok bevaret på toppen til at der kan være en jordfæstegrav fra enkeltgravskultur, samt yderligere urner og brandpletter fra jernalder. Fra området er der i forvejen udgravet to gravhøje med en kombineret brug af både enkeltgravskultur og jernalder (sb 56 og sb 273).

Grøften ramte lige netop den allervestligste sten i bulkistebegravelsen i 2009, men det anede vi intet om på dette tidspunkt.

Den egentlige udgravning blev igangsat 16. september 2020, og meget hurtigt stod det klart, at det oprindelige budget ingen steder ville række i det komplekse, der foldede sig ud under gravemaskinen. Gravhøjens diameter var ikke 14 meter, men nærmere 24 meter, og der var langt mere fyld bevaret end vurderet i forundersøgelsen. Denne fyld indeholdt således en bulkistebegravelse, to huse og læssevis af ardsforuden den i forundersøgelsen erkendte urne og brandpletgrav.

28. september 2020 sendtes en ansøgning om ekstrabevillig til SLKS og denne blev givet 14. oktober 2020. Udgravningen fortsatte indtil 17. december 2020.

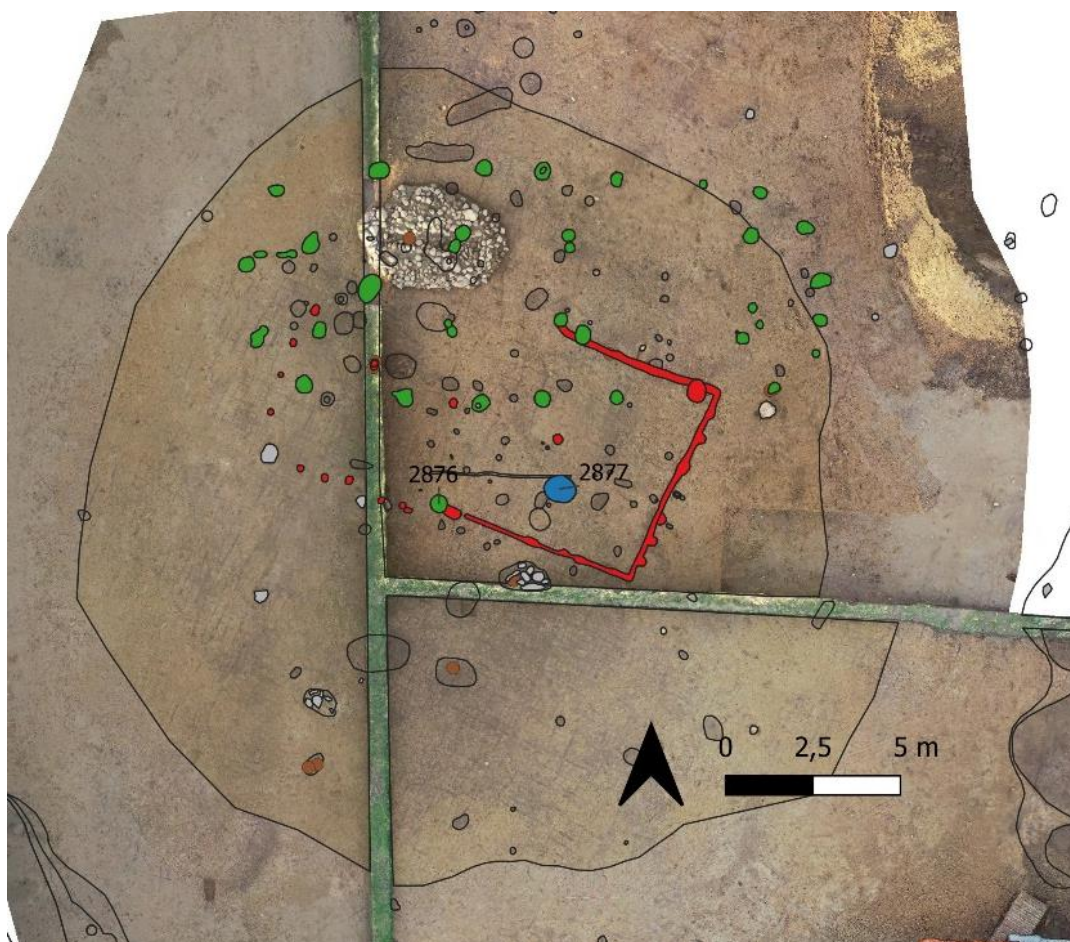
Deltagende på udgravningen var fast: udgravningsleder Louise Søndergaard, arkæologerne Merethe Schifter Bagge og Birgitte Bang-Madsen. Herudover var der intervalvis tilstedeværelse af Ejvind Hertz, Anders Hagen Mørk, Lene Møllerup samt forvalter/detektorfører René Hansen foruden en masse dygtige frivillige fra Østjysk Amatør Arkæologisk forening. Maskinkraften i form af en gravemaskine på bånd, dygtigt ført af Jesper Dalstrøm fra Danjord, blev leveret fra Kildebjerg A/S.

Vejret viste sig nådigt den første uge i september, men derfra indtil jul så vi nærmest ikke solen. Nedbør, gråvejrs og blæst var vejrudsigten fra september til december, hvilket vanskeliggjorde afrensning af flader og droneoptagelser gevaldigt.

Metode og gravhøjens stratigrafi

Det vil ikke være gunstigt at fremsætte resultaterne af gravhøjens indhold i den rækkefølge som de fremkom i, eftersom det vil være både omvendt, men også noget rodet kronologisk følge. Derfor vil de anvendte metoder først blive præsenteret, og i selve resultat-delen vil de forskellige elementer så blive fremlagt i kronologisk følge.

På grund af den i forundersøgelserne udlagte søgegrøft tværs over højen, kunne der ikke udlægges en krydsbalk. I stedet blev der udlagt en lang N-S balk samt en herfra mod øst-gående Ø-V balk. Det fungerede udmærket, især da det viste sig, at der slet ikke kunne observeres nogen form for tørvelag eller -opbygning i højfylden, da det organiske indhold var blevet gennemspist af svampeorganismer, som i stedet havde efterladt nogle meget karakteristiske gule, sandpletter i stedet. Dette delte højen i tre dele; den vestlige 1/3, der dækkede knap hele vestsiden, den nordøstlige 1/3, der dækkede huse og grave samt den sydøstlige 1/3.

Dronefoto, der viser det lange N-S gående profil, samt den herudfra-gående, kortere Ø-V profil.

Omkring balkene blev der gravet af med gravemaskinen i meget tynde lag, mens tre arkæologer og en detektorfører hele tiden var opmærksomme og afsøgende. Afrømningen blev påbegyndt i nordøstlige 1/3 og i lang tid skete der ingenting, men så fremkom en bunke omrodede sten i den nordlige kant af højen. Detektorafsøgningen viste signal og før nogen havde set sig om, havde

detektorføreren gravet et lille røverhul ned til noget grønt-skinrende bronze lige midt i stenbunken. Stenene lå noget uden for det areal, der var opfattet som gravhøj og balkene måtte forlænges igen og igen, hver gang der skete nyt i fladen, som bl.a. også var tilfældet med de ardspar, der dukkede op yderst i den sydøstlige 1/3. Vi vurderede hurtigt, at vi måtte udgrave den stendækkede grav, urnen (som senere viste sig ikke at være en urne) samt brandpletgraven inden vi afrømmede yderligere højfyld.

Afrømning af den nordøstlige tredjedel af gravhøjen.

Stendynge, der viste sig at være en bulkistegrav fra ÆBA per II blev afrenset og 3D-dokumenteret i flere niveauer. De meget skrøbelige genstande blev indpakket i gipspræparater og sendt til konservering. Samtidig blev urnen udgravet og sendt til Moesgaard, ligesom brandpletgraven blev snittet og al jorden indsamlet.

Næsten alt højfyld på den vestlige 1/3 af højen afrømmedes i første muldafrømning, med henblik på at komme ned til ardsparene og danne sig et overblik. Det blev klart, at ardsparene var fladedækkende og det vurderedes, at det nemmeste ville være at afrense og dokumentere den vestlige 1/3 ved hjælp af dronefotos, som kunne georefereres og senere digitaliseres. Det blev en opgave for Ronni Fjordvald fra Skanderborg Kommunes GIS-afdeling, og han klarer ligeledes sidste del af højen, da den står klar. På den vestlige halvdel ses tillige en del stolpehuller, som for størstepartens vedkommende synes nedgravet i ardsparene. Balken, der går tværs hen over

bulkistegraven bliver 3D-dokumenteret (Arkæologisk IT står for den digitale bearbejdning) og kan fjernes, og herved bliver det helt tydeligt, hvorledes den i forundersøgelsen udlagte søgegrøft har snittet den absolut vestligste sten i graven. Der graves yderligere højfyld af og ud over de mange ardsfor fremkommer der hele to huskonstruktioner på højen. En regulær centralgrav findes ikke, og som det vil blive argumenteret for i det følgende, opfattes gravhøjen som opført over hele komplekset; hus, hus og bulkiste, som et forfædremonument.

Til venstre fotodokumentation af bulkistegraven og til højre Ronni Fjordvald, der betjener dronen. Begge fotos illustrerer glimrende det gråvejr, som udgravningen bestandigt var indhyllet i.

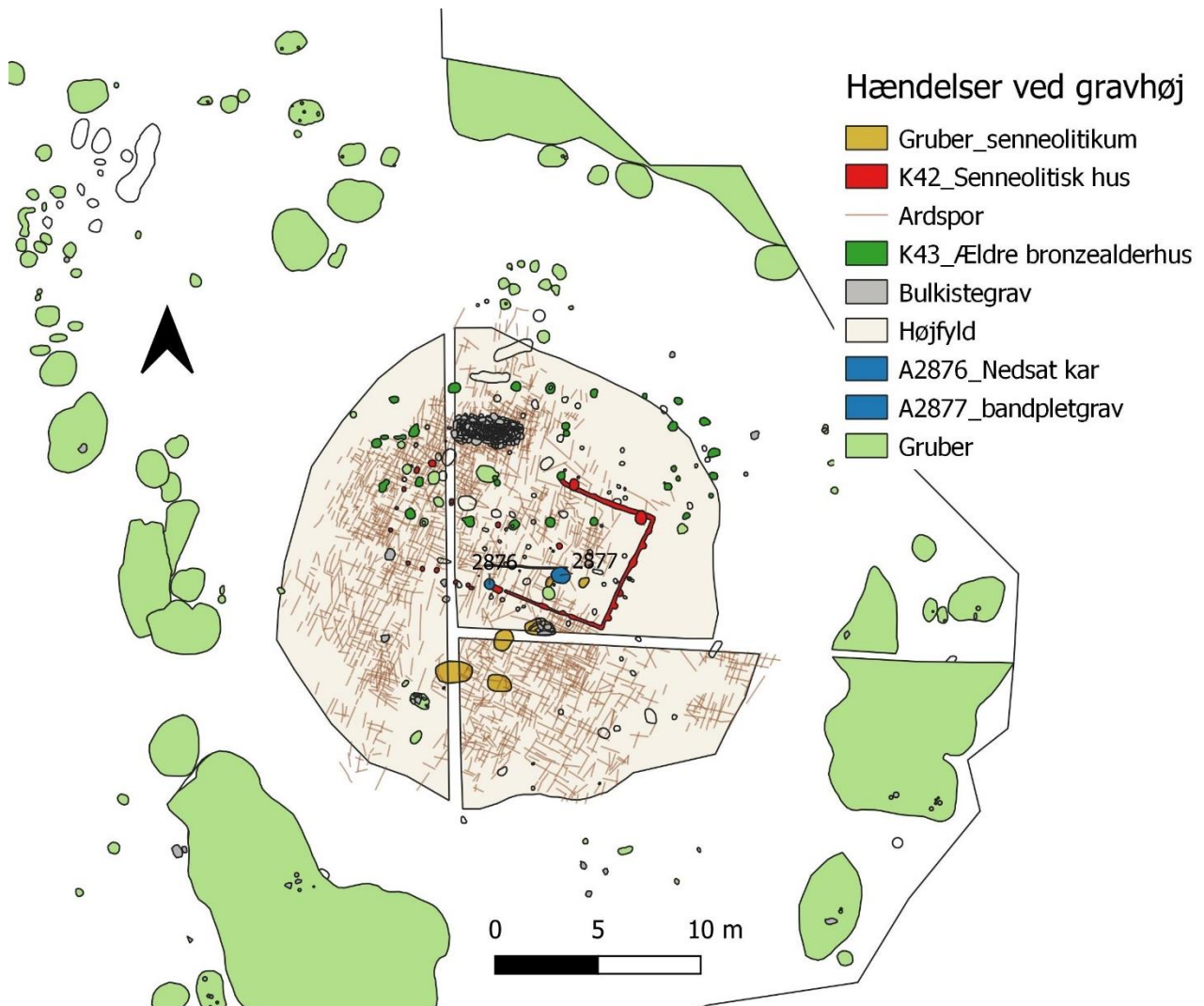
Alle flader dokumenteredes med drone og digitaliseres efterfølgende fra disse fotos. Enkelte elementer indmåltes; enten fordi de stødte til siden eller fordi de ændrede form. Anlæg på højfladen blev snittet og dokumenteres som vanligt, jordprøver udtages af stolpehuller med henblik på ¹⁴C-dateringer og alle stolpehuller og væggrøfter tømmes med ske for at få alle fund indsamlet. Partier af ardsforene undersøges grundigt, men eftersom det var nemmere at observere i fladen end i snit, hvad der var foregået, blev dette den primære metode. Afslutningsvis fjernedes balke og anlægsspor herunder blev indmålt, snittet og dokumenteret.

De mange grubeanlæg rundt langs højfoden blev løbende blevet udgravet. De fleste er gravet med gravemaskine, da undergrunden var temmelig leret og gruberne dybe. Der er dog gjort ret meget ud af registreringen af gruberne, og mange er gravet færdige med håndkraft eller grundigt undersøgt undervejs. Også fra gruberne blev der udtaget en del jordprøver til flotering og flere er ¹⁴C-dateret.

Overordnet faseinddeling

- **Fase 1:** Væggrøfthus K42 samt gruber fra senneolitikum + A2917 offergrube.
- **Fase 2:** Pløjning med ardsfor.
- **Fase 3:** Opførelse af langhus K43 i ældre bronzealder.

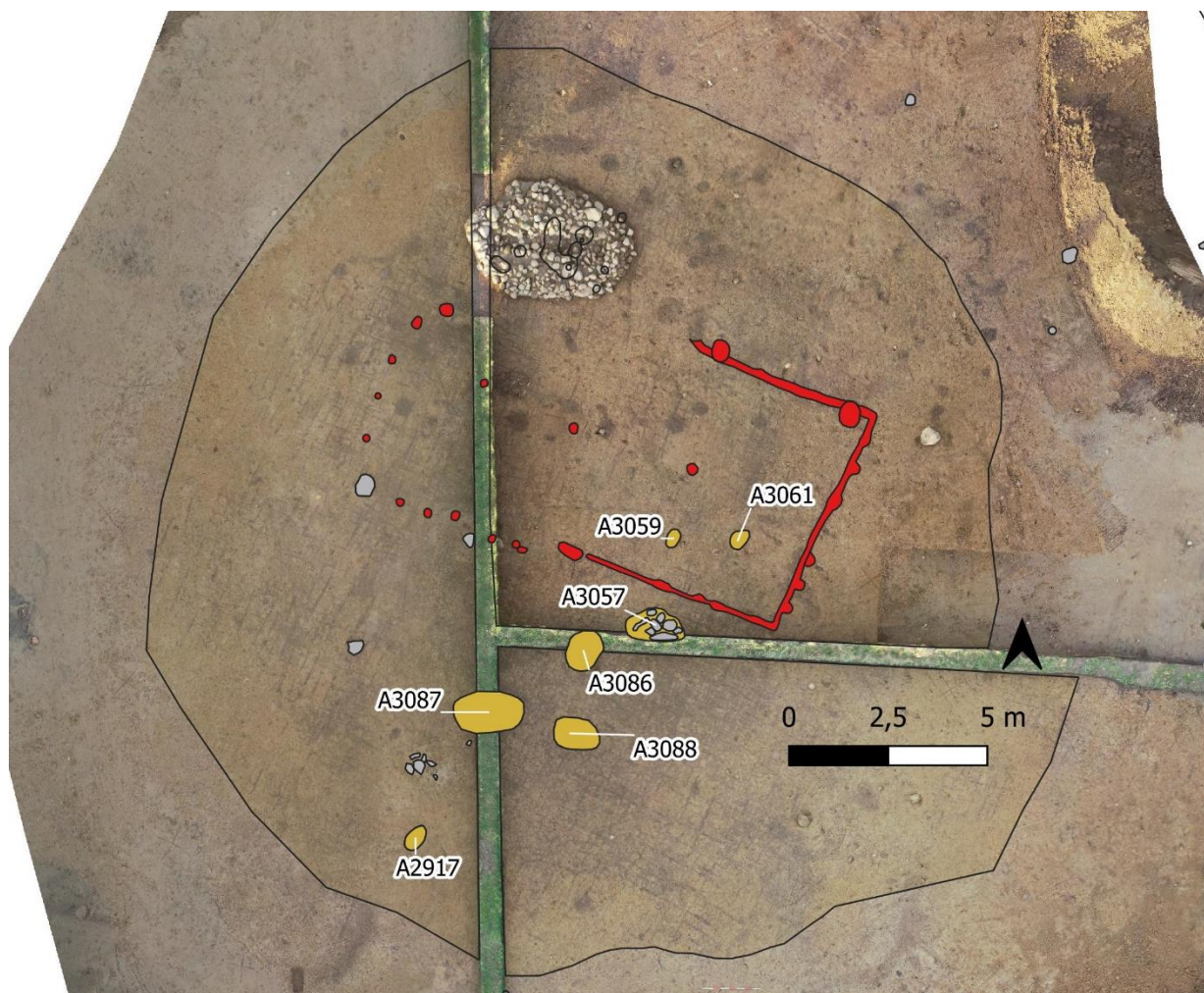
- **Fase 4:** Gravlæggelsen af Kildebjergkvinden i bulkistegrav ved ildsted i K43 i ældre bronzealder periode II.
- **Fase 5:** Nedgravning af brandpletgrav og kar centralt i toppen af gravhøjen.
- **Fase 6:** Rituelle aktiviteter i gruber ved højfoden i den tidlige førromerske jernalder.

Oversigt over aktiviteter på og omkring gravhøjen Bredhøj. De forskellige aktiviteter er listet kronologisk fra oven.

Fase 1 – Senneolitisk hus og gruber

Den tidligste aktivitet på gravhøjen er en håndfuld gruber samt et midsulehus med væggrøft K42.

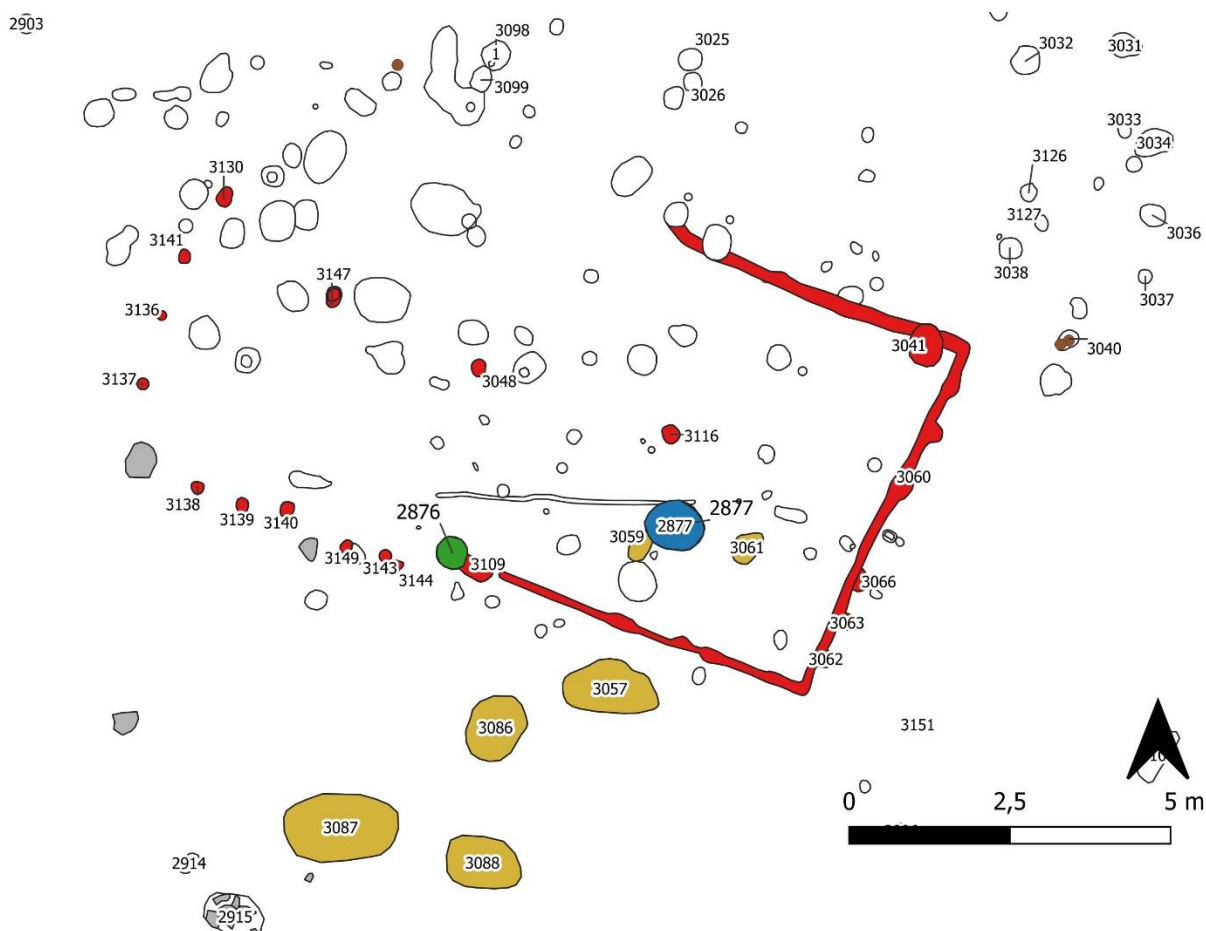
Orto af gravhøjen med de talrige ardsfor og den de-centrale bulkistegrav stående tydeligt frem. Væggrøft K42 samt de samtidige gruber er markeret med rødt og gult.

K42 – Midsulehus med væggrøft i øst

Bygningen har ligget placeret omtrent centralt på den naturlige høj såvel som under den opførte høj. To-skibet hus med tre midsule-stolper i en central akse, væggrøft i husets øst-ende og en delvis bevaret væg og gavl i vestenden, NV-SØ orienteret. Huset har været knap 12 m langt og 6 m bredt. Stolpehullerne i såvel centralakse som væg, er smalle men relativt velfunderede; i gavl-/væg er de 15-20cm i omfang og det samme i dybden, mens de tagbærende stolper er 18-32 cm i omfang og 33-51 cm dybe. Fylden er langt overvejende grå med få trækulsnister og stolpehullerne er tydeligt afgrænset.

Afstanden mellem midsulerne var fra den vestlige gavl mod øst henholdsvis: 2,30 m, 2,50 m, 3,1 m og 3,5 m ud til den østlige gavl. Der var flere stolpehuller inde i huset, som kunne være egnede som midsuler, så den fremlagte tolkning er åben for korrigeringer, men da alt var gravet i området, var det disse tre, der stod frem som de mest velegnede og velplacerede.

Væggrøften er snittet mange steder og der kunne ofte anes stolpespor som udposninger langs grøften der var skarp-kantet. Dybden varierede betragteligt mellem få cm og 24 cm, men oftest omkring 15cm. De svingende dybder må tilskrives bevaring nærmere end konstruktionen. Der kunne ikke som sådan anes noget mønster i, hvor tæt stolpehullerne har stået i væggrøften, men det har i hvert fald været konstrueret som en væg med opretstående stolper - måske med vandrette planker imellem? Væggrøften udgør knap halvdelen af huset.

K42 med de tilknyttede anlæg markeret med rødt. At der ikke er væggrøft i vestenden er ikke et spørgsmål om bevaringsgrad, for de på oversigten markerede væg/gavlstolper var tydeligvis en del af huset, hvilket var tydeligt fra både plan og fyldjorden i nedgravningerne.

Den modstillede ende lod sig ikke afklare helt så problemfrit, og den fremlagte tolkning af gavlen kan helt sikkert diskuteres. Som det ses ved hus I ved Vestervang ved Vejen (Poulsen & Grundvad 2015) er stolpehullerne sat mere yderligt end væggrøften, så de måske nærmere har støttet en væg, der var konstrueret på indersiden af stolpeforløbet. Der var som sådan rigeligt med stolpehuller med gråt fyld, men de her var så små i omfang, at det var det parameter vi valgte ud fra. De manglende stolper - hovedsageligt i nordhjørnet, kan sagtens skyldes opførelsen af bronzealderhuset K43, der griber forstyrrende ind og måske har ødelagt noget. Ardbløjningen har også gjort sit for at sløre sporene og det var ret imponerende at betragte hvorledes de brune ardspor var trukket helt tydeligt igennem væggrøfter og stolpehuller i sit ærinde.

Bronzealderhus K43 lapper delvis ind over, og eksempelvis ses to tagbærende stolpehuller at skære ned i væggrøftens nordlige del.

Vægstolpe A3139 til venstre, gavlstolperne A3136 og A3137 til højre.

Tagstolpehul A3116.

Væggrøften var ganske velfunderet i den sydlige væg, som ses snittet her. Stolper i forløbet kunne dog primært ses som udposninger i fladen, ikke så meget i snit (snit 13).

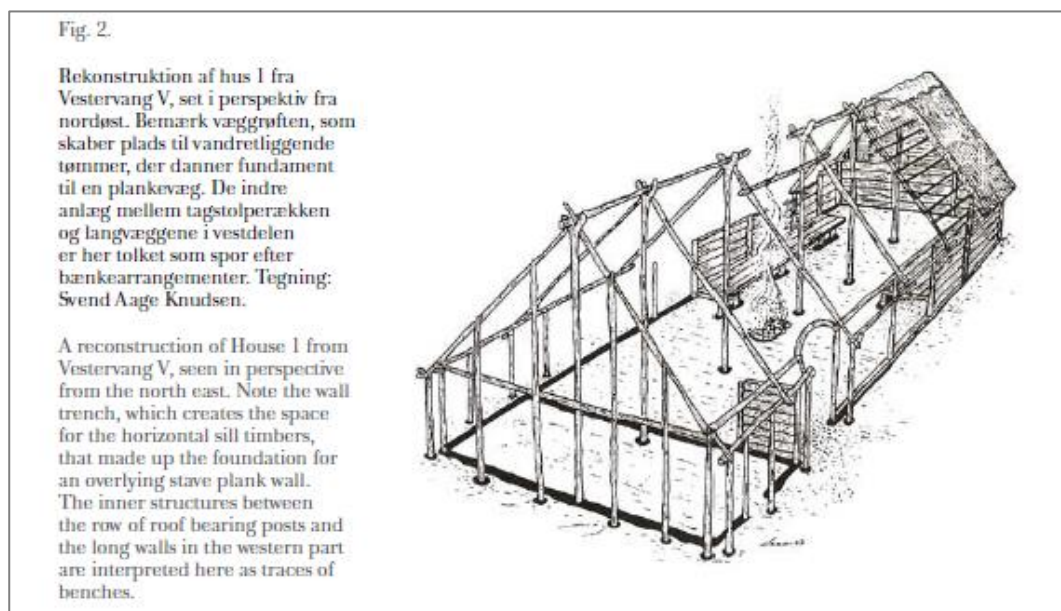
I den østlige gavl var grøften knap så velbevaret, men tydelig var den langs hele forløbet (Snit 6-7).

Der har været muligt at få udført tre ¹⁴C-dateringer på huset: to fra samme midtsule (A3147, X672a og b) samt en fra væggrøften. Kornene fra midtsulen sagde hhv: 2143(93,9%)1959 og 1768(94,5%)1613, mens trækullet fra væggrøften (A3060, X664) sagde 1940(94,2%)1751. Det trækker altså mest i senneolitisk retning, men kan altså også være fra den allertidligste del af bronzealderen.

Fund var der ikke en overvældende mængde af i de anlæg, der hører til konstruktionen; 7 X-numre er registreret hertil udover jordprøverne, og de var fordelt med 3 fund af flintafslag, hvoraf et stykke havde let retouche (X1416 fra TB A3147) og 4 fund af keramik, som var enkelte skår med grov magring. Ét ganske lille fragment fundet i væggrøften A3060 havde tilmed ornamentik i form af to furer (X1374). Alle anlæg og grøften blev tømt med ske.

Huset skal tænkes sammen med de omkringliggende gruber, der faktisk er dem, der optager den helt centrale del af højen. De gruber der ligger inde i huset, kan måske nok være tidligere, men det behøver de ikke være. Der er skår fra samme kar fordelt på to gruber inde i huset. Måske kan de sagtens have haft anvendelse indendøre.

Væggrøfthuse er sjældne fund og der er fundet under 10 eksemplarer, bla. de publicerede Vestervanghuse, som dog er med væggrøft hele vejen rundt (Hertz 1997; Poulsen & Grundvad 2015 med udbredelsesskort side 30). De er hovedsageligt fundet under gravhøje, flyvesand eller andre steder med optimale bevaringsforhold, så det er fortsat uklart, om de reelt er sjældne eller om de blot kræver særlige forhold for at være bevarede.

Rekonstruktionstegning af Vestervang V-huset, hvor der var væggrøft hele vejen rundt. Her kan man se, hvorledes vægstolperne foreslås som stående i, såvel som på ydersiden af grøften. Figuren er taget fra Poulsen & Grundvad 2015, fig. 2.

A3059 og A3061 Gruber med ornamenteret keramik fra samme kar inde i K42

Se oversigten for placeringen af gruberne, der befinder sig i den sydlige del af husets østende. Gruberne har ligget ganske tæt og de var så lave, at de sikkert sagtens kan have haft en eller anden funktion mens huset var i anvendelse – i den forstand, at der ikke er tale om store, dybe nedgravninger. Det interessante var, at de begge indeholdt keramik, hvis ornamentik er så enssvarende, at det antageligt er fra samme kar.

Der har ikke været meget at sige om **A3059** i udgravningen: Ø=50cm D=12cm 1: gråbrunt leret sand, homogent, keramik i profil. Klart afgrænset. 2: omlejret og klart afgrænset. Tømt.

A3059: grube inde i K42. Meget ser den jo ikke ud af, men dens indhold fastsætter den som noget af den tidligste aktivitet på gravhøjen.

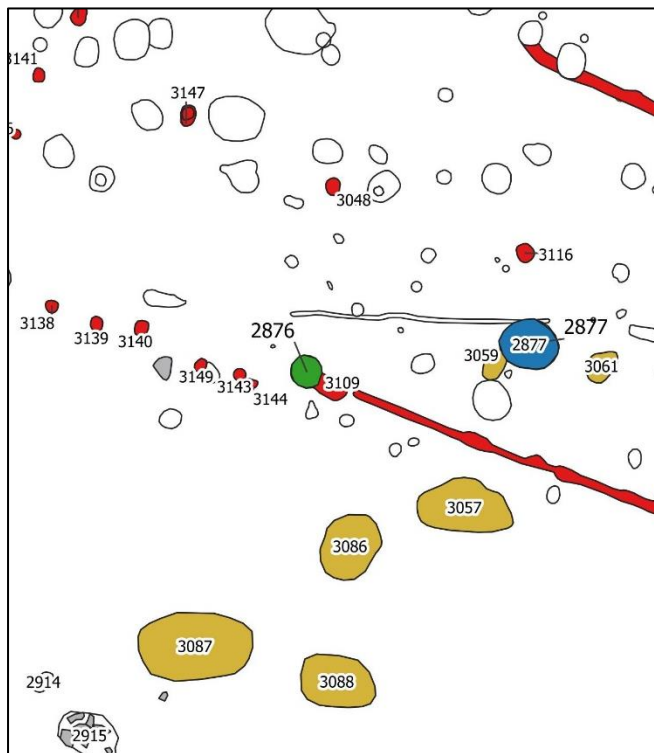
Om **A3061** kunne der siges lige så lidt: Ø=54cm D=14cm 1: gråbrunt leret sand, lysere mod bunden, Enkelte trækulsnister. Der siddet et stykke keramik i profil; randskår med ornamentik. Tømt.

A3061 med et par af de fremkomne skår. Alle anlæg på gravhøjen blev tømt med ske.

Til venstre X1371 fra A3059 og til højre X1375 fra A3061. Ornamentikken med bundter af pindstikfurer og blanke zoner ned over kroppen, samt de plastiske omløbende furer imellem nogle af de bundtede pindstik-ornamenter vidner om en senneolitisk datering, selvom pindstik kunne lede til en opfattelse af, at her var tale om Tragt bæger-keramik. Torsten Madsen har venligst været behjælpelig med dateringen.

Kortudsnit, der viser gruberne omkring husvæggen K42. Detail fra oversigtskort længere oppe.

A3057 Grube med sten

Ø=150cm D=20cm, I første omgang tolket som mulig grav i fladen. Større sten stikker op af overfladen og disse er nok skyld i, at der ikke ses ardsfor i gruben. Stenene er i niveau i flade og bund. Flere sten dukkede op ind

imellem de sten, der sås i fladen. Disse er ikke målt op, men ses på arbejdsfoto. Fylden er i fladen samt under udgravning: lyst gråt let leret sand med lidt lyse, gråbrune plamager, diffust afgrænset. Ganske lidt trækulsnister. Rummer lidt keramik (groftmagret/neolitisk) og flintafslag. Jordprøve udtaget og gruben er ¹⁴C-dateret til: 2209 (89,4%) 2036.

Gruben som den tog sig ud på højfladen. Først antaget som en grav grundet stenene, men den var lav og indeholdt intet, der tydede på en grav.

Gruben indeholdt 8 flintafslag, hvoraf 6 synes at være fra samme emne/blok, så det kan måske være en art arbejdsgrube.

A3086, A3087 og A3088 Gruber ved husets sydvæg

A3086 lå direkte under balken på den sydlige halvdel af højen. Den fremgår af profil-beskrivelsen og 3D-modellen af det gennemgående østlige profil af højfylden, og her kan man se, hvorledes der er et tyndt lag lyst undergrundsmateriale hen over gruben, som var 1 m bred i det tværsnit, der lod sig gøre – den kunne anes i fladen på begge sider af balken.

I gruben fandtes et lille sekundært brændt bundskår med fure-ornamentik (X1380), et glat randskår (X1379) samt et flot randskår med ornamenterede linjer af pindstik (X1378), ligeledes dateret til sen-neolitikum.

X1378 fra A3086 ornamenteret randskår

Også **A3087** blev opdaget ved afrens til registrering af S-N-profil. Ø=>68cm D=20cm 1: lysbrunt let leret sand med trækulsnister, lidt flint, klart afgrænset. 2: gråt let leret sand med trækul, lidt keramik og flint. klart afgrænset.

A3087 blev først erkendt ved afrens af hovedprofil.

Kategorier af flint fundet i anlægget; skrabere, blokke, ildskørnet, afslag og forarbejdede stykker (X1388-X1395).

Intet under at udgraver ser så begejstret ud, Merethe Bagge.

X837: en perfekt knusesten, ejendommeligt nok fremstillet i flint. Til højre er det en ligeså spøjst sten, nemlig en økseformet slibesten X1387 fra A3088, der velsagtens er en vindslebet sten, som er samlet ind og anvendt.

Grubens fundindhold var både imponerende og varieret! 13 X-numre dækker over brændte knoglestumper, ildskørnet flint, flintafslag og forarbejdet flint, trækul, kerne/blok, lidt groftmagret keramik, knusesten, slibesten og hele fire flintskrabere.

A3088 beskrives som meget lig A3086 og A3087, og ældre end ardsporene. Ø=100cm D=40cm.

A3088 var den dybeste grube på gravhøjen. Også heri fandtes brugssten i form af knuse-, kværn- og en slibesten foruden flint og keramik. Et bundskår kan ses lodret i den nedre halvdel af profil.

Fyld i anlæg er 1: Heterogent og meget blommet brungråt sandjord med lyst grågule "blommer". Lidt trækul i fladen. 2: mørkt brungråt, trækulsholdigt og aske-agtigt leret sandjord. Også heri lidt keramik bla, en hel bund. Tydeligt afgrænset. Jordprøve udtaget. 3: Heterogent brungråt sandjord med få trækulsnister lig lag 1. Lidt barnehoved-store sten og lidt mindre granitskærver (5-10cmØ). Gruben er tømt med skovl og her fremkom en del mere keramik samt flint og sten. Bla. en økseformet vindslebet sten, der muligvis har haft slibefunktion, 1 mulig knusesten og en mulig kværnsten. Generelt ret stenpakket i bunden. Undergrund er meget kompakt, leret sand. Der fandtes et korn i jordprøven X656, hvis kalibrerede alder er ^{14}C -dateret til 2205 (93,9%) 2033.

To fund fra A3088: skraber X1398 og til højre ses den grove magring i skærven på X1406.

A2917 – offergrube med korn

Fyldskifte på den sydlige side af højtøppen. Irregulær og overfladisk plamage, der synes gennemkørt af arden. Opfattet som en trækulsplet, men efter kraftig regn lå der brændte korn på fladen, så mon ikke der er tale om et offer? Overfladisk med en lille stolpe under; samme fyld i stolpen som i det tynde lag på fladen.

1: brungråt-brunt let leret sandjord med trækulsnister og brændte korn. Homogent fyld. Jordprøve er udtaget og al jord er medtaget X660. Det kursoriske gennemsyn viste 120 ml bygkorn af typen nøgen byg.

A	anlægstype	Datering	Xnr	Materiale	Kalibreret alder
2917	offergrube med korn	SN	X660a	korn	2137 (95,4%) 1955
2917	offergrube med korn	SN	X660b	korn	2153 (80,3%) 2020

14C-dateringerne lægger sig fint op ad de øvrige sen-neolitiske anlæg, og tolkes som samtidige, men hvorfor der ligger en overfladisk bunke af brændte korn på en skrånende flade 4 meter syd for de øvrige gruber, kunne vi ikke komme med en forklaring på, men det tolkes som et kornoffer.

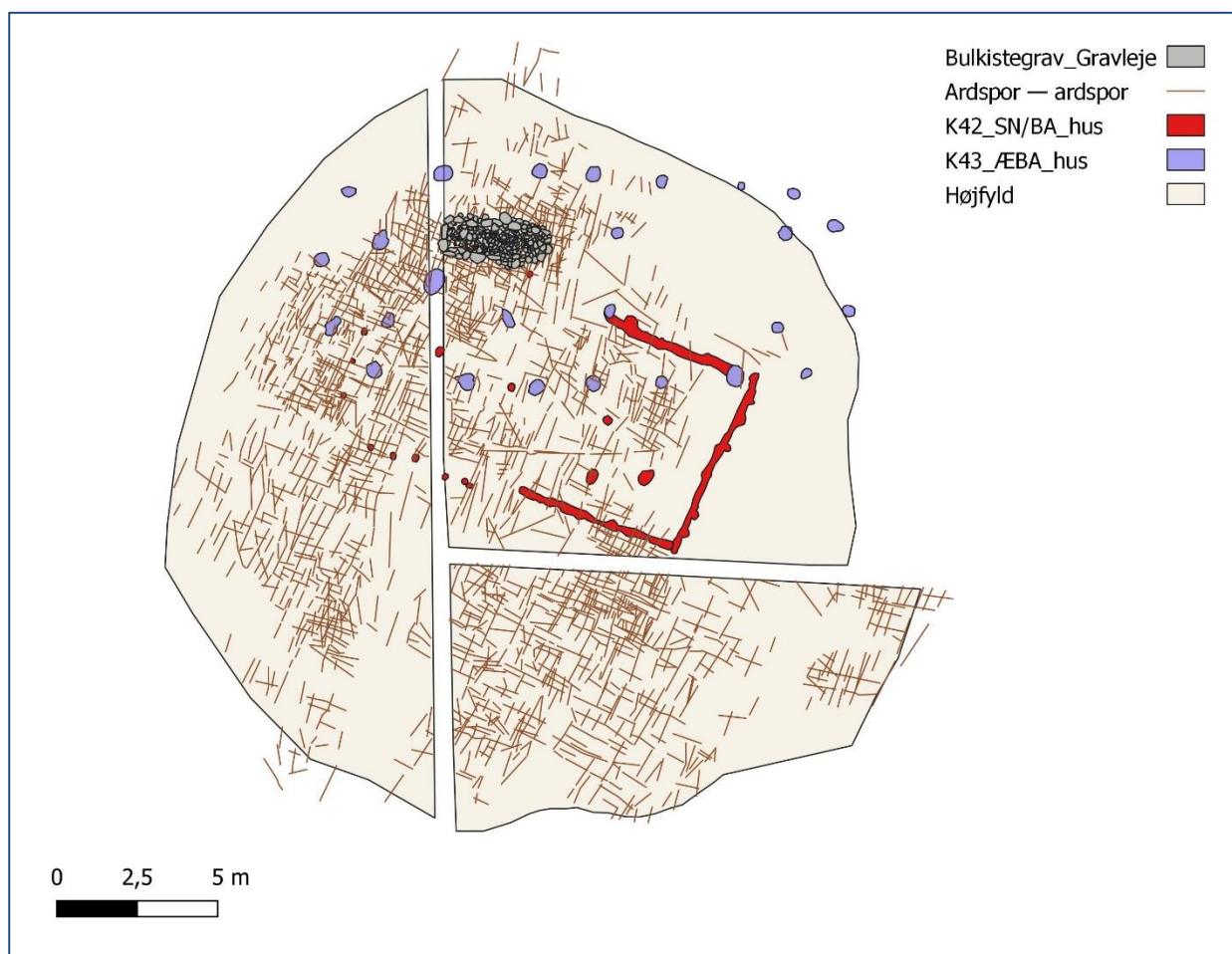
A2917 som den tog sig uspændende ud i fladen. Efter massive regnskyl viste de små trækulsklatter sig imidlertid at være forkullede bygkorn.

Detail af de forkullede korn, der regnede frem.

Fase 2 – Ardløjning

Ardspor er spor efter den ældste form for pløjning og arden er en simpel anordning med en buet gren med en tværpind til at styre med. Den kunne betjenes af én person med et spand okser og han kunne pløje en 100 meter lang rende på omkring 3 minutter. Arden pløjer jorden til en dybde af 15-20 cm og der har gerne været omkring 30 centimeters afstand mellem ardfurerne. Sporene er som regel kun bevaret under flyvesandslag eller under gravhøjene, hvor det diskuteres om det er spor efter en rituel pløjning forud for opførelsen af højen. Det er næppe tilfældet på Bredhøj, hvor pløjningen netop ikke efterfulgtes af højbyggeri. Det udelukker selvklaart ikke at det er en rituel pløjning forud for – eller som en afrunding af – en anden begivenhed.

Oversigt over ardsorenes udbredelse og retning af pløjesorene.

Der er tydeligvis pløjet af flere omgange i krydspløjning, og det ser ud til at der først er pløjet i ØSØ-VNV-lig retning og herefter NNØ-SSV-lig retning. Bredden af ardfurerne er meget varieret og deraf selvklaart også dybden, der varierede fra få til omtrent 10 cm. Farven mindede meget om den brune højfyld, og Søren Munch Kristiansen fra Geoscience havde allerede advaret om, at bioturbationen i højen var så omfattende, at der ikke var nogen grund til at foretage avancerede prøver, da det ville være omsonst.

Afstanden mellem furerne var ligeledes varieret. De fleste steder var der langt over de gennemsnitlige 30 cm, og stedvis var der plamager, som syntes særligt intensivt pløjet. Enkelte ardfurer havde et knæk og retnings-skifte undervejs, og kun få og spredte furer fulgte ikke de gængse pløjeretninger. Der er pløjet flere gange – mindst to til tre - i hver retning, men hvad det repræsenterer tidsmæssigt, er vanskeligt at vurdere. Én sæson? To, tre? Andre steder, med bedre observationsforhold, ses de gamle dyrkningslag at være forholdsvis beskedne og med meget lidt organisk indhold, der indikerer at der ikke er gødsket, hvorfor jorden hurtigt udpines.

Pløjningen med ard er sket på et tidspunkt mellem nedlæggelsen af huset K42 og opførelsen af huset K43.

Tre 14C-dateringer for K43 falder således:

A	anlægstype	Datering	X-nr	Materiale	Kalibreret alder
3024	vægstolpe K43	ÆBA I	X666	korn	1751 (94,3%) 1641
3040	vægstolpe K43	ÆBA II	X669a	korn	1506 (95,4%) 1415
3040	vægstolpe K43	SN-ÆBA I	X669b	korn	1878 (95,4%) 1630

Gennemsnittet af de tre viser f.Kr: 1711 – 1562 kalibreret alder.

Tre 14C-dateringer for K42 således:

A	anlægstype	Datering	Xnr	Materiale	Kalibreret alder
3060	Væggrøft K42	YSN	X664	trækul	1940 (94,2%) 1751
3147	Midtsule i K42	ÆSN	X672a	korn	2143 (93,9%) 1959
3147	Midtsule i K42	YSN -ÆBA	X672b	korn	1768 (94,5%)1613

Gennemsnittet af de tre viser f.Kr: 1950 – 1774 kalibreret alder.

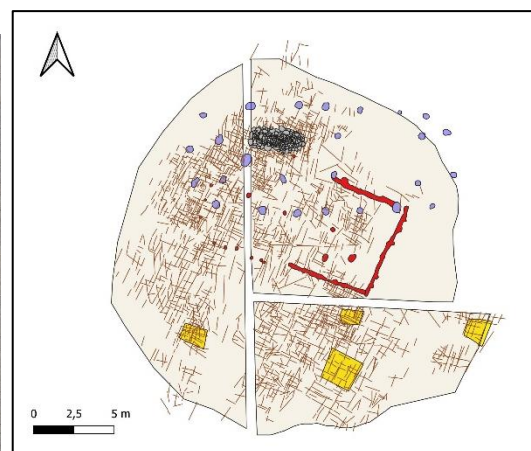
En gennemsnitsudregning af tre dateringer er næppe nogen indikator for de kronologiske forhold, men den illustrerer meget godt, hvorledes afstanden mellem de to huskonstruktioner kan være både vældigt snæver – og vældigt bred. I princippet kan hus K42 være både borte og glemt inden nogen har så meget som tænkt på det efterfølgende hus, men hele komplekset taget in mente, virker det usandsynligt. Det giver ingen mening at forsegle det under høj, hvis det ikke havde en meget stærk betydning for dem, som gjorde det.

Ardspor og stolpehuller på den vestlige del af højen før højfylden var afrømmet på den østlige del. Bulkistegraven ses i forgrunden.

Om ardpløjningen er sket 1, 10 eller 100 år efter nedlæggelsen af vægggrøft K42 lader sig imidlertid vanskeligere afgøre. Det er tydeligt, at ardsprene er trukket gennem vægggrøft og stolpehuller i en krydspløjning, der er sket af flere omgange.

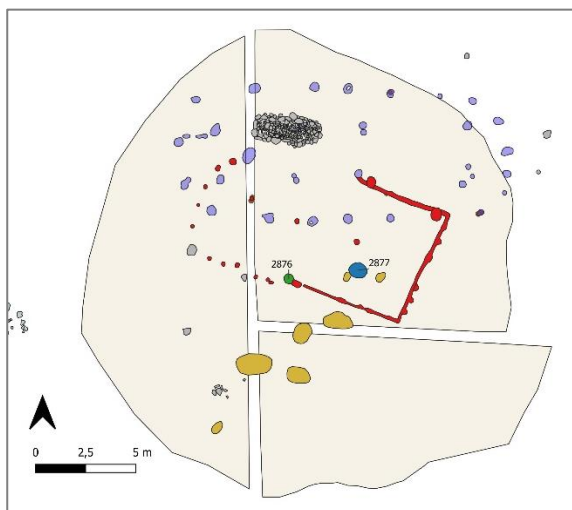
Hvis vi vender tilbage til diskussionen om den rituelle pløjning, behøver en periode med dyrkning af forfædrenes jord, ikke at udelukke en rituel anvendelse af arealet. Selve dyrkningen har måske haft en særlig betydning i forhold til at lave en frugtbar og meningsfuld overgang til næste bebyggelsesfase af gravhøjen.

Et udsnit af ardsprene (her ardsprensfelt 4, som ses på oversigtens vestlige side af højen).

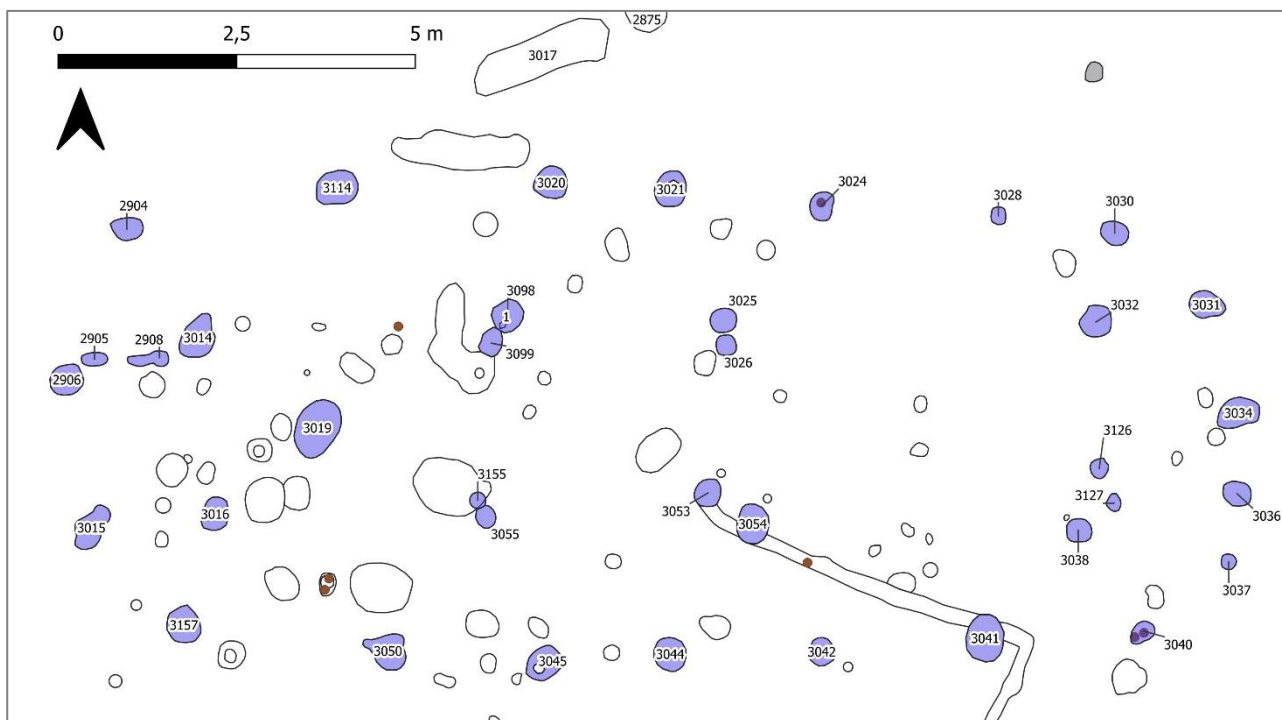
Fase 3 - Opførelse af langhus K43

Nedgravet i ardsprene fandtes stolpehuller til et treskibet langhus med fire sæt tagbærende stolpehuller, hvoraf flere synes udskiftet. Huset er opført efter pløjningen med ard, men er nedlagt inden bulkistegraven og højen anlægges. Eftersom bulkistegraven er anlagt lige ved husets arne, kunne man forestille sig, at der var en sammenhæng mellem kvinden og huset, men ¹⁴C-dateringerne tyder på at huset i hvert fald er opført noget inden kvinden gravlægges. Kun én datering kan trække op i periode II, de andre placerer huset i periode I.

Husets ligger på den nordlige halvdel af gravhøjen, delvis overlappende det forudgående hus K42. Husets stolpehuller er markeret med lilla. Bulkistegraven ses at ligge inde i huset, og ved fjernelse af denne fremkom yderligere tagstolpehuller. Til højre ses den pågående udgravning af huset, som foregik i konstant dis og gråvejr. Billedet er taget fra nordøst.

Huset ligger stik øst-vest, delvis overlappende det forudgående hus K42. Huset har været knap 17 meter langt og let cigarformet, dvs. bredest på midten med 6,80 m og smaltes mod gavlene med 6,10 m. Der er ingen tydelige indikationer af indgange, men de har vel været mellem de yderste to vestlige sæt og de to østlige sæt. Sættene er placeret noget ujævnt i huset, de to sæt yderst mod gavlene undtaget: disse står ret tæt på enderne af huset med 1,50-1,60 m afstand. Fra det vestligste sæt, er der 3,80-4,10 m til andet sæt, 3,10 m til tredje sæt og hele 5,20 m til fjerde sæt, således at rummet i østenden er det markant største. Indgangspartiet må således være trukket en anelse mod vest, for at kunne facilitere en indgang, hvor det giver mening. I vest ses A3019, der var en rødfarvet plamage, som beskrives som overfladisk, men den var synlig ved flere afrensninger i forbindelse med fladeafrens, så noget har der været tilbage. Det tolkes som ildsted i beboelsesenden.

Afstanden mellem de tagbærende stolpehuller i sættene er 2,40-2,60 m, men mindst fire steder synes der at være foretaget udskiftning af den tagbærende stolpe, og det er svært at vide, hvilket stolpehul, der hidrører hvilken fase. De udskiftede stolpehuller var identiske med de oprindelige, og det lader sig således ikke udrede, da der heller ikke er stratigrafiske betingelser tilstede til at vurdere på.

Tv: A3030 vægstolpehul, th. A3016 tagstolpehul i K43, den iblandede undergrund i begge stolpehuller er formentlig faldet i, da stolpen er hevet op.

Stolpehullerne er, som typisk er for disse ældre bronzealderhuse, ensartede i dybde på tværs af tag- og vægstolper. 35-40 cm er den gængse dybde for de tagbærende stolpehuller, mens vægstolperne nærmere er 25-35 cm dybe, selvom der også er dybere.

Der var ofte stolpespor og gerne tre forskellige lag repræsenteret i stolpehullerne, hvoraf mange bar præg af, at stolpen var trukket op og undergrund drysset ned. Fylden øverst i stolpesporene var homogent mørkt brungråt let leret sandjord, med enkelte trækuls-klatter, grågult fedtet undergrund var i selve nedgravningen, og en blanding af disse to var som regel det, der fandtes i den nedre del af stolpesporet. Der var meget få fund, og det drejer sig næsten kun om flintafslag. En enkelt rødbrændt lerklump lignede lidt et sært skår-fragment (X1355) og i stolpen ved siden af fandtes en lille sten i kugleflint, med en helt glat underside, som måske er noget slibe- glittesten (X1412). I en nærliggende tagstolpe lå to sammenhørende skår i selve nedgravningsfylden, og det ser ud til at være af neolitisk karakter (X1365).

A3019 det mulige ildsted i huset, centralt placeret mellem de to vestlige stolpesæt, og som det anes på foto; bulkistegraven er anlagt lige ved siden af denne.

Der blev taget seks jordprøver og heri fandtes ganske lidt makrofossilt materiale i form af lidt frø af bleg ferskenpileurt samt få korn af byg og emmer/spelt. Der blev foretaget tre ^{14}C -dateringer på korn:

X666 (A3024 vægstolpe) 1751 (94,3%) 1641

X669a (A3040 vægstolpe) 1506 (95,4%)1415

X669b (A3040 vægstolpe) 1878 (95,4%)1630

Fase 4 - Bulkistebegravelse og opførelse af gravhøj

På baggrund af andre udgravede høje på Kildebjerg forventedes det, at en ældre grav – formentlig fra den sidste del af stenalderen – ville udgøre den oprindelige, centrale grav, der i sin tid gav anledning til højens opførelse. I vores indledningsvis søgen efter dén grav, skete der imidlertid noget ganske uventet. I den nordlige udkant af gravhøjen, fremkom en større dyngeste.

Detektorfører René Hansen, som bistod med afsøgning af højen ved afrømningen af overjorden, ilede til og fik straks et godt signal nede mellem stenene, der herfra måtte fritlægges med skovlske og børste. Et slidsomt arbejde, der dog lønnede sig ved glæden over at se de umiskendelige rester af et stenleje til en egekistebegravelse fremtønde af mulden (A2966).

Egekisten var godt nok for længst forsvundet, men den imponerende stensætning, som kisten har været omsat med, fremstod uforstyrret. Stendyngen var orienteret øst-vest, og af det aflange aftryk efter kisten kunne man se, at den har været 270 cm lang og 60 cm bred. Selve stensætningen var 4,20 m lang og 2,70 m bred og bevaret i en højde af omtrent 40 cm. Kisten har formentlig bestået af en lang, afbarket egestamme, der var flækket på langs og derefter udhulet, så den døde kunne gravlægges heri. Det må have set prægtigt ud ved gravceremonien, hvor den lange egestamme har tronet oven på den omhyggeligt anlagte stenforhøjning. Nu var der kun lidt brun jord tilbage der, hvor kisten engang stod, men vi vidste jo fra detektorafsøgningen, at der var metal i graven.

Efter afrensning fremstod graven som en oval struktur med en trugformet fordybning i midten, der tydeligt viser egetræsstammens rundede form.

Udgravning af gravlejet. På den modsatte side af balken kan man se en af de sten som var synlige i søgegrøften lige under den sorte spand.

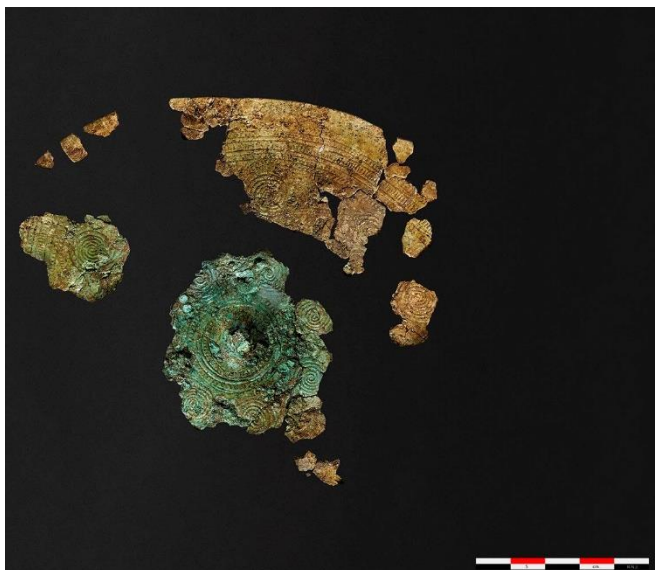
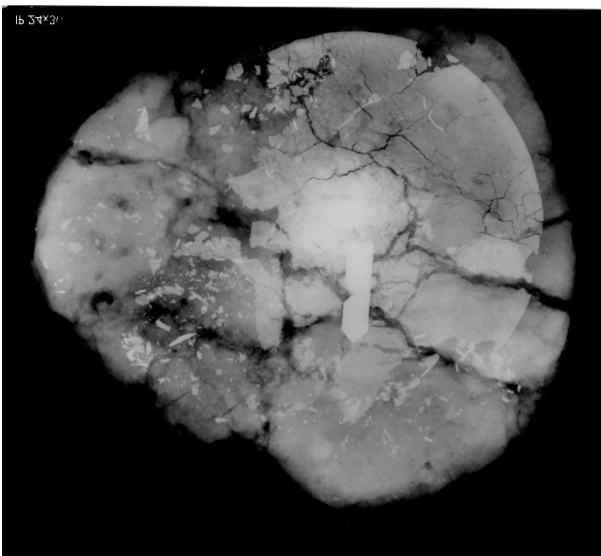
I den sparsomme fyld i sporet efter kisten fremkom der masser af bittesmå bronzestumper i de områder, hvor der kunne forventes metalgenstande. Området med detektor-signalet lå midt i gravens nordside, og her dukkede der en bronzedolk frem (X638). Dolken var 28 cm lang, og både klinge og sværdfæsteknap var udført i bronze. De to dele har været forenet med et skæfte i organisk materiale – måske ben eller træ. Den slags raffinerede detaljer kunne ikke aflæses i felten, da kniven var i så dårlig forfatning, at der ikke kunne graves helt ind til genstanden. Det så dog ud som om fæsteknappens diameter var ganske stor, hvilket ses i den ældre bronzealders periode II (1500-1300 f.Kr). Ved klingens spids sås en smule træ, der formentlig stammer fra skeden, men det blev vi først klogere på efter konserveringen.

Ved halsregionen lå der en helt enkel, meget itubrudt bronzehalsring (X637), og ved den gravlagtes fødder lå resterne af en tynd ankelring (X635), ligeledes af bronze. Af disse var der så lidt metal bevaret, at de ikke gav noget udslag på metaldetektoren. Det samme gjaldt den sidste gravgave: I gravens midte, lige ved siden af dolken fremkom en bælteplade (X642). Ikke nok med at bæltepladen var stærkt nedbrudt, den var også forstyrret af musegange, og på røntgenbilledet af den fornemme gave ses tydeligt, at kun omtrent en fjerdedel har overlevet de 3500 år i jorden. En bælteplade, ankelring, halsring og en dolk taler dog deres tydelige spor; gravlagte var en kvinde af særlig byrd.

Figur 5 og 6. Tv: Billedet viser bronzedolken, som den lå i gravens nordlige side. Lige netop ved gravlagtes venstre arm. Metallet var i så dårlig stand at dolken ikke kunne graves yderligere fri. Th. ses dolken pakket omhyggeligt ind i gaze, så den forsvarligt kunne fragtes til Moesgaards konserveringsafdeling.

Det blev meget hurtigt klart, at metalgenstandene i graven var i virkelig dårlig forfatning. Det var lidt som at forsøge at udgrave en våd kiks, så en fuldstændig afdækning af gravgaverne kom ikke på tale. Der blev i stedet efterladt flere cm jord om genstandene, som blev taget op i et såkaldt præparat, så jorden siden kan fjernes af en konservator under mikroskop.

Til venstre ses røntgenbilledet af Kildebjerg-kvindens bælteplade, og det er tydeligt at se pladens ringe stand. Den lysende plet i midten viser bæltepladens spids, hvilket svarer til midten af pladen. Desuden ses pladens afrundede kant, samt noget utydelige spor efter spiral-ornamentik. Resultatet af konserveringen var naturligvis præget af den ringe bevaring, men det, der var at arbejde med, er blevet flot. Røntgenfoto: Moesgaard Konserveringsafdeling, Foto til højre: Rogvi Johansen.

En bælteplade var et fornemt smykke, der kun blev båret af aristokratiets kvinder og formentlig kun ved særlige begivenheder. Praktisk har den jo ikke været, som den sad monteret foran på

maven, men den har set prægtig ud og har skullet symbolisere solen. Bælteplader blev støbt i bronze, og de var ekstremt tynde i metallet, hvorfor bevaringen ofte lader en del tilbage at ønske. De kunne være i forskellig størrelse, der gerne blev større jo længere op i bronzealderen, man kom, men alle havde form som en cirkulær smykkeskive med ophøjet, ret spidst midterparti. De var ornamenterede med spiraler og koncentriske cirkler, hvilket også ses på røntgenbilledet af Kildebjergkvindens 14 cm brede bælteplade. Dimensioner og ornamentik på Kildebjergkvindens bælteplade er lige som dolken med til at datere graven til tidsrummet mellem 1500-1300 f.Kr. Både gravens dolk, ankelring, halsring og den ultratynde bælteplade er støbt ved *cire perdue*-metoden.

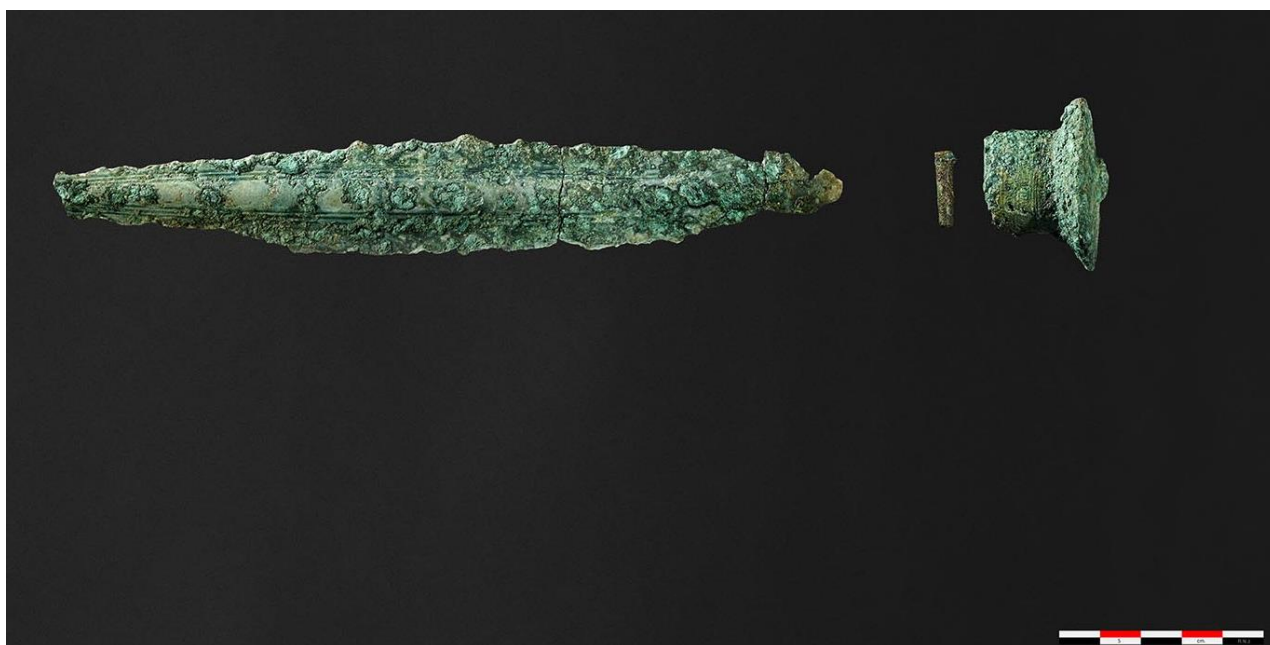
Beskrivelse af X642: Bælteplade i bronze i meget fragmenteret stand. Bæltepladen har været omtrent 14 cm i diameter og ornamenteret med spiralornamenik og krydsskravede bånd i et mønster meget lig en bælteplade i samme omfang fra en grav i Voel (Aner & Kersten 2014, grav 6548, tabel 25). Bæltepladen fra Bredhøj er så dårligt bevaret, at der mangler et parti mellem de to zoner med fortløbende spiraler, men ellers er ornamentikken meget ensstemmende. De er dog ikke støbt i samme form, for mens bæltepladen fra Voel har 11 spiraler i den indre ring, har Bredhøjs eksemplar kun 9.

Den har en central, forhøjet midterdorn, der ikke er voldsomt fremstående, og hvis spids har lidt en smule under at den var det første, der fremkom i udgravningen. Omkring denne ses koncentriske riller med tværriller og herom løber de sammehængende spiraler i et ubrudt forløb. Fra denne til næste spiral-zone, der består af dobbeltspiraler er overgangen som ovenfor nævnt, uvis, men man kan forestille sig at det igen har været koncentriske cirkler med tværriller. Dobbeltspiralerne er forbundet både via en tynd rille, der går fra den nedre del af den ene, til den øvre del af den anden. Begge spiraler er så indrammet af en dobbeltlinje med tværriller, som danner et sløjfemønster, der binder sammen til næste dobbeltspiral og så fremdeles. Yderst indrammes det hele atter af et dekorationsbånd bestående af tre koncentriske cirkler med tværriller. På bagsiden, under midterdornen ses en noget ujævnt tilvirket øsken. Den måler under 1cm, men er kraftig og har uden tvivl fint kunnet holde det tynde metal, som udgør bæltepladen.

Beskrivelse af X638: Bronzedolk bestående af knivsblad, sværdfæstegreb og nitter. Dolken har været 28 cm lang, og både klinge og sværdfæsteknap var udført i bronze. De to dele har været forenet med et skæfte i ben (X1357), hvorefter der fandtes lidt rester inde i fæsteknoppens hule indre. Her lå også en hel samt flere fragmenter af bronzenitter, der sammen med den bevarede lerkar, har skullet holde sammen på knivens elementer. Bladet er lancetformet og 4 cm bredt på det bredeste sted. Der er blodriller med tre parallelle linjer på hver side af den ligeledes lancetformede midterribbe, og mod grebtungen bøjer de udad mod æggene. Bladet måler i sin nuværende stand knap 20 cm og spidsen mangler ligesom det meste af grebtungen. Ved klingens fandtes ved udgravning på konservering nogle flade træfragmenter af løvtræ, der må stamme fra en træskede (X1359) Der er 8 fragmenter af nitter bevaret, og det længste stykke er 18mm langt, tværsnit er omtrentligt cirkulært med en diameter omkring 4mm.

Fæsteknoppen er med let spidsoval form 45 mm lang, 38mm bred, rigt dekoreret med spiralornamentik i form af seks sammenhængende spiraler omkring en spidsoval knop, hvis fod har været dekoreret med et smalt skraveret bånd. Langs kanten ses et tilsvarende bånd, der yderst indrammes af parallelle linjer. Denne ornamentik afspejles på den nedre del af fæsteknoppen, hvor omløbende linjer ses i grupperinger med skraverede bånd. Undersiden af knoppen, der undertiden også kan være ornamenteret, er så korroderet at det ikke kan ses om det også er tilfældet for denne dolk. Knoppens højde er knap 30 mm i alt.

En næsten identisk sværdfæsteknop kendes fra en tilsvarende grav, der er udgravet i Voel i 1894 (Aner & Kersten 2014, grav 6541 side 66, tafel 24). Denne er ganske vist fra et sværd, men af tilsvarende to-delt anordning med et organisk skæfte. Ornamentik, form og nittens placering er stort set enssvarende.

X638: lancetformet bronzedolk med blodriller og fæsteknop. Der fandtes flere nitter til fastgørelse af grebet, der har været udført i ben. Fæsteknoppen ses at være spidsoval med spiralornamentik. Foto: Rogvi Johansen.

Beskrivelse af X635: Helt enkel bronzering med oval form fundet ved højre ankel i bulkistegravens fodende. Ringen måler 92 mm på den ene led og under 70 mm på den anden, der dog ikke er

intakt. Nu fremstår den med en omtrent 60 mm bred åbning, der har været smallere, men som formentlig har været der, så smykket var til at få på. Hvorledes afslutningen har været viden ikke, men andre tilsvarende smykker kan blot ende i en stump spids. Havde der været en sammenrullet spiral i hver ende, eller en mere massiv afslutning, var der formodentlig noget bevaret. Ringens tværsnit er cirkulært og kraftigst midtpå, så den bliver smallere mod åbningen. Bronzen fremstår glat og uornamenteret.

Beskrivelse af X637: Meget fragmenteret halsring i bronze. Den kan ikke tages ud og fotograferes, da der er tale om en masse små fragmenter, der ser temmelig dårlige ud. Det største fragment er knap 5 cm langt, flere er omkring 1 cm, men mange fragmenter er langt mindre. På flere kan det anes at der er tale om en snoet halsring. Det kan ikke vurderes hvor stor den har været, men der ses en snoet halsring i en tilsvarende grav i Voel (Aner & Kersten 2014, grav 6548, tafel 25). Ringen kunne ikke tages ud af kassen fra konservering, og den kunne heller ikke rigtig fotograferes, så hvis man vil arbejde med den, må man have fat i den.

Der kendes omtrent 600 egekistegrave fra det nuværende danske område, og hovedparten er desværre udgravet for over 100 år siden, hvorfor en del detaljer er gået tabt. De mest berømte egekistegravlæggelser kendes fra Egtved (Egtvedpigen) og Borum Eshøj, hvor det organiske materiale fremstod, som var det nedlagt dagen forinden. Kildebjergkvindens grav var desværre ikke så velbevaret. Dyrkning, sure jordbundsforhold, bakterier, svampe og markmus har for længst gjort det af med det skind, hun formodentlig har været lagt på. Hun har helt sikkert også været klædt i uldtøj og måske med et kunstfærdigt hårnet af hestehår. Derudover kan der, som hos Egtvedpigen, have været en birkebarksspand med en alkoholisk drik eller nedlagt sommerblomster.

Alt det aner vi ikke noget om. I det præparat, der indeholdt bronzedolken, fandtes ganske små fragmenter af noget lærredsvævet tekstil med z-tvundne tråde (X1358), samt nogle små flade stykker af løvtræ, som antages at stamme fra en træskede (X1359). Af kvinden var der heller intet bevaret, så det eneste vi ved om hende, er, at hun var af fornem slægt, og at hun har været omkring 165 cm høj. Det sidste kunne vurderes ud fra placeringen af hendes smykker.

Da gravgaverne var fjernet, kunne det øverste stentæppe fjernes. Det er forholdsvis nemt at se, hvilke sten, der kan fjernes for at nå ned til den oprindelige underbygning til graven. Det overliggende stentæppes funktion har primært være at stabilisere kisten, hvorimod denne konstruktion har været selve gravlejet. Det er konstrueret utroligt flot med større, højt kantstillede sten rundt langs kanten, mens de mindre sten midt i det aflange gravleje er lagt meget plant med den flade side op. En ¹⁴C-datering på et forkullet korn fra overfladen lige under egekistegraven viste en datering fra 1461-1304 f.Kr, hvilket stemmer fortrinligt overens med egekistebegravelsernes storhedstid i ældre bronzealder periode II (1500-1300 f.Kr.).

Her ses gravens underbygning delvis eksponeret med store højkantsstillede sten langs kanten. Set fra vest, hvor det også er tydeligt på højens runding, at vi befinder os i kanten af komplekset.

TV: gravlejet, hvorpå den udhulede egekiste har været anbragt. Sådan så graven ud, da det overliggende stentæppe var fjernet. De mange mørke striber under graven er spor efter den forhistoriske plov, arden.
TH: en rekonstruktion af Kildebjergkvinden i sin kiste (Anders Hagen Mørk).

Det er bulkistegraven A2966, der giver anledning på opførelsen af selve højen. Derom hersker ingen tvivl, og der er da heller intet, der indikerer at her skulle have været en oprindelig, mindre høj, til hvilken bronzealderens folk skulle have ønsket at knytte forbindelse. Tværtimod, ser det ud til at det har været de forfædrenes huse, man har villet knytte sig stærkt til. Det kan ikke være tilfældigt, at det ældste hus (K42) er det mest centrale element på gravhøjen. Gravens (A2966) placering helt ude i kanten af højen, men inde i huset dateret til ældre bronzealder K43, viser også, at dette hus havde en særlig betydning for dem, der anlagde graven. Ellers kunne den ligesåvel være anlagt på midten af den naturlige bakke. Hvis husenes betydning var sekundær, kunne hendes grav langt hellere være anbragt på den centrale top. En bulkistegrav helt decentralt i en gravhøj er mildt sagt et særsyn, og der formodes at være tale om et forfædrenes kompleks, som skulle skærmes under høj. Med al sandsynlighed fordi man ønskede at koble sin slægts tætte forhold til området til sig selv om samtiden med henblik på at skabe samhørighed og ejerskab over det frugtbare landskab (Søndergaard 2023; Søndergaard & Bagge 2021).

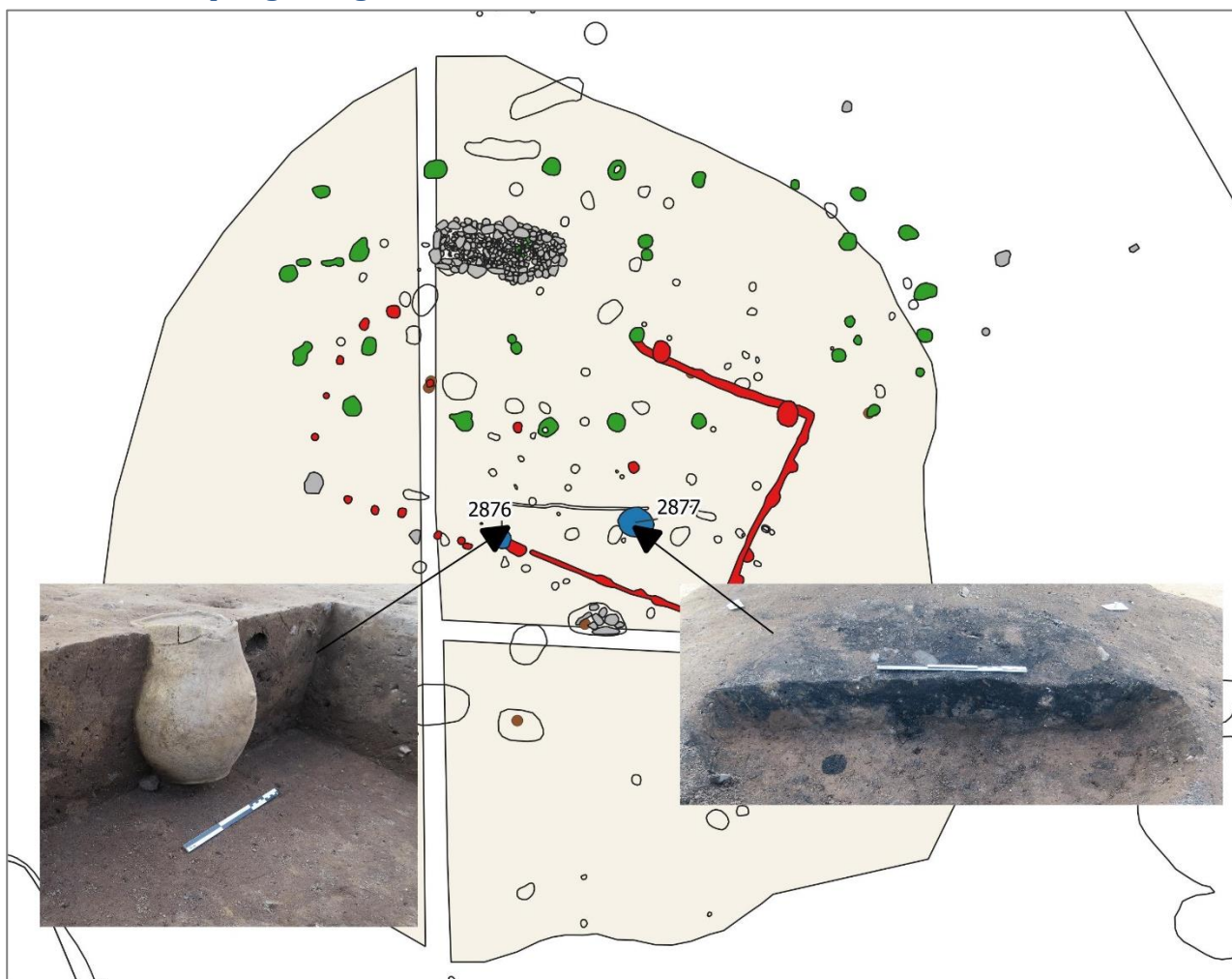
Om selve gravhøjens opførelse kan der ellers ikke siges meget. Den må være opført af tørv, men da bevaringen var så ringe, kan der intet siges om, hvorledes man er gået frem eller hvor kraftige tørv, der er anvendt.

Øst-profilet af den nord-syd gående balk. Stolpehuller under balken til venstre er vægstolpe A3114 i bronzealderhuset K43.

Profilerne var ensartede på alle balkene: brunt i brunt med gule blommer af sand. Formentlig kan den grålige tone nederst tolkes som den gamle muldhorisont, og det er jo i hvert fald i denne at ardsprene er blevet tildannet. Profilerne var knap 70 cm på den højeste del af højen, og den har næppe været meget højere ved opførelsen. Det er lidt ejendommeligt, at man opfører så lidt markant en høj, men det skyldes måske at den naturlige bakke har været så omfangsrig, at højen bredde alene har været imponerende. Selve højfylden har dækket omkring 24 m i diameter og den naturlige bakke 36 m, så den har formentlig skilt sig ud i landskabet, om end den fremstod overpløjet med nutidens blik.

Fase 5 - Brandpletgrav og nedsat kar

Det, der i forundersøgelsen fra 2018 blev opfattet som en urne, viste sig at være et temmelig stort kar (X630), nedsat helt centralt i højen. A2876 var nedgravet lige ned oven i enden af væggrøften til huset K42, men det må have været tilfældigt. Anlægget betegnes A2876 mens selve krukken er X630. Krukkens rand stod i niveau 84, mens muldooverfladen på balken var 46. Krukken har næppe været gravet meget dybere ned fra overfladen en 50 cm, og X630 er derfor med til at vise, at gravhøjen ikke har været meget højere. Det mest overraskende var krukkens størrelse. Det formodedes ved forundersøgelsen, at der ville være 10-15 cm højfyld tilbage, baseret på højden af de urner, der ellers er udgravet på Kildebjerg, men dette var næppe nogen urne, og derfor var den af en anden beskaffenhed.

Nedgravningen omkring krukken beskrives som: mørkt brungråt let leret sand, lidt heterogent og spættet af lysere blommer. Uklart afgrænset mod vest, hvor højfylden flyder ind.

Beskrivelse af X630: Stor, næsten komplet krukke i gråbrunt, mellemfint magret gods. hovedsageligt fragmenteret omkring hals/rand. Enkelte løse skår kunne ikke pålimes. Krukken er 3-leddet, blødt afrundet svajet med en knop på det bredeste sted på hver side af karret. Randen er

rundet og lige. Karret er en anelse skævt/sammenfaldet i den ene side, så knopperne sidder i hhv. 16 og 17 cms højde over standfladen. Højden af karret er tilsvarende 29cm i den ene side og 30cm i den anden. Raddiameter er 18cm, bugens diameter er 27 cm på det bredeste sted og bunden er 13cm i diameter og lidt slidt rundt i kanten. Gods er velbrændt. Formen er af en art, der ses gennem det meste af bronzealderen, men knopperne tidsfæster den i yngre bronzealder (IV-V) (Lolk 2009, 67).

X630 krukke med knop på bugens bredeste sted samt indholdet heraf: X1441: læssevis af bittesmå bronzefragmenter, der måler 5 mm og nedefter. Flere med rand og kannelure-ornamentik.

Eneste knoglemateriale, der fandtes i krukken var af markmus og mosegris, og mon ikke de er forvildet herind i nyere tid (X1440). Derimod fandtes blandt disse knogler en masse bittesmå flager af ultratyndt bronze, noget er ornamentet med riller, et enkelt ser ud til måske af være noget af en spiral, og andet er tydeligvis rand. Lise Frost og Malene Beck foreslog ved første øjekast på konserveringen at det måske kunne være en vulstring, hvilket også kunne forklare den sære lerklump der også fandtes inde i karret. Lerklumpen viste sig dog at være noget sammenkittet sandjord, hvori man kunne se bittesmå bronzeflager, og den dryssede så meget at der tydeligvis IKKE var tale om en regulær ler-kerne til en vulstring. Den blev forsigtigt undersøgt, og der var flere flager inde i klumpen.

Kanneleringer langs mange af fragmenterne ligner de dekorationer, som ses på både guld- og bronzeskåle fra perioden, og der anes også mindst fire fragmenter med noget tyndt, udsvajet rand, samt masser af udekorerede fragmenter. Det kan være, det er fragmenter af en meget tynd skål. Karret kan næppe kaldes en urne, da der ikke var andre knogler heri end muse- og mosegris-knoglerne, som må hidrøre et par uheldige indtrængende. Bronzefragmenterne i urnen bærer ikke præg af at have været brændt og der er ingen tegn på noget pyroteknisk. Det kan selvfølgelig være et kenotaf, men det kan i princippet så gælde for ethvert hul nedgravet i højen. Bronzerne kan måske nærmere antyde, at der er tale om et nedsat offerkar. Måske det skal tænkes i forbindelse med brandpletgraven, der er dateret omtrent samtidig.

A2877 brandpletgrav: Bronzen fra overfladen har næppe nydt godt af muldafrømningen, men den fragmenterede tilstand, der vel bedst beskrives som fnuller, indikerer at genstanden har været fragmentarisk allerede ved deponeringen (X644). Der ses lidt sortfarvning på det grønhvide fnuller, som kunne indikere ildpåvirkning. Eftersom det indsamlede keramik fra gruben tilsvarende var sekundært brændt (X1141 og X1145), må det formodes at der er tale om primært gravgods, som har været med på bålet. Der er få skår medgivet og de er små, men kunne sagtens stamme fra samme lerkar. Det er typisk for brandpletgravene at der kun medgives en lille portion lerkarskår - altså en partiel deponering (Henriksen 2009, 99). Dette afspejles i knoglematerialet, der er noget beskedent med meget små fragmenter af hvidbrændt knogle. Det største knoglefund var en koncentration i gravens sydvestlige del (X1139), som blev indsamlet ved tømning af anlægget. Heri fandtes bl.a. få kraniefragmenter, men ellers ikke karakteristiske elementer. Hele brandplettens indhold blev hjemtaget til flotering, og herved fremkom små portioner af meget småt knoglefnuller (X1134, X1135, X1137). X1139 vejer knap 20 gram, og de øvrige fund næppe mere end et par gram tilsammen (for småt til vejning). Dette stemmer således ganske vel overens med gennemsnittet af knogleindhold fra brandgravene på Brudager Mark gravpladsen (Henriksen 2009, 104).

A2877 brandpletgrav i profil. Knoglematerialet optrådte i små koncentrationer. Set fra nord.

Der er dateringen ganske vist i romersk jernalder, men selve gravtypen er kontinuerlig og det er værd fremover at holde øje med knogle-indholdet i brandgravene. Et brændt individ vejer gennemsnitligt et sted mellem 1500-2000 gram, så der er kurateret betragteligt i materialet fra ligbålet, Det sorte trækulsfarvede og -holdige fyld i gruben er fejlet sammen fra selve ligbålet og vedlagt sammen med (udvalgte) skår, knogler og en bronzegenstand, hvis tilstand ved deponeringen, vi har ringe overblik over. Brandpletgravens omfang, 90 cm x 75 cm, betyder at der har måttet graves et ikke ubetydeligt hul i gravhøjens top ved anlæggestidspunktet.

Der er ved udgravning af brandgruben fundet flere flintafslag uden ildpåvirkning (X1142 og X1146), samt et par stykker ildskørnet naturflint (X1140). De første kan med al sandsynlighed tilskrives samme årsag som tilstedeværelsen af et par skår af senneolitisk/ældre bronzealder-datering (X1143), nemlig som værende en del af den jord, som graves op ved anlæggelsen af graven ned oven i højfyld og huskonstruktion af netop denne datering (K42).

Højen har ikke været meget højere end den var ved udgravningens opstart, for man har næppe gravet flere meter ned, men blot det nødvendige. Topniv af brandpletten var 78, bundniv 93, men bunden var meget ujævn og dybden er ifølge tegningen nærmere 10cm. Toppen af højen var, målt på muldoverfladen af hovedbalken, 46. Altså en forskel på 32 cm. Måske har man gravet en lidt større kasse ud for at få et areal af lave gruben på, men det kan ikke bevises. Man vil godt kunne håndtere gravlæggelsen fra et niveau både 42 og 50 cm over gravbunden.

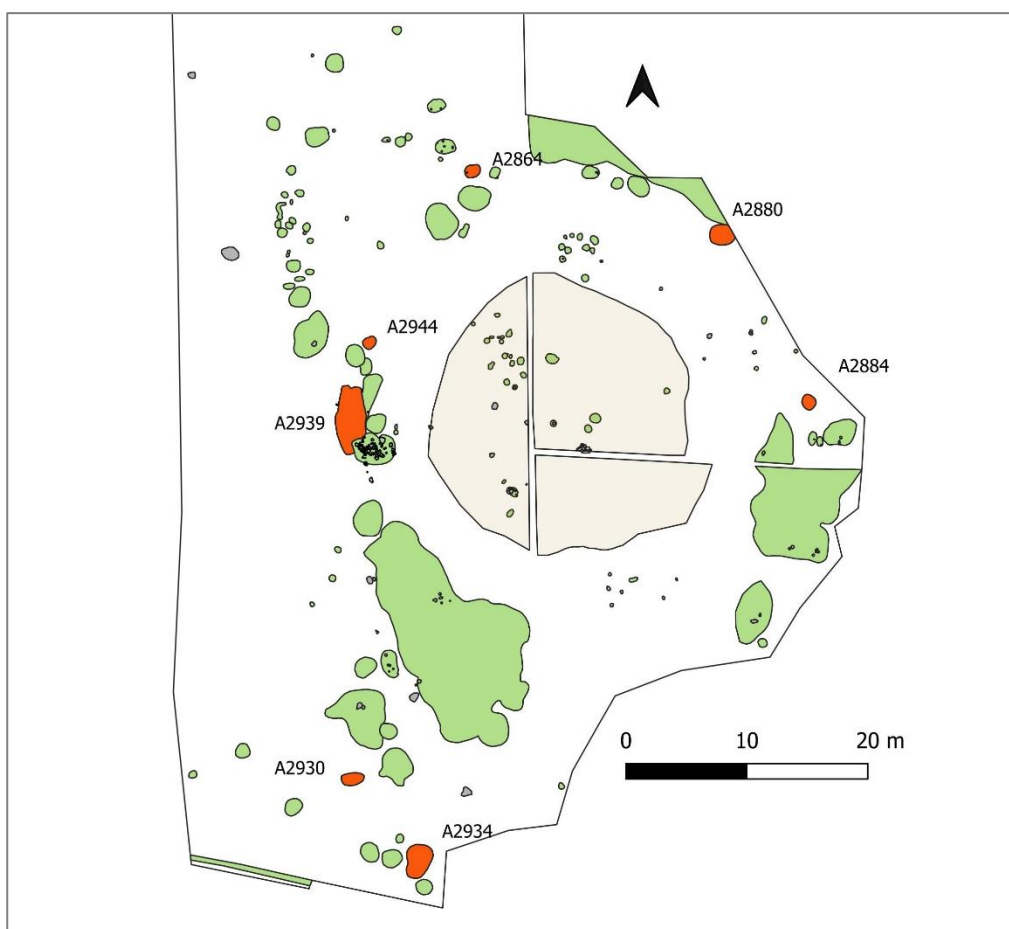
De sekundært brændte skår fra brandpletgraven, samt de meget sølle rester af det primære gravgods i bronze (X644).

Der fandtes ardsfor og yderligere flintafslag under gravgrubens bund. Placeringen af brandpletten har været vigtig. Hvorledes den relaterer sig til A2876 - det nedsatte kar - er usikkert, men det er tillokkende at se dem i sammenhæng. A2876 er nedsat midt i højen - så vidt som højens nøjagtige

udstrækning kan fastslås, virker det som om A2876 er nedsat helt centralt i højens akser i alle retninger. A2877 er nedgravet 3,50 meter i østlig afdeling en lille anelse nordligt for A2876. A2876 - det nedsatte kar - er anbragt nøjagtigt i enden af væggrøften til K42, mens A2877, brandpletten, ligger inde i den østlige halvdel af selve huset. Det må næsten være tilfældigt at anlæggene relaterer sig til huset, da det udgør den ældste del af gravhøjsaktiviteterne. Ingen tvivl kan dog herske om, at nedgravningen oven i højen ikke er tilfældig, men et udslag af at man ville forbinde sig med den status og historik, højen repræsenterede.

Fase 6 – (Rituelle) aktiviteter i gruber ved højfod

Omkring højens fod og videre ud fandtes gruber i rigt antal. Store, små, dybe, lave, fundrige og - tomme, og vi nåede ikke at få udgravet dem alle grundigt. Særligt det store grube-kompleks sydvest om højen (A2919) måtte undersøges overfladisk, da her var så mange nedgravninger, da først overjorden var rømmet af igen, at det ville have taget hele budgettet, at få styr på dem alene.

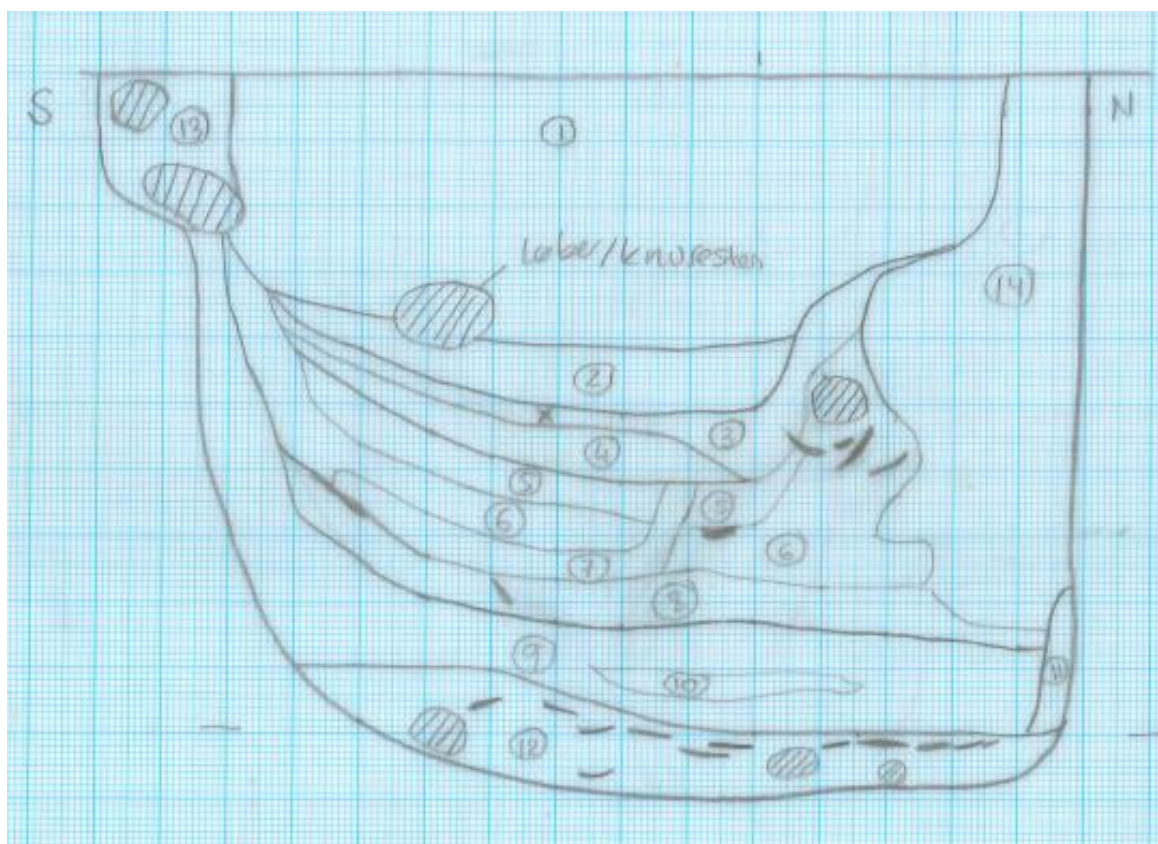
Oversigt med i teksten gennemgåede gruber. A2919 er den store grønne plamag sydvest om højen.

De inderste gruber omkransede fint den naturlige højfod, hvilket også fremgår tydeligt af oversigtsplanen. Der er desuden gravet yderligere grubeområde med bl.a. keramikovn stik øst om feltet i forbindelse med etablering af golfbanen (SBM1092). Således kunne det godt hænde, at det var materialetagningsgruber, der var tale om rundt om gravhøjen. Man synes dog at undergrunden ikke var rigtig velegnet, og guderne skal vide, at det ikke er ler, der fattes i undergrunden på Kildebjerg, og endda meget leret jord lige i nærheden. Jorden omkring gravhøjen var let gruset, let sandet lerjord, og den måde gruberne er etableret på, forekommer materialetagning heller ikke indlysende.

Der var mange virkelig spændende gruber, og der vil kunne laves interessant forskning i forhold til at klarlægge indhold på tværs af anlæg og deres relation til højen. Det har ikke været nemt at udvælge gruber af de talrige, men nogle gruber viste sig alligevel mere bemærkelsesværdige ved, at fremvise spor af hændelser, der syntes relateret til højens kultiske karakter. Andre anlæg er medtaget grundet særlige fund eller karakteristika. En oversigt over de i det følgende fremlagte gruber kan findes ovenfor.

A2884 – grube med forseglet deponering

Beliggende ved østlige side af højfoden. Delvis maskinsnittet, hvor de nederste 25cm er snittet med graveske (fra omtrent lag 8-14). Undergrund er sandet ler. $\varnothing=110\text{cm}$ D=110cm.

Lagbeskrivelse: 1: heterogent brungråt let leret sand med masser af naturlige udfældninger samt lidt keramik, og en del meget små trækulsnister, 2: en svag trækulshorisont adskiller 1 og 2, som ellers fremstår meget ens. 2 er en smule mere brunlig. På bunden af laget ses små grågrønne, lyse kugler/klumper af stift undergrundsler, som ikke ellers findes heromkring (2-5mm Ø). 3: lig 1 og 2, men kraftigt trækulsholdigt, Ved Xet på tegningen sås lidt hvidbrændt knogle, men det var for småt til indsamling. 4: ret sandet horisont, der egentlig er irregulært 3-laget: øverst gulligt sand, midtfor lom lag 1, nederst en meget tynd, afbrudt trækulshorisont. 5: homogent brungråt sand. 6: som 1 med flere meget tynde og afbrudte trækulslag - lidt større trækulsnister, men mest bitte bitte små. En del keramik i dette lag. 7: fint homogent brungråt-gråt sandlag. 8: meget lig lag 6 med trækul og keramik, men mere gråt. 9: omlejret gult undergrundsler. Næsten rent i nord, opblandet med gråbrunt sandet ler i syd. 10: Linse af lyst brungråt ler (se fotos nedenfor). 11: som 10. 12: dette lag blev gravet færdig med graveske, da her fremkom flere sten og kardele ved maskinsnit. En hovedstor sten + 5-10 håndstore sten var anlagt noget usystematisk på bunden og flere kar var smidt/nedsat herover, bla. noget ornamenteret kar samt fad-dele. Fyld var gråt leret sand med en del trækul, sten og trækul - særligt i nord ved fad-delene. Ved udtag af jordprøve fremkom flere skå- og faddele, Typiske karformer til ofringer/rituelle handlinger. Alle så ud til at sidde "rigtigt" - altså ikke på hovedet. Man får det tydelige indtryk at den nedre hændelse lag 12 er en ofring, som er afsluttet/forseglet med et lag undergrundsler (lag 9), der har skærmet de farlige, hellige remedier mod verden. Jordprøve X631 er udtaget af laget. 13 + 14: omlejret/indskredet undergrundsler.

A2884: Gruben under udgravning. Der kan anes forskellige trækulshorisonter opefter og her ses lag 10 som den gule undergrund, der ligger i fladen af anlægget til venstre. Til højre er lag 10 fjernet, og lag 12 er rensat af med sten, faddele og trækulsklatter.

Gruben er delvis tømt fra lag 8 og nedefter. I det nederste lag 12 fandtes der skår fra en skål (X11699) samt skår fra hele fire forskellige fad med brede rande (X1171-X1174). Et af fadene var sekundært brændt, mindst et har været nær-glittet i sortbrændt gods, og to har været mere på det jævne kvalitetsmæssigt. Både skål og mindst et af fadene har haft sære ridser på indersiden,

der synes at kunne stamme fra en kniv, der er ridset ned i, og alle fadene og skålen er knust mod stenene, der lå i bunden af anlægget. Det er langt fra alle skår, der har været med i deponeringen, så måske disse optræder i andre gruber.

Det er interessant, at det netop er fade og skåle, der ligger her nedkulet og knust på bunden af et dybt hul. Udgraver tolket det som hellige artefakter, som har indgået i en offerhandling ved forfædrenes høj. De genstande, der har været anvendt ved et sådant ritual, har været meget farlige efterfølgende, og det er typisk, at disse sager knuses og nedkules. Det er desuden også typisk at der er tale om fade og skåle – tænk på den romerske *patera*, der optræder på enhver offerscene. Fadene har egnet sig til at samle offerkødet på, mens skålene har opfanget de slagtede dyrs blod. Dyrefringerne kan forklare det brændte materiale mellem sten og skår, som resterne af offerbålet, som skulle samme vej som de farlige remedier. Derfor har det ikke alene skullet graves dybt ned, det har også skullet knuses, og overlejres af et lag gult undergrundslag, førend resten af hullet kunne re-etableres til overflade. Der er naturligvis tale om et tolkningsforslag, men gruben skilte sig betragteligt ud og der er tydeligvis noget på færde i det bundlag, som ikke kalder på en rent opbevaringsmæssig funktion.

A	anlægstype	Datering	Xnr	Materiale	Kalibreret alder
2884	Offergrube K44	FRJ	X631a	korn	321 (71,8%) 201
2884	Offergrube K44	FRJ II-III	X631b	korn	371 (93,5%) 194

Gruben er 14C-dateret på to kornkerner til den mellemste førromerske jernalder, hvilket stemmer overens med de indsamlede genstande.

a2884 med tydelige undergrundslag.

Profil af skål X1169 fra lag 12 og X1172 faddele. Bemærk de lodrette, dybe ridser, der ses i overfladen i den øvre venstre del samt på den brede mundingsrand samme steds.

A2944 Grube med deponering af to knusesten

Ø=108cm D=60cm. Delvis maskinsnittet sammen med A2942, men ved skårlaget holdt vi inde, og resten er udgravet med ske. Fyldb beskrivelse: 1: Ret homogent mørkbrunt-gulbrunt let leret sandjord. Lidt trækulsnister men ellers sterilt. diffust afgrænset til 2.2: fundhorisont med masser af keramik; krukker, fade, lille næsten hel kop og store skårflader, der lå pakket ud i det bortgravede snit. Fylden er mørk brungrå med masser af trækul og også en tynd bræmme af rødbrændt materiale midtfor (det viste sig at være en del af den ildbuk/-blok, der er tegnet på tegningen). Jordprøven indeholdt ikke andet makrofossilt materiale end trækul. 3/4: indskredet undergrund 5: ret fladbundet nedgravning. Der lå flere sten i denne nedre del, 3 knusesten samt nogle marksten/granitsten, ikke helt nok til en regulær pakning. Fyld er lyst og gråligt med lidt trækulsnister og få stykker keramik.

Tolkning/beskrivelse: Nedgravet i leret, sandet undergrund ved siden af A2942. A2944 ligger tættest på højen. I fladen lidt uklar ved muldafrømningen, da her lå noget brunt kulturjord, der vanskeliggjorde faldetolkningen. Sikkert jordflydning. Da gruben blev rensat frem var den nogenlunde cirkulær og lag 2 sås som en ring rundt i kanten. Grubens lag 2 er tømt og næsten al keramik hjemtaget (noget var for dårligt/fnuldret). Desuden er bundlaget væltet med spade for at se om her var flere knusesten. Det var der ikke. Tre handlinger: Nedgravningen lag 5, der så virker opfyldt med sten (bla. 3 knusesten) og lyst fyld (der ikke er indskridning/jordflydning). Hernæst står den åben lidt - repræsenteret ved lag 3 og 4. Lag 2 er næste handling: nedlægning af keramik i noget brændt materiale.

I skårlaget i lag 2 er der hovedsageligt skår af fire forskellige kar; to gråsort-brændte, som kan være madlavningskar, et stort rødbrændt forrådskar med beklaskning, og så skår af en skål/åbent kar i sølle forfatning. Der er også enkelte skår af andre kar. 3 kg sideskår, hvoraf flere var fra ovennævnte kar, er kasseret i indledende sortering. Der er ikke rigtig noget, der kan datere gruben nærmere. Indledende indtryk var ældre førromersk jernalder, men materiale-variationen i de gruber der sikkert kan henføres til hhv. ældre og mellem FRJ er så ensartet, når der ikke lige er de gængse ledetyper tilstede.

A2944: tv er det nedre lag 2 delvis udgravet, og man kan se de to af de tre fundne knusesten anbragt på bunden af gruben, th er skårlaget lag 2 frilagt.

Fund fra gruben A2944: Tre knusesten i lys kvartsit (X827-X829) fra nedre lag, samt det meste af et lille hankekar X1297 fra skårlaget, lag 2.

A2880 Grube med rødbrændt

A2880: Gruben under udgravning/registrering. Her kan man tydeligt se, hvorledes den befinder sig ned ad højens skråning, ligesom man tydeligt kan se de rød-, og sortbrændte horisonter i den nedre del.

Ø=140cm D=100cm, Der er 13 lag i gruben, som man må konsultere Anlægsbeskrivelsen, for at læse, men tolkningen er en nedgravning med flere brugsfaser. Lag 9 og bund af lag 1 rummer større kardele, evt hele kar. I lag 1 ses mange sten rund og i karrene. Mellem lag 9 og 1 ses lag af rødbrændt samt to forkullede lag. Derfor to deponeringsfaser med en brugsfase - evt som mile - indimellem. 14C-dateret til 393 (95,4%) 207.

X1421, finere kar med spor efter at være blevet slået itu, til højre ses den lille sære beholder X1424 og de andre fragmenter af noget, er i samme gods, og formentlig tilhørende, da selve beholderen er brudt af noget.

Masser af fund i gruben X806-X809, X1419-X1436, og her var både fragmenter af lerblok/ildbuk (X1419), et flintbor (X1425), faddele, skår af finere kar hvoraf nogle ser ud til at være slået itu (X1421 ex), en sær lillebitte men meget grimt udført beholder, der har siddet fast på noget andet (X1424), bundskår med hul (X1432) samt et par kværnstensfragmenter samt knusesten.

A2880 i profil med skår/stenlag midtfor, til højre X1425; muligt flintbor.

A2864 Knusestens-gruben

Forholdsvis lille grube, men med hele 9 knusesten i fylden. Ø=140cm D=35cm. Lagbeskrivelse 1: mørkt gråbrunt sandet ler med trækul, keramik og sten (Ø5-25cm), heraf 4 knusesten og 1 kværnstensfragment med knusefladen opad. Primært tykvæggede sideskår, hvoraf nogle større skårflader (meget porøse - gik itu ved optagning) lå på bunden af gruben. Klart afgrænset. 2: lyst brunt sandet ler, klart afgrænset.

Knusesten samt forarbejde sten fra den lille grube A2864 (X794-X804) Knusestenene er bemærkelsesværdige ensartede i farve og størrelse.

Det var ikke sådan at noget i fyldjorden ellers indikerede nogen form for særlig produktion eller særlig aktivitet, så måske det er en regulær deponering af knusesten.

A2930 Grube med kværnsten i to dele

Ø=107cm D=37cm snittet på tværs af amatørarkæolog Bent, da den indledningsvis blev opfattet som en mulig

grav. Oval grube, ret fundfattig men med flere sten (Ø 10-30cm) derimellem et kværnstensfragment, der lå med kværnfladen nedad. 1: brunt sandet ler med trækulsnister og lidt rødbrændt ler. 2: mørkt gråbrunt sandet ler med flere sten, dog ingen i profil. Keramik og en brændt knogle indsamlet fra hele anlægget. Anlægget er tømt og her fremkom endnu en halv kværn tæt ved midten. Denne side havde slibefladen op. Der fremkom også lidt små fragmenter af hvidbrændt rørknogle (X1239) i gruben, men disse kan måske være endt her tilfældigt, da der ikke var spor efter pyrotekniske aktiviteter.

A2930, delvis snittet med et omvendt (X821) kværnfragment synligt – til højre de to kværnfragmenter X821 og X822 fra hver sin ende af gruben ført sammen.

A2034 Fundrigt grubekompleks

Grubekompleks, der først har bestået af A2983 og A2984 - maskinen skulle langt ned i fladen før de kunne udspecificeres. Måske repræsenterer de lertagning. De har stået åbent lidt efter gravningen af hullerne; repræsenteret ved den gule undergrund der er næsten gennemgående (altså hvis den store sten i siden af A2984 er nedvæltet er det sket i denne stund, hvilket også ville forklare det omrodede udseende herovre. Måske er hullet så genopgravet eller udvidet ved lag 3 og lag 1. Særligt lag 1 er særligt fundrigt, lag 2 nærmest fundløst! 13 kg sideskår, hovedsageligt af slidt bopladsgods er kasseret ved første gennemgang.

Grubekomplekset, der viste sig at have flere nedgravninger under den øvre opfyldning – den gule undergrundshorizont, der starter ved den store sten i sydsiden og går tværs over, viser at hullerne til de nedre gruber har stået åben en tid, før det brungrå opfyldslag herover er fyldt i – og dette er også sket i mindst to omgange, hvilket kan ses af den mørkere keramik/fundholdige horisont, der går ned fra landmålerstokkens stumpe ende.

14C-dateret til: 354 (93,2%) 97 på et enkelt bygkorn. Dateringen bekræftes af de talrige fund, der er indsamlet: X1242-X1257. Flere fragmenter af lerblokke, kardele fra bredbuget vaser, masser af udsvajede rande og et enkelt ornamenteret randskår (X1251).

X1243: et ejendommeligt fragment af en ornamenteret genstand, ildbuk? Med gennemboring og cirkulær ornamentik.

X1246 ornamenteret lerblok, og X1250 skår med ornamentik, her ned mod bunden.

A2939 stenlægning

Nord-syd orienteret stenlægning, der måler 5,60-70 m i længden og 2,50 m i bredden. Meget kompakt sat med læssevis af knytnævestore sten i flere lag, og de var svære at fjerne. Mange sten var sodede men kun få var skørnede, hvilket vidner om at der er sket noget ovenpå stenene, men at der ikke er tale om en stor bunke ildskørnede sten, som er dynget op.

A2939 afrenset i fladen, den både overlejrer A2916 og underlejres af A2940, som også er gruber. Her ses den i forhold til hovedprofilet N-S øverst i foto over presenningerne, der dækker ardsprene på højens vestside.

Stenene er både slået i stykker og hele, lidt granit, men ellers marksten. De fleste er sodede, men kun få i granit er skørnede. Det giver noget mørkt trækulsfarvet fyld omkring stenene. Få flintafslag. Ved snit og tømning så det ud som om der er grundet med et lag grus eller mindre sten allernederst. Midtpå stenlægningen er stenene i 4-5 lag og der ses knusesten pakket helt ned i undergrund. Alle sten er fjernet og undersøgt, og dette resulterede i ikke færre end 25 knusesten.

Der kunne ikke foretages 14C-dateringer på anlæggets jordprøve, da her kun var et enkelt fragmenteret korn, samt noget ukrudtsfrø af det sædvanlige. Der var desuden meget få fund af keramik, men et enkelt randskår synes at være bredt facetteret (X1273). Selve anlægget overlejrer desuden A2916, hvori der blev gjort fund fra den tidlige del af førromersk jernalder, så A2939 dateres til anden halvdel af førromersk jernalder.

Meget regulært anlagt stenlægning. Først antaget som en struktur med relation til gravkulten ved højen lig de af Bjarne Henning og Henrik Bechs publicerede Kulthuse i Thy (Nielsen & Bech 2004), men denne her er yngre og der var ingen spor af stolpehuller nogen vegne. Alligevel forekommer det som om noget væsentligt har skullet ske herover med al den udviste omhu. Det kunne være en mulighed, at der er tale om en kultplads eller offersted, hvilket ville give en vis forklaring på alt det trækulsholdige fyld.

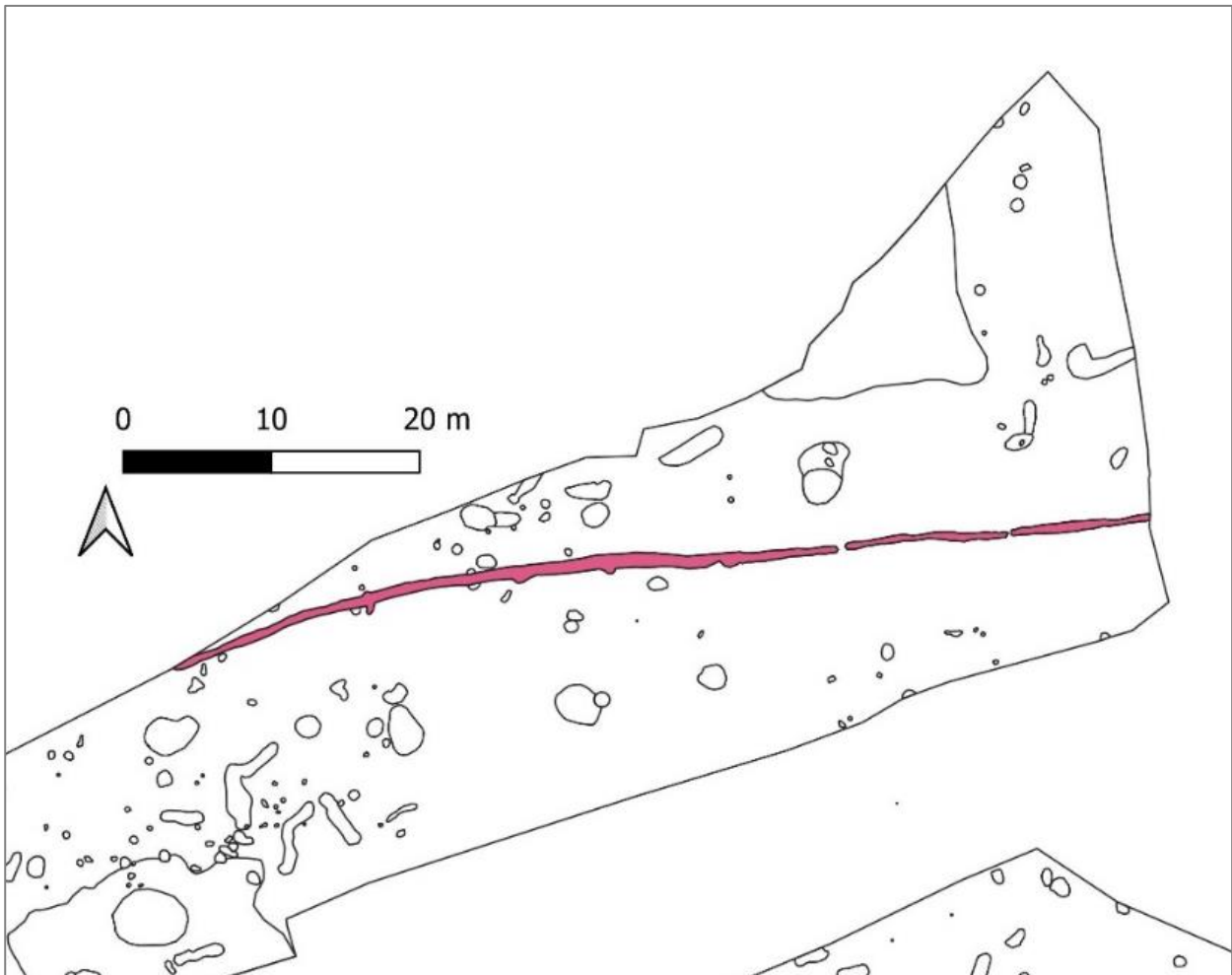
Her er stenlægningen delvis fjernet fra nord, og man kan tydeligt se, hvordan det mørke trækulsholdige fyld er drysset ned mellem alle de sodede sten.

25 knusesten fra anlægget samlet på et foto. Mange er i lys kvartsit, men der er stor variation i materialevalg – ikke i størrelserne, og kun få er fragmenterede (X741-X765).

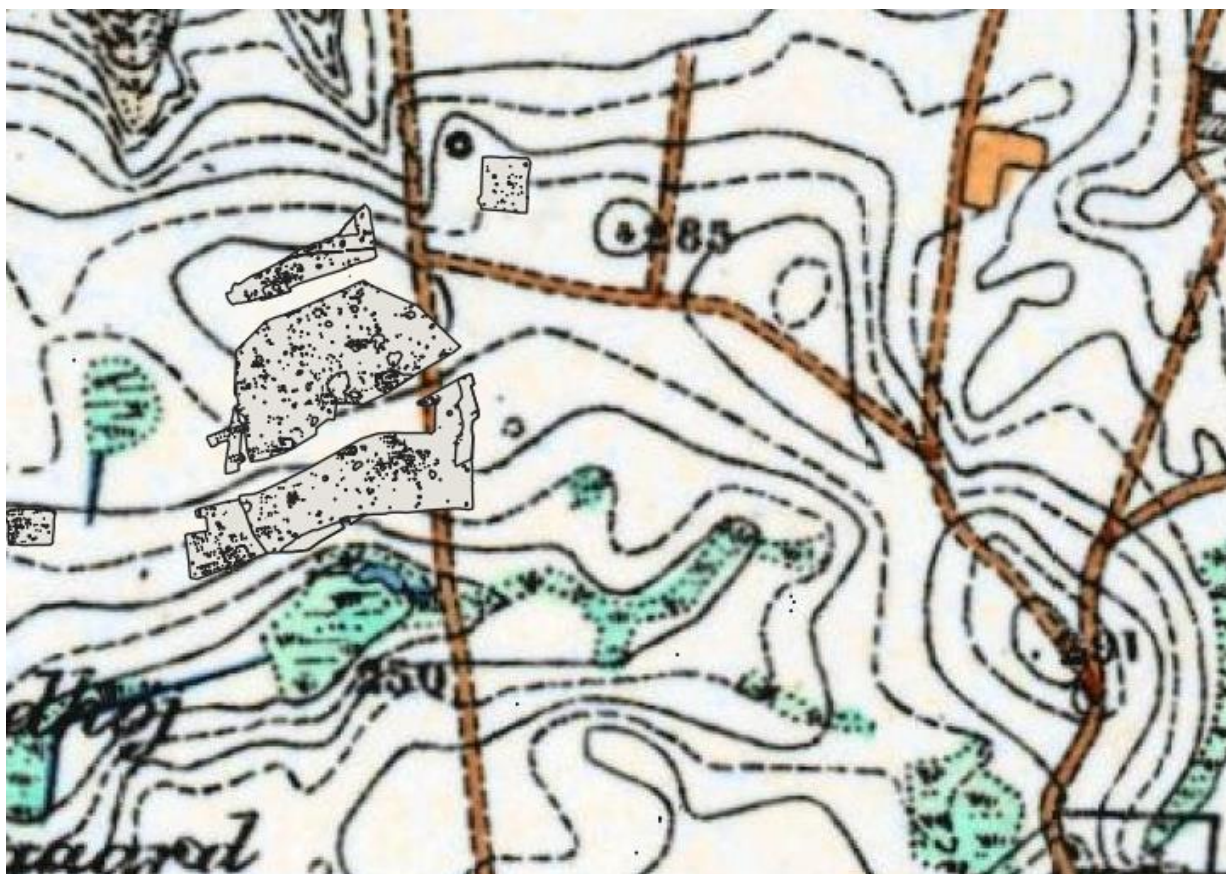
Nyere tid

K45 var en gravet grøft, der løb øst-vest over 23 meter i den allernordligste del af midtfasens del 2. Grøften er snittet på tværs og langs adskillige steder, og er 30 cm på det dybeste sted, mens den er få cm på det laveste. Det ser ud som om der er to indgange i forløbet, men det skyldes muligvis blot at den her er stærkt nedraspet.

K45: gravet grøft i den nordligste del af Midtfasens del 2.

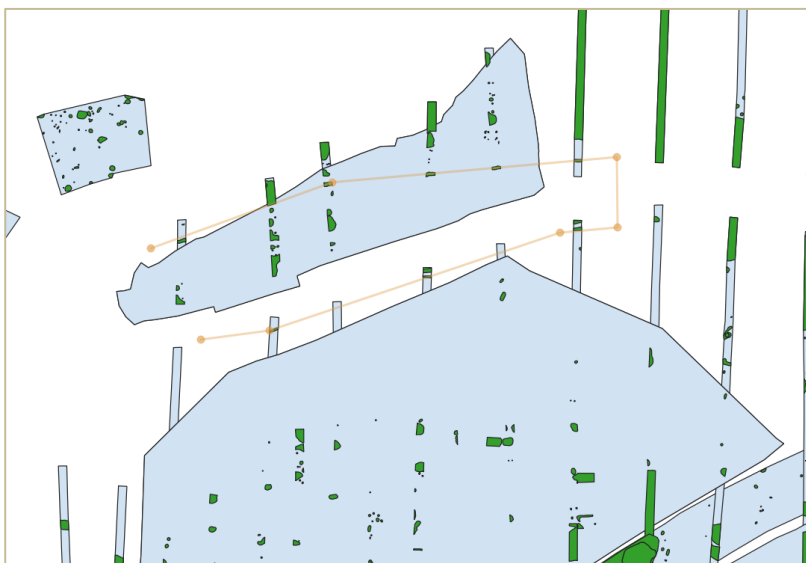
Den blev opfattet som nyere end jernalderanlæggene, da den skærer gennem flere af disse, og tillige så nyere ud i fladen, såvel som i snit. Der blev kun fundet et enkelt lerkarskår ved snitning (X427), og det kunne ikke overraske eftersom grøften er omringet af jernalder-anlæg. Grøften var mestendels rundbundet og med brunligt heterogent fyld blandet med undergrund og få trækulsnister.

Her er Midtfasens udgravningsfelter (gravhøj sb59 undtaget) lagt ind over det lokale høje målebordsblad. Grøften kan anes tværs over det aflange nordlige felt. Man kan argumentere for at det orangebrune vej/sti-forløb kan være en fortsættelse heraf, men den tager sig noget mere kraftig ud end K45, og hvorfor skulle den være ophørt efter den yngre middelalder, når resten af forløbet fortsatte?

Hverken på Original1-kort, lave eller høje målebordsblade er der antydning af noget sti eller afgrænsning af nogen art i miles omkreds. Den fulgte ganske vist den moderne sti, men eftersom denne er helt fraværende på de ældre kort, er der næppe tale om noget særligt gammelt forløb. Der blev derfor taget tre jordprøver (X357, X358 og X359), der alle indeholdt trækul af bøgetræ, som kunne anvendes til 14-C datering. Fem dateringer viste entydigt, at grøften var fyldt op fra anden halvdel af 1400-tallet til første halvdel af 1500-tallet.

Der må være tale om en form for skel, hvis afgrænsnings-årsager for længst er gået i glemsel, men det kunne være interessant, at følge dens videre forløb, hvilket kun i nogen grad lader sig gøre ved at lægge de gamle søgerender fra forundersøgelsen ind over.

Der er 20m mellem grøfterne.

Lægges alle søgerenderne ind over, kan K45 følges i de næste søgerender i både øst og vest. I søgerenderne syd herfor, er der også indmålt tværgående grøfter i tre render, og det forekommer som en mulighed, at de kunne være en del af samme afgræsning. Måske er det et tofteskel, der så indhegner en tofte på omkring 2500m². Det vil være en noget langstrakt tofte, men det er et muligt scenarie.

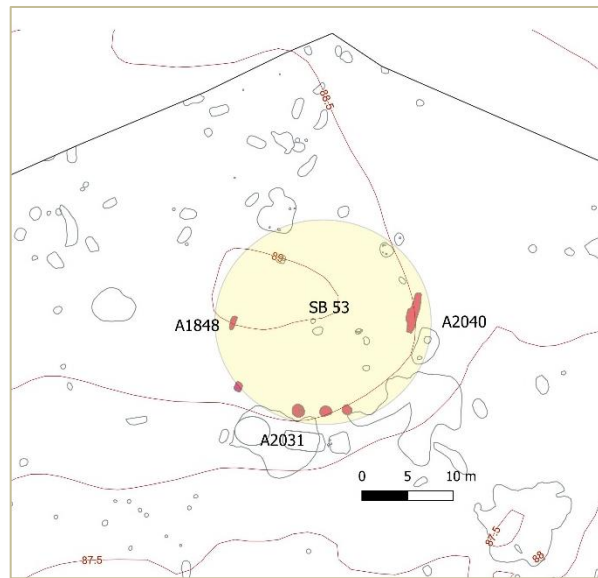

Her renses grøften af i snevejr, og den står ganske tydeligt frem. Set fra vest.

A2040: hørbrydegrube

Der er tale om en hørbrydningsgrube af yngre dato, men af helt klassisk udtryk; aflang med rød-sortte tynde lag i bunden, der stammer fra det brændte, der brugtes i processen med at tørre de lange højr-stængler.

Der fandtes et fragmenteret jernsøm i snit 2 lag 1 i nordlige profil. Endvidere skærer A2040 et ældre fyldskifte A1859. Udtaget jordprøve til flotering fra lag 2 snit 2, Sydlig profil (X353). Jordprøven indeholdt lidt frø af hør samt hørkapsler, halm, rugkerner samt store mængder rugaks. Rugen har vel været anvendt som brændsel. Lå ved østlige side af den muligt, overpløjede høj SBM53, hvor man har kunnet have sine brandfarlige aktiviteter i læ fra den vestenvind, som altid blæser på Kildebjerg. 14C-ateret på tre kornkerner til 1800-tallet.

A2040: tværsnit i brydegrube viste den sædvanlige fyld. Th. plan over den mulige gravhøj SB53 med brydegruben liggende i læ på østsiden. De øvrige anlæg er omtalt under SB53.

Fremtidigt arbejde på stedet

Området er for længst frigivet til byggearbejdet, og den nye bydel står stort set færdig. Der kommer med al sandsynlighed ikke flere arkæologiske undersøgelser på Kildebjerg, men der er masser af potentiale for yderligere udforskning af materialet. Såvel fund som bebyggelses-, aktivitets- og begravelsesstrukturer fra en meget lang periode er repræsenteret i udstrakt mål fra Kildebjerg-udgravningerne, og der er meget ny viden at fremkalde i materialet endnu i fremtidig forskning.

Skanderborg Museum d. 19-08-2024

Louise Søndergaard